MATERIAŁY EDUKACYJNE Z ZAKRESU
WYCHOWANIA OBYWATELSKIEGO
DLA POLAKÓW MIESZKAJĄCYCH NA LITWIE

POLACY EUROPEJCZYCY OBYWATELE

Europejska Fundacja Praw Człowieka

POLACY, EUROPEJCZYCY, OBYWATELE

II wydanie 2014 r.

MATERIAŁY EDUKACYJNE Z ZAKRESU
WYCHOWANIA OBYWATELSKIEGO
DLA POLAKÓW MIESZKAJĄCYCH NA LITWIE

POLACY EUROPEJCZYCY

OBYWATELE

Autorzy tekstów rozdziałów **I wydania:**
Krzysztof Kowaluk – rozdziały: 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10
Łukasz Zamęcki – rozdziały: 1, 2, 4, 11, 12

Autorki informacji o sytuacji na Litwie:
dr Elżbieta Kuzborska
Brigita Zuromskaite

Redakcja merytoryczna:
Magdalena Biernat, Jarosław Lipszyc, dr Łukasz Wardyn

Redakcja językowa:
Aleksandra Sekuła

Projekt okładki i koncepcja graficzna:
Mariusz Smolarek, Radosław Orzechowski

Recenzent:
prof. UwB dr hab. Jarosław Wołkonowski

Autorzy tekstów rozdziałów **II wydania:**
Krzysztof Kowaluk – rozdziały: 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10
Łukasz Zamęcki – rozdziały: 1, 2, 4, 11, 12
Autor zbiorowy – rozdziały: 13, 14, 15

Autorki informacji o sytuacji na Litwie:
dr Elżbieta Kuzborska
Brigita Zuromskaite

Aktualizacja podręcznika:
Ewelina Baliko, Dorota Skoczyk, Edyta Urbanowicz, Krystyna Wojciukiewicz

Redakcja merytoryczna:
dr Małgorzata Runiewicz-Wardyn, dr Łukasz Wardyn i dr Elżbieta Kuzborska,

Projekt okładki i koncepcja graficzna:
Mirosław Suckel

© Fundacja Nowoczesna Polska i Europejska Fundacja Praw Człowieka

Układ, wybór i redakcja zbioru, teksty i materiały ilustracyjne (o ile nie jest wskazane inaczej), są dostępne na podstawie licencji Creative Commons. Uznanie autorstwa – na tych samych warunkach 3.0. Treść licencji jest dostępna na stronie:

www.creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/pl/

Wersja elektroniczna niniejszej książki dostępna jest na stronie:

http://podrecznik.efhr.eu/

Europejska Fundacja Praw Człowieka

ul. Liepkalnio 103

LT – 02121 Wilno, Litwa

http://www.efhr.eu/

info@efhr.eu

SPIS TREŚCI

1. **Aktywność społeczna** 4
2. **Samorząd** 9
3. **Władza** 12
4. **Media masowe** 18
5. **Transformacja** 25
6. **Gospodarka** 31
7. **Unia Europejska** 37
8. **Globalizacja** 42
9. **Organizacje międzynarodowe** 47
10. **Konflikty międzynarodowe** 53
11. **Wykluczenie społeczne i choroby** 58
12. **Problemy współczesnego świata** 63
13. **Naród i państwo** 68
14. **Prawa człowieka** 73
15. **Prawo** 79

AKTYWNOŚĆ SPOŁECZNA

Czy zastanawiałeś się kiedyś, jakie masz możliwości uczestnictwa w życiu publicznym? Wyobraź sobie, że w okolicy, w której mieszkasz, wycinany jest starodrzew. Co byś zrobił, aby sprzeciwić się temu? Jakie masz możliwości zmiany decyzji organów władzy publicznej? W niniejszym rozdziale dowiesz się, że jako obywatel masz wiele możliwości wpływu na otaczającą Cię rzeczywistość społeczną.

ZNACZENIE AKTYWNOŚCI SPOŁECZNEJ I JEJ FORMY

Istotą każdego państwa demokratycznego są **zaangażowani publicznie obywatele**. W wolnym społeczeństwie instytucje państwowe mają być pomocą dla społeczeństwa. We wszelkich wymiarach życia społecznego obowiązuje zasada, że to nie obywatele są dla państwa, tylko państwo jest dla obywateli. Aktywność społeczna jest więc nie tylko wymogiem współczesnego państwa demokratycznego, ale wręcz jego istotą. Dlatego też organy państwowe muszą zabezpieczać nasze prawa jako wolnych i aktywnych obywateli.

Zmiana sytuacji w Twoim najbliższym otoczeniu (osiedle, gmina, miasto) często w większym stopniu zależy od Ciebie niż od centralnych organów państwa. W ustroju demokratycznym mieszkańcy mogą kreować rzeczywistość społeczną, zamiast czekać biernie na działania władz. Społeczny udział obywateli w życiu publicznym podnosi skuteczność działania państwa, sygnalizując instytucjom publicznym potrzeby społeczne i wspomagając je w realizowaniu ich funkcji. W efekcie powoduje to powstanie bliższych więzi emocjonalnych, większą tożsamość z państwem, regionem, grupami społecznymi czy ludźmi, którym się pomaga. Włączenie się w działalność społeczną daje możliwość ekspresji każdej grupie społecznej.

Współczesne państwa demokratyczne zabezpieczają różnorodne formy aktywności społecznej. Do najczęściej wykorzystywanych zaliczamy:

- **prawo do publicznych zgromadzeń** w postaci marszów, pikiet, manifestacji;
- **prawo do zrzeszania się** w organizacje pozarządowe, np. stowarzyszenia, fundacje, związki zawodowe czy partie polityczne;
- **prawo biernego i czynnego uczestnictwa w wyborach, udziału w referendach oraz ich organizowania**;
- **prawo dostępu do informacji publicznej** w postaci uczestnictwa w zebraniach kolegialnych organów państwa, udziału w konsultacjach społecznych i uzyskania informacji od organu publicznego.

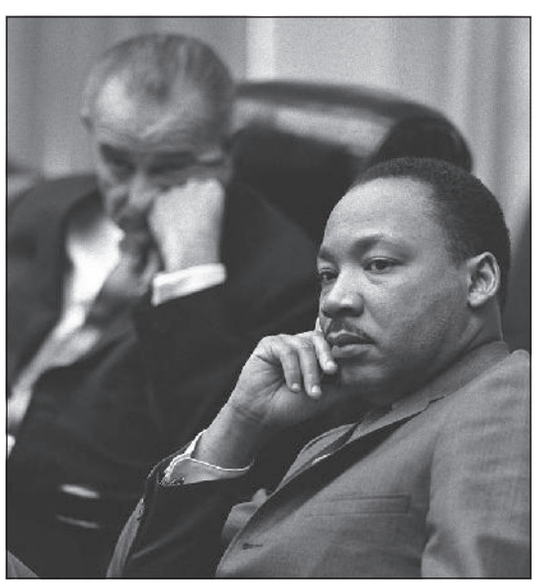

Martin Luther King był pastorem baptystycznym; dzięki jego działalności społecznej udało się doprowadzić do zniesienia dyskryminacji rasowej w USA. King za swoją działalność został w 1964 r. nagrodzony Pokojową Nagrodą Nobla. W 1968 r. został zamordowany przez fanatyka sprzeciwiającego się równouprawnieniu Afroamerykanów. Na zdjęciu z prezydentem USA Lyndonem Johnsonem.

Fot.: Yoichi R. Okamoto, White House Press Office, dostęp: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Martin_Luther_King,_Jr._ and_Lyndon_Johnson.jpg, licencja: domena publiczna

Społeczeństwo, które jest aktywne bez impulsów ze strony władzy publicznej, świadomie uczestniczy w życiu społecznym, politycznym i gospodarczym, samoorganizuje się i podejmuje różne oddolne inicjatywy określane jest mianem **społeczeństwa obywatelskiego.**

PRAWO DO ZGROMADZEŃ I STOWARZYSZANIA SIĘ

Prawo do publicznych zgromadzeń i stowarzyszania się z innymi osobami wyrażone jest w międzynarodowych paktach

praw człowieka uznanych przez większość państw świata. **Art. 20 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka** uznaje prawokażdego człowieka do „spokojnego zgromadzania się i stowarzyszania się". Natomiast **art. 21 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych** rozpoznaje „prawo do spokojnego zgromadzania się", a **art. 22** prawo każdej osoby „do swobodnego stowarzyszania się z innymi, włącznie z prawem do tworzenia i przystępowania do związków zawodowych w celu ochrony swych interesów".

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 1950 roku zawarta przez państwa europejskie skupione w Radzie Europy, umożliwia inaczej niż wcześniej wymienione dokumenty składanie skargi indywidualnej do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka na państwo niewywiązujące się z jej postanowień, a w art. 11. ust. 1. wskazuje, że każdy „ma prawo do swobodnego, pokojowego zgromadzenia się oraz do swobodnego stowarzyszania się, włącznie z prawem tworzenia związków zawodowych i przystępowania do nich dla ochrony swoich interesów".

? **Pomyśl!** Jak sądzisz, jakie jest znaczenie prawa do zgromadzeń i stowarzyszania się dla funkcjonowania demokratycznego państwa i ochrony innych praw obywatelskich?

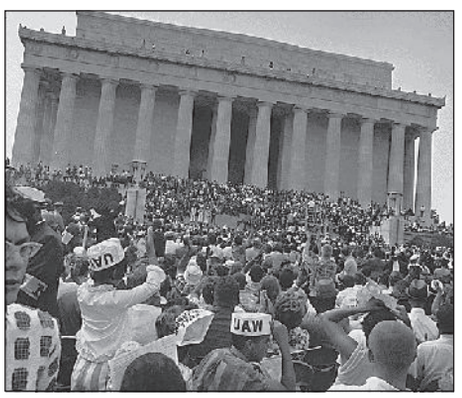

Rok 1963, Marsz na Waszyngton podczas którego Martin Luther King wygłosił legendarne przemówienie „I Have a Dream". Jedną z popularniejszych form realizacji aktywności społecznej jest udział w manifestacjach i wiecach.

Fot.: U.S. Information Agency, Press and Publications Service, dostęp: http://en.wikipedia.org/wiki/File:1963_march_lincoln_memorial.jpg, licencja: domena publiczna

Wpływ na życie publiczne i artykułowanie potrzeb społecznych mogą mieć również niezinstytucjonalizowane podmioty, jak **społeczności lokalne**, **czyli zbiorowości ludzi zamieszkujące stosunkowo niewielkie terytorium**, czy wszelkie **ruchy społeczne, czyli spontaniczne, niezinstytucjonalizowane, zbiorowe działania, które samodzielnie podejmują różnorodne prace na rzecz społeczeństwa**.

Całokształt organizacji niedziałających dla zysku nazywamy **trzecim sektorem**, w odróżnieniu od instytucji administracji publicznej (pierwszy sektor) oraz podmiotów gospodarczych działających w celu osiągnięcia zysku finansowego (drugi sektor). Inaczej mówiąc, trzeci sektor to ogół **organizacji pozarządowych** (*ang. non-governmental organizations – NGO's*), **czyli podmiotów, założonych przez obywateli lub ich organizacje, działających z własnej inicjatywy na rzecz wybranego interesu publicznego i nie dla zysku.**

Organizacje pozarządowe mogą podejmować różnorakie działania – pomoc społeczną, edukację, ochronę środowiska naturalnego, promocję sportu itd. Ich celem jest **umożliwienie obywatelom równego i czynnego uczestniczenia w życiu publicznym, wyrażania swoich poglądów oraz realizacji indywidualnych zainteresowań.**

Na Litwie prawo do pokojowego zgromadzania się jest gwarantowane przez Konstytucję Republiki Litewskiej, która w art. 36 stanowi: „Nie można zabraniać ani utrudniać obywatelom gromadzenia się, bez broni, na pokojowych zgromadzeniach. Prawo to może być ograniczone tylko w drodze ustawy i gdy jest to konieczne dla ochrony bezpieczeństwa państwa lub bezpieczeństwa i porządku publicznego, zdrowia lub moralności ludzkiej lub praw i wolności innych osób".

Podstawą działania organizacji społecznych i kulturalnych na Litwie jest ustawa o stowarzyszeniach z 22 stycznia 2004 r. (*LR asociacijų įstatymas)*. Z kolei na podstawie ustawy o dobroczynności i wspieraniu z 3 czerwca 1993 r. (*LR Labdaros ir paramos įstatymas*) mieszkańcy państwa mają prawo do zakładania fundacji charytatywnych oraz wspierających takie dziedziny jak nauka, kultura, edukacja, religia, sport, opieka zdrowotna i inne. Według postanowień pierwszego ze wspomnianych aktów prawnych stowarzyszenie mogą założyć minimalnie trzy osoby fizyczne (pełnoletnie) lub osoby prawne. Na Litwie w 2013 roku istniało około 1429 organizacji pozarządowych.

AKTYWNOŚĆ POLITYCZNA

Przejawem aktywności społecznej obywateli jest także **korzystanie z prawa do informacji publicznej**.

Każdy obywatel na swój wniosek **ma prawo uzyskać informacje o sposobie funkcjonowania i działaniach podejmowanych przez urząd**. W ramach tego prawa mamy także **możliwość wglądu do dokumentów urzędowych oraz wstępu na posiedzenia kolegialnych organów władzy publicznej** pochodzących z powszechnych wyborów (np. rad gminy).

Ustawa o prawie otrzymania informacji od urzędów państwowych i samorządowych (*Teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių įstaigų įstatymas*) określa m.in. szczegółowe wymogi, jakie musi spełniać wniosek o otrzymanie informacji (w niektórych przypadkach możliwa jest ustna prośba telefoniczna), jak również ewentualnie przyczyny odmowy udzielenia informacji.

Zgodnie z litewską konstytucją – co potwierdza artykuł 9 ustawy o informowaniu społeczeństwa (*lit. Visuomenės informavimo įstatymas*) – **każdy ma prawo do publicznego krytykowania działalności instytucji oraz urzędów rządowych i samorządowych**, jak również ich pracowników (urzędników). Na Litwie funkcjonuje zakaz prześladowania za taką krytykę oraz zakaz cenzury informacji publicznej.

W przypadku gdy urząd państwowy lub samorządowy nie przedłożył informacji, o którą wnosiliśmy (chociaż taką informację posiada i według ustawy nie jest ona zaliczana do informacji nieudostępnianych), zwleka z udzieleniem informacji, przekracza ustalone terminy lub nie przedkłada konkretnej odpowiedzi na nasz wniosek, umyślnie udziela nam błędnej lub nieprawdziwej informacji – mamy prawo złożyć skargę do urzędu czy instytucji wyższej instancji lub do Urzędu Kontrolera Sejmowego (Seimo kontrolierių įstaiga).

Najczęstszą formą udziału w życiu politycznym kraju (choć i tak niewykorzystywaną przez liczne grupy osób) jest **uczestnictwo w wyborach i referendach**. Każdy obywatel, który ukończył odpowiedni wiek życia (w większości państw świata, jak również na Litwie – 18) ma możliwość wybierania swoich przedstawicieli do władz ustawodawczych swojego państwa i organów władzy samorządowej, a czasami także władzy wykonawczej (np. prezydenta państwa). Nazywamy to **czynnym prawem wyborczym**. Obywatel ma prawo także kandydować w wyborach. Wówczas korzysta on z **biernego prawa wyborczego**. Warunki, które trzeba spełnić, aby móc startować w wyborach określa ustawodawstwo każdego kraju. W krajach demokratycznych jest to z reguły konieczność uzyskania odpowiedniego wieku kandydata, posiadanie praw wyborczych i obywatelstwa danego państwa (choć istnieją wyjątki od zasady obywatelstwa, jak w przypadku UE, w której obywatel innego kraju Unii posiada bierne i czynne prawo wyborcze w wyborach samorządowych i do PE w państwie Wspólnoty, w którym mieszka).

Na Litwie posłem na Sejm może zostać osoba, która najpóźniej w dniu wyborów ukończyła 25 lat, kandydat na prezydenta musi mieć ukończone 40 lat, z kolei członkiem rady samorządowej (radnym) może zostać wybrana osoba, która ma ukończone 20 lat.

? **Pomyśl!** *Jak sądzisz, dlaczego ludzie nie biorą udziału w wyborach? Jak to zmienić?*

Wiele państw, chcąc umożliwić obywatelom możliwość bezpośredniego wpływania na decyzje polityczne, przewiduje w swym prawodawstwie **instytucję referendum**, czyli możliwość osobistego wypowiedzenia się obywateli w drodze głosowania w przedstawionej sprawie. Niektóre państwa umożliwiają także zgłoszenie przez odpowiednio dużą liczbę osób (np. w Polsce 100 000 obywateli, na Litwie 50 000) własnego projektu ustawy. Jest to tzw. **inicjatywa obywatelska**. Wśród referendów, które miały miejsce na Litwie, warto pamiętać o referendum z 9 lutego 1991 r. w sprawie niepodległości Litwy, z maja 2003 r. w sprawie przystąpienia Litwy do Unii Europejskiej („za" było 91% głosujących) oraz ostatnim z października 2012 r. w sprawie budowy nowej elektrowni atomowej na Litwie (przeciw było 62% głosujących).

Zgodnie z Konstytucją RL referendum może być ogłoszone również w sytuacji, gdy tego będzie wymagać nie mniej niż 300 tys. obywateli. Z tego prawa chciano skorzystać w 2012 r. zbierając podpisy w celu ogłoszenia wiążącego referendum w sprawie budowy elektrowni atomowej w Wisaginii. Ponieważ zebrano tylko 110 tys. podpisów, referendum to miało charakter jedynie konsultacyjny i tym samym jego wynik nie był wiążący dla władz państwa.

Uczestnictwo obywatela w procesie wyborczym może również obejmować **zaangażowanie się w zbieranie podpisów poparcia pod listami kandydatów**, które są niezbędne do zarejestrowania kandydata

Twórcą idei obywatelskiego nieposłuszeństwa był amerykański pisarz, poeta i filozof Henry David Thoreau (1817-1862), który przedstawił ideę społecznego sprzeciwu w jednym ze swoich esejów.

Dagerotyp ze zbiorów Thoreau Society Collections, dostęp: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Henry_David_Thoreau.jpg, licencja: domena publiczna

w wyborach lub w inne formy wsparcia polityka. Wyborca ma również **prawo wesprzeć finansowo kampanię komitetu wyborczego** określoną w prawie sumą.

Ważną formą aktywności społecznej obywateli są **konsultacje społeczne**, czyli **proces informowania obywateli przez organy władzy publicznej o planowanych działaniach legislacyjnych i inwestycyjnych** stwarzający możliwość wypowiedzenia się w tej kwestii mieszkańcom regionu bądź państwa. W procesie podejmowania decyzji władze publiczne powinny uwzględnić postulaty zgłoszone przez obywateli.

Powiązanym z konsultacjami społecznymi działaniem jest tzw. **lobbing**, czyli **proces zawodowego wywierania wpływu na proces legislacyjny i inwestycyjny państwa przez uprawnione do tego podmioty**.

Specyficzną formą aktywności publicznej jest **nieposłuszeństwo obywatelskie**. W historii ludzkości zdarzały i zdarzają się sytuacje naruszania praw człowieka, które nie mogą doczekać się rozwiązania za pomocą dostępnych i opisanych w prawie środków. Często ma to miejsce w państwach autorytarnych. Wówczas odpowiedzią obywateli było **świadome naruszanie prawa (częstymi formami nieposłuszeństwa obywatelskiego są np. nielegalne marsze, strajki czy odmowa płacenia podatków), mające na celu zwrócenie uwagi na łamanie przez państwo praw obywatelskich lub wymuszenie zmiany jakiegoś prawa lub działania instytucji publicznej**.

Najbardziej znanymi przykładami nieposłuszeństwa obywatelskiego w XX wieku był antybrytyjski ruch Mahatmy Gandhiego, walczący o prawa Afroamerykanów ruch Martina Luthera Kinga czy masowy sprzeciw wobec władzy komunistycznej w Polsce Ludowej, który przyjął postać związku zawodowego „Solidarność”.

? **Pomyśl!** *Czy jesteś w stanie wymienić dowolne inicjatywy społeczne podejmowane w Twoim najbliższym otoczeniu (np. w samorządzie)?*

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 1948 r.

Art. 20

1. Każdy człowiek ma prawo spokojnego zgromadzania i stowarzyszania się.

2. Nikogo nie można zmuszać do należenia do jakiegoś stowarzyszenia.

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 r.

Art. 21

Uznaje się prawo do spokojnego zgromadzania się. Na wykonywanie tego prawa nie mogą być nałożone ograniczenia inne niż ustalone zgodnie z ustawą i konieczne w demokratycznym społeczeństwie w interesie bezpieczeństwa państwowego lub publicznego, porządku publicznego bądź dla ochrony zdrowia lub moralności publicznej albo praw i wolności innych osób.

Art. 22

1. Każdy ma prawo do swobodnego stowarzyszania się z innymi, włącznie z prawem do tworzenia i przystępowania do związków zawodowych w celu ochrony swych interesów.

2. Na wykonywanie tego prawa nie mogą być nałożone ograniczenia inne niż przewidziane przez ustawę i konieczne w demokratycznym społeczeństwie w interesie bezpieczeństwa państwowego lub publicznego, porządku publicznego bądź dla ochrony zdrowia lub moralności publicznej albo praw i wolności innych osób. Niniejszy artykuł nie stanowi przeszkody w nałożeniu ograniczeń zgodnych z ustawą na wykonywanie tego prawa przez członków sił zbrojnych i policji.

Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r.

Art. 11

1. Każdy ma prawo do swobodnego, pokojowego zgromadzenia się oraz do swobodnego stowarzyszania się, włącznie z prawem tworzenia związków zawodowych i przystępowania do nich dla ochrony swoich interesów.

Najważniejsze pojęcia

Organizacja pozarządowa to podmiot założony przez obywateli lub inne organizacje, działająca z własnej inicjatywy na rzecz określonego interesu publicznego i nie dla zysku.

Stowarzyszenie to dobrowolne, samorządne, trwałe zrzeszenia ludzi w celach niezarobkowych, opierające swoją działalność na pracy społecznej członków.

Fundacja to osoba prawna, której celem jest wspieranie innych osób fizycznych i prawnych.

Związek zawodowy to organizacja zrzeszająca na zasadzie dobrowolności ludzi pracy najemnej, a jej podstawowym celem jest obrona praw pracowników oraz reprezentowanie ich interesów zawodowych i socjalnych.

Spółdzielnia jest dobrowolnym zrzeszeniem nieograniczonej liczby osób o zmiennym składzie osobowym i zmiennym funduszu udziałowym, która w interesie swoich członków prowadzi wspólną działalność gospodarczą.

Samorząd to zrzeszenie osób sprawujących niektóre funkcje władzy publicznej.

Społeczność lokalna to zbiorowość ludzi zamieszkująca określone, niewielkie terytorium.

Ruch społeczny to spontaniczne, niezinstytucjonalizowane, zbiorowe działanie, podjęte na rzecz przeprowadzenia w społeczeństwie konkretnych zmian.

Zgromadzenie publiczne to zgrupowanie co najmniej 15 osób, organizowane na otwartej przestrzeni, dostępnej dla nieokreślonych imiennie osób. Na Litwie, podobnie jak w Polsce, pozwolenie władz potrzebne jest jedynie w przypadku organizowania zgromadzeń powyżej 15 osób.

Prawo do informacji publicznej to prawo obywatela do uzyskania każdej niezastrzeżonej informacji o sprawach publicznych.

Referendum lokalne to forma demokracji bezpośredniej na poziomie wspólnoty samorządowej, polegająca na wyrażeniu w drodze głosowania przez członków tej wspólnoty swojej woli co do sposobu rozstrzygania sprawy, której to referendum dotyczy.

Inicjatywa obywatelska to forma inicjatywy ustawodawczej, zgłaszana na Litwie przez grupę co najmniej 50 000 obywateli.

Konsultacje społeczne to proces, w którym przedstawiciele władz różnych szczebli przed podjęciem działań informują publicznie obywateli o swoich planach legislacyjnych i inwestycyjnych oraz programach innych przedsięwzięć.

Lobbing to zawodowe wywieranie wpływu na proces legislacyjny państwa lub działalność organów państwowych w interesie osób trzecich przez zarejestrowane specjalnie do tego celu podmioty.

Nieposłuszeństwo obywatelskie to świadome naruszanie prawa, mające na celu zwrócenie uwagi na łamanie przez państwo praw obywatelskich lub zmianę jakiegoś prawa lub sposobu działania instytucji publicznej.

>>

SAMORZĄD

Jak sądzisz, dlaczego współczesne państwa demokratyczne tworzą samorządy terytorialne, które umożliwiają mieszkańcom danego regionu bezpośredni udział w sprawowaniu władzy publicznej? Czy wiesz, gdzie załatwisz większość codziennych spraw związanych z koniecznością kontaktu z władzą publiczną? Jak ważne jest osobiste uczestnictwo w funkcjonowaniu Twojej wspólnoty lokalnej? W niniejszym rozdziale dowiesz się, czym jest samorządność i jak funkcjonuje ona w Polsce i na Litwie.

IDEA SAMORZĄDNOŚCI

W celu zapewnienia obywatelom bezpośredniego udziału w administrowaniu sprawami publicznymi od początku XIX wieku w Europie rozwija się idea i praktyka samorządności. Generalnie rzecz ujmując, **samorządność polega na wydzieleniu z zakresu władzy państwowej pewnych typów spraw i powierzeniu ich do samodzielnego rozwiązywania danej grupie społecznej**. Władza centralna może zdecydować się na przekazanie zadań administracji państwowej do niezależnego zawiadywania pewnej grupie zawodowej (wówczas mówimy o **samorządzie zawodowym**), grupie osób prowadzących działalność gospodarczą w określonej dziedzinie wytwórczości (**samorząd gospodarczy**) czy np. wspólnocie lokalnej (**samorząd terytorialny**). Samorządu nie należy więc mylić z decentralizacją władzy centralnej. Wymienione wyżej grupy osób uzyskują bowiem prawa administracji państwowej, nie będąc jednak organem władzy państwowej.

? **Pomyśl!** *Jak sądzisz, jakie są zalety przekazywania niektórych zdań, które wykonuje władza publiczna, wspólnotom lokalnym do samodzielnego wykonywania?*

Przekazanie części władzy wspólnotom lokalnym w postaci samorządu terytorialnego, omawianego w niniejszym rozdziale, zapewnia obywatelom możliwość **bezpośredniego kontaktu z władzą publiczną i wpływu na nią** (radni to z reguły nasi sąsiedzi). Ideą samorządu terytorialnego jest **zwiększenie zaangażowania obywateli w najbliższe im sprawy lokalne**. Sprawy dnia codziennego to przecież z reguły sprawy najbliższej okolicy – wyposażenie szkoły w sprzęt dydaktyczny, bezpieczeństwo na osiedlu, kanalizacja na wsi, czystość w parku obok domu, to kwestie, które mogą być rozwiązane na szczeblu lokalnym przez samych mieszkańców. Samorząd ma także na celu **zapewnić większą spójność działań władzy publicznej z potrzebami mieszkańców** konkretnego miejsca i ich większą efektywność. Samorząd jest także dobrą **szkołą demokracji** i stwarza możliwość **tworzenia silnych więzi lokalnych**. Jednocześnie samorządność pozwala na **kultywowanie lokalnych tradycji**. Warto pamiętać, że nie ma jednego uniwersalnego modelu samorządu terytorialnego. Różnice w tradycjach samorządu terytorialnego w państwach europejskich skutkowały ukształtowaniem się w nich odmiennych modeli samorządu terytorialnego. Wśród najbardziej charakterystycznych warto wymienić modele w Wielkiej Brytanii, Niemczech, Francji, Szwajcarii czy Polsce.

SAMORZĄD TERYTORIALNY NA LITWIE

Na Litwie samorząd terytorialny składa się z **60 terytoriów samorządowych** (*lit. savivaldybė*), które z kolei są dzielone na 546 **starostw** (*lit. seniūnija*). W wyniku reformy samorządowej w 2010 roku zlikwidowano funkcjonujących wtedy dziesięć **okręgów** (*lit. apskritis*). Podstawowym aktem prawnym regulującym działalność samorządu terytorialnego na Litwie jest ustawa o samorządzie lokalnym z 1994 r. (*lit. Vietos savivaldos įstatymas*), która określa:

- porządek tworzenia i funkcjonowania instytucji samorządowych,
- zasady samorządności municypalnej (czyli miejskiej),
- status radnego samorządu,
- podstawy finansowe i gospodarcze działania samorządu.

Inne ustawy określające działalność samorządów to m.in.: ustawa o wyborach do rad samorządowych (*lit. Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas*) oraz ustawa o jednostkach administracji terytorialnej i ich granicach (*lit. Teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas*).

Na Litwie nadzór samorządowy (sprawdzanie, czy samorząd przestrzega konstytucji, ustaw, postanowień rządowych) sprawuje **Przedstawiciel Rządu** (*lit. Vyriausybės atstovas*). Jego uprawnienia oraz zasady działalności określa ustawa o administracyjnym nadzorze samorządowym (*lit. savivaldybių administracinės priežiūros įstatymas*).

W niektórych przypadkach (np. jeśli dochodzi do rażącego łamania prawa przez władze samorządowe) tymczasowo litewski Sejm może wprowadzić **zarządzanie komisaryczne** na terytorium danego samorządu.

Konstytucja RL w art. 121 stanowi, że samorządy same ustalają i zatwierdzają swój budżet. Budżety samorządowe są opracowywane na podstawie programów społecznych i ekonomicznych uchwalanych przez radę samorządową oraz na podstawie dokonanych obliczeń (dotyczą środków niezbędnych do wykonania zadań samorządu). Środki budżetowe mają być wykorzystywane jedynie w celu wypełnienia zadań. Pod koniec każdego roku stan wykonania budżetu jest oceniany przez kontrolera samorządowego (Savivaldybės kontrolierius).

Więcej informacji na temat funkcjonowania samorządu lokalnego na Litwie można znaleźć na utworzonej przez **Stowarzyszenie Litewskich Samorządów** (*lit. Lietuvos savivaldybių asociacija*) stronie internetowej (www.lsa.lt). Tu też znajdują się informacje o poszczególnych jednostkach samorządowych oraz trybie załatwiania poszczególnych spraw znajdujących się w kompetencji jednostki samorządowej.

? **Pomyśl!** *Czy wiesz, jakie sprawy załatwisz w urzędzie samorządowym odpowiadającym Twojemu miejscu zamieszkania?*

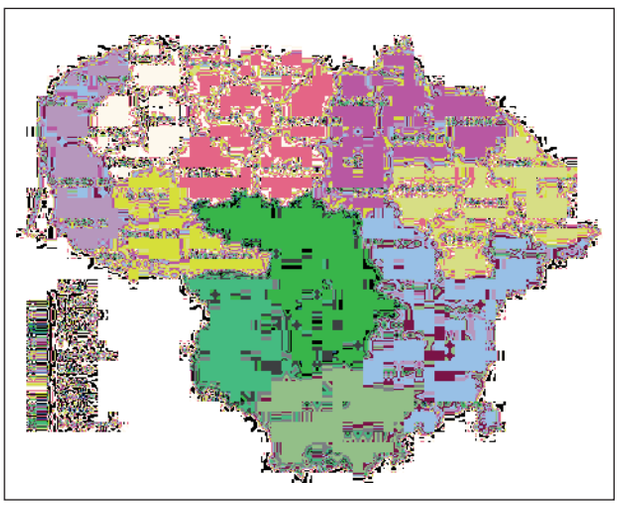

Samorządy na Litwie

Fot.: Renata3, CC BY-SA, źródło: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Municipalities_in_Lithuania.png

PODZIAŁ TERYTORIALNY LITWY

W ciągu pięćdziesięciu lat rządów radzieckich na Litwie samorząd terytorialny właściwie nie istniał, gdyż obywatele tylko formalnie mogli wybierać rady lokalne. Dopiero odzyskanie niepodległości zmieniło tę sytuację. Dziś władza w samorządach należy do **rady miejskiej** lub **samorządów rejonowych**. Samorządami kierują merowie wybierani przez członków rad. Członkowie rad są wybierani na 4 lata w wyborach powszechnych.

Do podstawowych uprawień samorządów należą: planowanie miejscowe i mieszkalnictwo, lokalny transport publiczny, gospodarka wodna i ściekowa, drogi lokalne, przedszkola i szkolnictwo podstawowe, ochrona zdrowia, opieka społeczna i kultura. W 2013 roku najbardziej zadłużonym samorządem pozostawał samorząd miasta Wilna, Kowna, Kłajpedy oraz Szawel. Najmniej zadłużonym samorządem był samorząd wisaginski i wileński.

INDEKS SAMORZĄDÓW

Instytut wolnego rynku (*lit. Laisvosios rinkos institutas*) sporządza indeks samorządów, celem którego jest ukazanie najlepiej zarządzanych samorządów na Litwie. Ocenia się zarówno samorządy rejonowe jak i samorządy miast. Ocenie poddawane jest na podstawie określonych kryteriów:

- wykorzystanie środków z budżetu przez samorząd,
- konkurencyjność,
- lokalną przedsiębiorczość,
- zarządzanie majątkiem,
- zwalczanie nadmiernej biurokracji.

W 2012 roku najwięcej punktów (69,4 z 100) zebrał samorząd miasta Kłajpeda, drugie miejsce zajął samorząd miasta Wilna, natomiast na trzecim miejscu znalazł się samorząd miasta Poniewieża. Z samorządów rejonowych pierwsze miejsce zajął samorząd Kretyngi (68,9 z 100 punktów), następnie kolejno: kowieński, kłajpedzki, kiejdański, płungiański. Warto wspomnieć, iż z powodu malejącej liczby mieszkańców Poniewież utracił w 2012 roku status dużego miasta (didmiestis). Był to skutek spadku liczby mieszkańców miasta poniżej 100 tys. Zagrożone utratą statusu dużego miasta są też Szawle, które w 2013 r. miały jedynie 106 tys. mieszkańców. Tym samym na Litwie jest tylko 4 miast przewyższających 100 tys. mieszkańców - Wilno, Kowno, Kłajpeda i Szawle.

Natomiast w siódmym już rankingu samorządów według jakości życia w samorządach, opublikowanym w 2013 roku przez tygodnik Veidas, najwięcej punktów zdobył samorząd miasta Wilna, następnie Neringi oraz Kowna. Jakość życia w samorządach oceniana była według 25 kryteriów, m.in. wg.:

- zmiany liczby ludności,
- liczby funkcjonujących przedsiębiorstw,
- wsparcia UE na jednego mieszkańca,
- procentu odnowionych szkół.

W rankingu tym wysokie miejsce uzyskał również Samorząd Rejonu Wileńskiego, któremu przypadła pozycja 9. W porównaniu z rokiem 2012 był to skok aż o 6 pozycji.

Zgodnie z prawem zarówno merowie, jak i starostowie (*lit. seniūnas*) są urzędnikami państwowymi. Od lat zgłaszane są postulaty, by byli oni wybierani w wyborach powszechnych, jednakże żadna z dotychczasowych koalicji parlamentarnych nie zdecydowała się na wprowadzenie tego rodzaju zmian.

Najważniejsze pojęcia

Mer to urzędnik państwowy i organ wykonawczy samorządu, wybierany na 4 - letni okres przez członków rady samorządowej.

Okręg to istniejąca od 1995 r. jednostka podziału administracyjno - terytorialnego na Litwie.

Rada samorządowa to organ reprezentujący samorządność, wybierany w powszechnych i bezpośrednich wyborach na 4 - letni okres.

Samorząd to zrzeszenie osób (np. wspólnota terytorialna czy grupa zawodowa), któremu władza państwowa powierzyła realizację różnego rodzaju zadań z zakresu administracji publicznej, a czasami także sądowniczej.

Samorząd terytorialny to wspólnota lokalna lub regionalna, która otrzymała od władzy państwowej do samodzielnego wykonywania zadania z zakresu administracji publicznej.

Starosta to urzędnik państwowy, wybierany w drodze konkursu przez dyrektora administracji samorządowej.

Starostwo to najmniejsza jednostka administracyjno - terytorialna na Litwie.

WŁADZA

W tym rozdziale dowiesz się, czym charakteryzuje się współczesna władza, a także z jakimi państwami najczęściej mamy do czynienia.

WŁADZA

Władza towarzyszy zbiorowościom ludzkim odkąd istnieją. Współdziałanie zawsze wymagało podejmowania licznych decyzji, a także ich egzekwowania, nierzadko wbrew woli niektórych członków społeczeństwa. Rządzący w różnych epokach wpływali na życie wielu ludzi, zawsze znajdując się na szczytach wspólnotowych hierarchii. Nie jest więc rzeczą dziwną, że zjawisko władzy było przedmiotem licznych sporów, a dążenie do jej sprawowania – przyczyną większości wojen.

Pomyśl!
Czy możliwe jest społeczeństwo pozbawione jakiejkolwiek władzy?

Chociaż władza polityczna najczęściej kojarzy nam się z państwem, to przez długi czas funkcjonowała także poza jego instytucjami. Niewolnictwo czy zależność feudalna dawały możliwość sprawowania rządów wielu osobom, które nie należały do państwowych struktur, choćby takim, jak właściciele ziemscy. Dlatego warto podkreślić, że jednym z najważniejszych atrybutów **nowoczesnego państwa** jest zmonopolizowanie przez nie możliwości legalnego stosowania przemocy. Państwo jest suwerenne, jeśli dysponuje niezależnymi władzami, a te zdolne są do ustalania oraz egzekwowania na jego terytorium określonego prawa.

Walka o władzę zawsze wywoływała olbrzymie emocje i była przyczyną większości wojen. Na zdjęciu: pomnik poległych w konflikcie zbrojnym o Wyspy Falklandzkie znajdujący się w argentyńskiej miejscowości Quequén. W 1982 roku wybuchła wojna między Wielką Brytanią i Argentyną, której przyczyną był spór o to, kto powinien sprawować władzę nad Falklandami (Malwinami), liczącymi wówczas zaledwie ok. 2000 mieszkańców.

Fot. eMaringolo, dostęp: http://www.fotopedia.com/items/flickr-224054570, licencja: CC-BY

WŁADZA DEMOKRATYCZNA

Najbardziej preferowanym we współczesnym świecie sposobem sprawowania władzy jest **demokracja**. Jest to ustrój, w którym rządy sprawowane są przez samo społeczeństwo – słowo „demokracja" pochodzi z języka starożytnych Greków i oznacza dosłownie „ludowładztwo". Inaczej jednak niż w starożytności, współczesne państwa opierają się na demokracji **pośredniej**, zwanej również **przedstawicielską**. Oznacza to, że społeczeństwo rządzi państwem jedynie za pośrednictwem swoich **reprezentantów**, których wybiera do parlamentu lub samorządu w **wolnych wyborach.**

We współczesnych państwach – mimo zasady przedstawicielstwa – można jednak spotkać pewne rozwiązania charakterystyczne dla demokracji bezpośredniej. Najbardziej znaną z nich jest referendum – czyli głosowanie, w którym obywatele wyrażają swoją opinię w danej sprawie.

Pomyśl!
Dlaczego współczesne demokracje nie mają charakteru bezpośredniego?

Ważnym rozwiązaniem ustrojowym we współczesnych państwach demokratycznych jest **trójpodział władz**. Koncepcja ta – w obecnym wariancie – została po raz pierwszy przedstawiona przez francuskiego filozofa oświeceniowego **Karola Ludwika Monteskiusza** (1689-1755). Istotą tego rozwiązania jest podział władzy na trzy ośrodki: władzę **ustawodawczą** (inaczej władzę tworzenia prawa, zwaną **legislatywą**), władzę **wykonawczą** (czyli władzę wykonywania obowiązującego prawa, zwaną **egzekutywą**) oraz władzę **sądowniczą**. Relacje między tymi ośrodkami powinny jednak być tak skonstruowane, aby nawzajem kontrolowały się, i w ten sposób zapobiegały nadużyciom każdej z nich. Celem trójpodziału władz jest bowiem ochrona obywateli przed arbitralnością rządzących.

Wiąże się z tym jedna z najważniejszych zasad współczesnego państwa demokratycznego: **zasada praworządności**. Oznacza ona, że zarówno rządzący, jak i rządzeni podlegają pewnym regułom. Władza nie działa arbitralnie – może robić tylko to, na co pozwala jej prawo. Obywatele – przeciwnie – mogą robić wszystko, czego prawo im nie zakazuje.

Ustrój demokratyczny po raz pierwszy pojawił się w ***starożytnej Grecji*** w VI w. p.n.e. W epoce nowożytnej natomiast bardzo istotną rolę w kształtowaniu się współczesnej demokracji odegrała trwająca od XVII wieku ***ewolucja ustroju Anglii***. To właśnie w tym kraju narodził się system rządów parlamentarnych.

Demokratyczny ustrój występuje jednak w rozmaitych wariantach. Każde państwo ma własną tradycję oraz specyficzne dla siebie instytucje i procedury, które często są wytworem długotrwałej ewolucji. Na charakter demokracji istotny wpływ ma również struktura społeczeństwa (np. zróżnicowanie etniczne), a nawet jego wielkość.

W systemie parlamentarnym kluczową rolę odgrywa parlament. Jest on władzą ustawodawczą, a także kontroluje rząd. Na zdjęciu: parlament litewski – Seimas.

Fot: AndreasLT, dostęp: https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Plik:New_Lithuanian_Parliament_Hall.JPG&filetimestamp=20070911103209, licencja: domena publiczna

W większości współczesnych państw demokratycznych funkcjonuje **system parlamentarny**. Jego cechą charakterystyczną jest podział władzy wykonawczej na dwa ośrodki polityczne. Pierwszym jest głowa państwa (prezydent lub monarcha) o niewielkich kompetencjach, ograniczonych zazwyczaj do funkcji ceremonialnych. Drugim ośrodkiem jest zaś sprawujący realną władzę rząd, który dysponuje większością uprawnień egzekutywy.

Rząd w systemie parlamentarnym musi cieszyć się zaufaniem parlamentu. Oznacza to, że parlament sprawuje nad rządem polityczną kontrolę i w każdej chwili może doprowadzić do jego dymisji poprzez udzielenie mu **wotum nieufności**. Aby temu zapobiec, po każdych wyborach parlamentarnych część partii politycznych zawiera między sobą porozumienie, którego celem jest wyłonienie większości popierającej gabinet. Niekiedy zdarza się, że jedna partia samodzielnie dysponuje większością mandatów – w takiej sytuacji zawiązywanie koalicji rządowych nie jest konieczne.

Pomyśl!
Dlaczego w większości państw demokratycznych rząd kontrolowany jest przez parlament?

W systemie prezydenckim władza wykonawcza jest sprawowana przez głowę państwa, która nie odpowiada politycznie przed parlamentem. Na zdjęciu: prezydent USA Barack Obama pracuje nad przemówieniem po śmierci Osamy bin Ladena.

Fot.: Pete Souza, dostęp: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Obama_edits_speech_before_announcing_death_of_Osama_bin_Laden.jpg, licencja: domena publiczna

Inaczej funkcjonuje **system prezydencki**. Władza wykonawcza jest tu jednolita, a sprawuje ją pochodzący z wyborów powszechnych prezydent. Rząd jako odrębny ośrodek władzy albo nie istnieje, albo całkowicie podporządkowany jest głowie państwa. Prezydent oraz podlegli mu urzędnicy nie muszą dysponować poparciem parlamentarnej większości, gdyż parlament nie sprawuje nad nimi politycznej kontroli. Mandat do sprawowania władzy przez prezydenta pochodzi bezpośrednio od społeczeństwa, które wybiera go na określoną kadencję. System prezydencki występuje przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych, a także w większości państw Ameryki Łacińskiej. W zasadzie nie jest praktykowany w krajach europejskich.

Pomyśl! *Jakie są zalety i wady systemu prezydenckiego?*

W niektórych państwach można spotkać **system półprezydencki**. Specyfika tego modelu polega na połączeniu cech dwóch poprzednich systemów. Podobnie jak w systemie parlamentarnym władza wykonawcza sprawowana jest przez dwa ośrodki: prezydenta oraz rząd, który ponosi polityczną odpowiedzialność przed parlamentem. Jednak uprawnienia głowy państwa nie są symboliczne. W systemie półprezydenckim prezydent dysponuje realnymi prerogatywami: ma wpływ na kształt rządu, może zarządzić przedterminowe wybory do parlamentu, a także kontrolować niektóre obszary polityki państwa, np. politykę zagraniczną. Taki system funkcjonuje przede wszystkim we Francji, a także niektórych krajach Europy Wschodniej.

STRUKTURA TERYTORIALNA PAŃSTWA

Państwa demokratyczne różnią się między sobą nie tylko ze względu na odmienne relacje między egzekutywą a legislatywą. Ważną rolę odgrywa także struktura terytorialna państwa. Najczęściej mamy do czynienia z **państwami unitarnymi**. Charakteryzują się one jednolitością prawa na całym obszarze kraju oraz brakiem samodzielności politycznej jego jednostek administracyjnych.

Pewnym odstępstwem od zasady unitarności państwa jest instytucja ***autonomii terytorialnej***. W niektórych krajach konstytucje nadały szczególny status pewnym obszarom, zazwyczaj zamieszkanym przez mniejszości narodowe. Katalonia i Kraj Basków w Hiszpanii czy Szkocja, Walia oraz Irlandia Północna w Wielkiej Brytanii cieszą się taką autonomią. Oznacza to, że dysponują swoimi własnymi władzami i pewnym zakresem samodzielności w określonych dziedzinach (np. w obszarze edukacji).

Do państw federacyjnych należą Niemcy, składające się z 16 krajów związkowych (landów). Każdy z nich ma swój własny parlament, rząd oraz system sądowniczy.

Rys. Patricia.fidi, dostęp: http://en.wikipedia.org/wiki/-File:Map_Germany_L%C3%A4nder-de.svg, licencja: domena publiczna

Inaczej jest w **państwie federacyjnym** – składa się ono z pewnej liczby podmiotów (np. stanów, prowincji czy kantonów), dysponujących względną niezależnością. Każda taka jednostka ma odrębne władze ustawodawcze, wykonawcze i sądownicze. Oznacza to, że w państwie federacyjnym funkcjonują obok siebie różne systemy prawne. Stopień samodzielności politycznej podmiotów federacji wygląda rozmaicie i zależy od konstytucji danego państwa. Z reguły nie mogą one prowadzić własnej polityki zagranicznej, a także odłączyć się od kraju. Przykładowymi państwami federacyjnymi są Stany Zjednoczone, Niemcy, Belgia i Szwajcaria.

Pomyśl!
Dlaczego niektóre kraje zdecydowały się na model federacyjny?

WŁADZA NIEDEMOKRATYCZNA

Choć demokracja traktowana jest w Europie jako oczywisty sposób sprawowania władzy, w innych częściach świata spotykana jest dużo rzadziej. Co najmniej połowa współczesnych państw praktykuje ustrój polityczny sprzeczny z wartościami demokratycznymi. W Azji czy Afryce częściej można spotkać **ustrój autorytarny** (zwany również **autorytaryzmem**). Jego istota polega na tym, że rządzący nie podlegają kontroli społeczeństwa.

Państwo totalitarne stosuje masowy terror w stosunku do ludzi uznanych za ideologicznych wrogów. Na zdjęciu: hitlerowski obóz koncentracyjny w Buchenwald.

Fot.: dostęp: http://www.flickr.com/photos/pingnews/441530476/, licencja: domena publiczna

W kraju autorytarnym nie przeprowadza się wolnych wyborów, w związku z tym mieszkańcy nie mogą dokonać zmiany władzy, nawet jeśli nie cieszy się ona ich zaufaniem. Opozycja albo w ogóle nie istnieje, albo jest przez rządzących prześladowana. Represjom zazwyczaj towarzyszą ograniczenia swobód obywatelskich, cenzura oraz kontrola przez władzę środków masowego przekazu. Do państw autorytarnych należą m.in. Chiny, Syria, Kuba oraz Birma. Na kontynencie europejskim jedynym państwem, które spełnia podstawowe kryteria autorytaryzmu, jest Białoruś.

Innym przypadkiem jest **totalitaryzm**. Władzę w takim państwie wyróżniają wielkie ambicje: dąży ona do radykalnego przeobrażenia społeczeństwa. Ważną rolę w totalitarnym państwie odgrywa utopijna ideologia (taka jak faszyzm czy komunizm), na której opierają się rządzący usiłujący stworzyć nowy ład społeczny, a niekiedy nawet nowy typ człowieka. W tym celu władza zmierza do objęcia jak najdalej idącą kontrolą wszystkich przejawów życia zbiorowego oraz indywidualnego. Prawie zawsze towarzyszy temu polityka **masowego terroru** wymierzona w rzeczywistych i wyobrażonych przeciwników nowego porządku. Najlepszymi przykładami państw totalitarnych były Niemcy w okresie rządów nazistów oraz Związek Radziecki w epoce stalinowskiej.

Pomyśl! *Dlaczego w wielu krajach w przeszłości społeczeństwa odrzucały ustrój demokratyczny, czego skutkiem były autorytaryzm lub totalitaryzm?*

Wśród niedemokratycznych reżimów wymienić należy również **teokrację**. Jest to państwo o charakterze wyznaniowym, w którym reguły określonej religii stanowią podstawę prawa. Sądy w sprawach karnych czy cywilnych orzekają, odwołując się do tekstów uznanych za święte. W państwie teokratycznym najwyższa władza należy do duchownych uprzywilejowanej wspólnoty religijnej. Praktykowanie wyznań innych niż panujące jest zazwyczaj zakazane, zaś innowiercy są dyskryminowani lub nawet represjonowani. O teokratycznym charakterze władzy można mówić w odniesieniu do Iranu, Arabii Saudyjskiej, a także Afganistanu w latach 1995-2001, kiedy rządzili w nim talibowie. Współcześnie teokracje można spotkać najczęściej w świecie islamskim. Jednak przykładem państwa wyznaniowego jest również katolicki Watykan.

W 1979 roku w Iranie wybuchła rewolucja islamska, w trakcie której obalono świecką monarchię i wprowadzono porządek teokratyczny. Nowe państwo – Islamska Republika Iranu – od tego czasu opiera się na Koranie, czyli świętej księdze muzułmanów. Najwyższa władza należy do duchownych zwanych ajatollahami.

Fot: kamshots, dostęp: http://www.flickr.com/photos/kamshots/515002010/, licencja: CC BY

Istotnym problemem współczesnego świata jest zjawisko **państw upadłych** (failed states). Chodzi tu o kraje pogrążone w anarchii, których nominalne i uznawane na arenie międzynarodowej władze nie są w stanie kontrolować znacznej części własnego terytorium. Faktyczne rządy sprawowane są przez dużą liczbę uzbrojonych i lokalnych organizacji paramilitarnych, często o charakterze gangsterskim. W państwie upadłym nie jest egzekwowane prawo, a policja i wojsko nie potrafią zaprowadzić porządku. Upadłość państw jest najczęściej skutkiem konfliktów wewnętrznych, zwłaszcza takich, które przera-

dzają się w wojny domowe. Jest to zjawisko bardzo niebezpieczne. Państwa upadłe nie są w stanie zagwarantować swoim mieszkańcom elementarnego bezpieczeństwa, ponadto przyciągają do siebie rozmaite organizacje przestępcze. Stanowią również niekiedy dogodną bazę dla międzynarodowych ugrupowań terrorystycznych. Najlepszym przykładem państwa upadłego jest pogrążona od lat w głębokim kryzysie Somalia.

SYSTEM POLITYCZNY LITWY

Konstytucja RL (przyjęta 25 października 1992 r.) gwarantuje **trójpodział władz**:

- **władza ustawodawcza** spoczywa w rękach **jednoizbowego parlamentu** (Seimas), który posiada wyłączność uchwalania ustaw, zarządza wybory prezydenckie, zatwierdza program nowowybranego rządu i sprawuje nad nim kontrolę, ratyfikuje umowy międzynarodowe, stroną których jest Litwa, może zmieniać konstytucję, zaś większością 3/5 może pozbawić mandatu poselskiego lub usunąć prezydenta z urzędu. W litewskim parlamencie zasiada 141 posłów wybieranych na 4-letnią kadencję. Wybory do Seimasu odbywają się w systemie mieszanym - w okręgach jednomandatowych i jednym okręgu wielomandatowym, który obejmuje całe terytorium Litwy. W wyborach parlamentarnych obowiązuje 5-procentowy próg wyborczy dla partii politycznych oraz 7-procentowy dla koalicji. Próg frekwencji dla ważności wyborów został ustanowiony na 25%.
- **władza wykonawcza** znajduje się w rękach **prezydenta**, który ma prawo veta wobec ustaw sejmowych, posiada inicjatywę ustawodawczą, współtworzy politykę zagraniczną Litwy, nadaje odznaczenia, kształtuje wizerunek państwa, ma prawo łaski w stosunku do skazanych przez sądy, mianuje premiera, dowódcę wojska, sędziów SK i dyplomatów oraz **rządu**, którego głównym zadaniem jest implementacja ustaw, koordynowanie pracy ministerstw, opracowanie i realizowanie budżetu państwa. Rząd posiada inicjatywę ustawodawczą oraz odpowiada kolegialnie i indywidualnie (poszczególni ministrowie) przed parlamentem za swoje działania.
- **władzę sądowniczą** sprawują niezawisłe **sądy** (m.in. Sąd Najwyższy, Sąd Konstytucyjny oraz Litewski Naczelny Sąd Administracyjny).
- Najbliższe wybory to: prezydenckie i do Parlamentu EU w 2014 r., do samorządu w 2015 r. i do Sejmu w 2016 r..

PRACA SEJMU KADENCJI 2008 - 2012 (W CZASIE I - IX SESJI)

W latach 2008 - 2012 ogółem przyjęto 2487 aktów prawnych, z czego 1790 ustaw, 630 rozporządzeń, 67 innych aktów prawnych.

? **Pomyśl!** *W jakim celu system demokratyczny posiada system wzajemnej kontroli różnych ośrodków władzy?*

Najważniejsze pojęcia

Demokracja to ustrój polityczny opierający się na rządach społeczeństwa.

Legislatywa to władza ustawodawcza mająca wyłączne prawo uchwalania ustaw.

Egzekutywa to władza wykonawcza upoważniona do wykonywania ustaw.

System parlamentarny to system polityczny, którego istotą jest odpowiedzialność polityczna rządu nad parlamentem.

System prezydencki to system polityczny, w którym pełnia władzy wykonawczej znajduje się w rękach prezydenta.

System półprezydencki to system polityczny łączący cechy parlamentarnego i prezydenckiego.

Państwo unitarne to państwo o jednolitym porządku prawnym.

Państwo federacyjne to państwo związkowe, składające się z jednostek o pewnym stopniu samodzielności prawnej.

Autorytaryzm to reżim polityczny, w którym władza nie jest kontrolowana przez społeczeństwo.

Totalitaryzm to reżim polityczny, w którym władza stosuje masowy terror w celu budowy nowego ładu społecznego.

Państwo upadłe to państwo, w którym legalna władza nie kontroluje większości swojego terytorium.

CENTRUM POMOCY PRAWNEJ

W ramach projektu Centrum Pomocy Prawnej udzielamy pomocy prawnej każdemu, kto został ofiarą dyskryminacji i naruszeń praw człowieka w życiu zawodowym lub prywatnym, bądź jest świadkiem takich naruszeń (np. gdy stroną jest urząd lub pracodawca).

Konsultacje dotyczące praw człowieka udzielane są także związkom zawodowym i innym osobom prawnym.

Pomoc obejmuje konsultacje, sporządzenie dokumentów prawnych, a także prowadzenie spraw w sądach lub innych instytucjach. Pomoc prawną udzielają profesjonalni prawnicy EFHR oraz adwokaci z renomowanych kancelarii prawnych, z którymi współpracuje Fundacja.

EFHR nie działa w zakresie zwrotu ziemi osobom fizycznym czy rozstrzygnięcia konfliktów pomiędzy osobami fizycznymi.

Udzielimy bezpłatnej pomocy prawnej, jeżeli:

- zostałeś niezatrudniony lub zwolniony z pracy z powodu dyskryminacji (płci, wieku, religii, przynależności do mniejszości narodowej, rasy itd.);
- przeczytałeś lub zobaczyłeś coś (komentarz, artykuł, ofertę pracy, program telewizyjny itd.), co obraża i dyskryminuje Ciebie lub innych;
- ktoś próbuje ograniczyć Twoje prawo do używania języka ojczystego w miejscu publicznym;
- masz zlituanizowane imię bądź nazwisko i chcesz mieć wpis zgodny z oryginalną pisowanią;
- nie uznano na Litwie Twojego dyplomu, który zdobyłeś w UE;
- odmówiono Ci udzielenia usług lub udzielone usługi są niskiej jakości i jesteś pewny, że stało się tak z powodu dyskryminacji (płci, wieku, religii, przynależności do mniejszości narodowej, rasy itd.);
- państwowe instytucje nie wykonują swoich obowiązków wobec Ciebie lub nie otrzymujesz od nich żadnej odpowiedzi na zgłoszone prośby/skargi;
- naruszono Twoje prawo do życia prywatnego, Twoje dane osobiste są używane w sposób bezprawny;
- zmiany w sferze edukacyjnej spowodowały naruszenie Twoich praw;
- otrzymałeś karę pieniężną z powodu dyskryminacji (np. za mówienie w języku ojczystym).

POZNAJ SWOJE PRAWA!!!

Jeżeli dostaniesz pismo np. z urzędu, to koniecznie sprawdź:

- kto i kiedy przyjął np. decyzję;
- do kogo skierowane jest pismo;
- czy zawiera uzasadnionienie faktyczne i prawne;
- jaka jest jego treść;
- czy wskazano termin i możliwość odwołania się od niego;
- czy pismo zawiera odcisk odpowiedniej pieczęci urzędowej i podpis urzędnika.

Odpowiadając na pismo, koniecznie sprawdź:

- do kogo musisz adresować pismo (adresat wskazany w otrzymanym piśmie);
- czy podałeś numer sprawy;
- czy wskazałeś, kiedy otrzymałeś pismo;
- czy wymieniłeś powody i argumenty, dlaczego jesteś niezadowolony z otrzymanego pisma (jakie prawa zostały naruszone lub co zostało źle zrozumiane);
- czy wskazłeś podstawę prawną;
- załącz kopie dokumentów, według których argumentujesz swoje stanowisko;
- wyślij listem poleconym lub zanieś samodzielnie razem z kopią pisma; poproś o postawienie na kopii pieczęci urzędowej z datą i numerem rejestracyjnym.

PAMIĘTAJ!!!

- Nikomu i nigdy nie daje się oryginałów dokumentów (tylko kopie).
- Nie przekrocz terminów, w których można się odwołać od pisma lub go zaskarżyć.
- Zachowaj kopertę, w której otrzymałeś pismo.
- Pamiętaj – nieodebranie listów poleconych nie jest rozwiązaniem. Po upłynięciu terminu odbioru pisma uznaje się, że został on odebrany. Może to pociągnąć za sobą daleko idące konsekwencje.
- Nikomu nie podawaj jakichkolwiek innych danych osobowych niż imię, nazwisko, adres zamieszkania i innych danych kontaktowych.
- Pamiętaj, że administracja publiczna musi odpowiedzieć na Twój list w ciągu 20 dni roboczych.

MEDIA MASOWE

Jak sądzisz, jakie znaczenie odgrywają środki masowego przekazu, takie jak radio, telewizja czy Internet, we współczesnym świecie? Czy mass media mogą przyczyniać się do zmian społecznych, politycznych i ekonomicznych? W niniejszym rozdziale dowiesz się, czym są środki masowego przekazu i jakie ich rodzaje można wyróżnić. Przeczytasz również o tym, jaką rolę pełnią media masowe i w jakim kierunku ewoluują.

HISTORIA KSZTAŁTOWANIA MEDIÓW MASOWYCH

Mediami nazywamy środki przekazu informacji między ludźmi. Możemy podzielić je na **indywidualne**, czyli te które służą do wymiany informacji z ściśle oznaczonym adresatem i **masowe**, które pośredniczą w wymianie informacji z bardzo dużą i anonimową grupą osób. Do mediów masowych (mass mediów, środków masowego przekazu) zaliczamy **prasę, radio, telewizję i Internet**.

Za najwcześniejsze z mass mediów uważa się prasę. Pierwsze wydawane periodycznie oraz opatrzone tym samym tytułem i kolejnym numerem pisma powstały w II w. p.n.e. w Chinach i w I w. p.n.e. w starożytnym Rzymie. Dynamiczny rozwój prasy nastąpił od XVI w., po rozpowszechnieniu się technologii druku wynalezionego przez **Johannesa Gutenberga**. Prasę możemy uznawać za środek masowego przekazu dopiero od XIX wieku, kiedy to w wyniku rozwoju procesu urbanizacji, przyrostu dochodów ludności, wzrostu ilości czasu wolnego, spadku analfabetyzmu i obniżeniu cen prasy, gazety przestały docierać wyłącznie do wąskiej elity, a trafiły w ręce szerokich mas społecznych. Prasa pełniła wówczas ważne funkcje informacyjne i opiniotwórcze. Wraz z rozszerzeniem bazy czytelniczej gazety obniżały jednak poziom, pełniąc w coraz większym stopniu funkcje rozrywkowe, co zwiększało dochody wydawców.

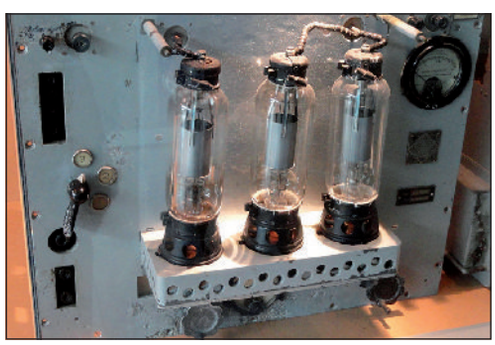

Radiowy odbiornik krótkofalowy, własność Zeppelin Museum Friedrichshafen

Fot.: Daderot, dostęp: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Radio_short-wave_transmitter_Spez._188_F_-_Zeppelin_Museum_Friedrichshafen_-_DSC06837.jpg, licencja: domena publiczna

Pod koniec XIX wieku kilku naukowców (Włoch **Guglielmo Marconi**, Serb **Nikola Tesla** oraz Rosjanin **Aleksander Popow**) niezależnie od siebie opracowało technikę przesyłania i odbioru fal elektromagnetycznych. Stało się to początkiem rozwoju kolejnego ze środków masowego przekazu – **radia**.

Pierwsza regularna stacja radiowa na świecie zaczęła nadawać w Pittsburghu (USA) w 1920 r. Pierwszy program radiowy w Polsce został wyemitowany w 1925 r., a w rok później „Polskie Radio" rozpoczęło regularną emisję. Na Litwie pierwsza stacja radiowa została założona w Kownie w 1926 r. Radio szybko zaczęło konkurować z mediami drukowanymi, gdyż korzystanie z niego w dłuższej perspektywie było tańsze, a dostęp do niego mogły mieć również osoby niepotrafiące czytać. Znaczenie propagandowe radia dostrzeżono w państwach totalitarnych (III Rzesza, ZSRR), gdzie w okresie międzywojennym budowano za ich pośrednictwem poparcie dla reżimów.

Węgierski odbiornik telewizyjny Orion z 1959 roku

Fot.: Takkk, dostęp: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Televison_Hungarian_ORION_1957.jpg, licencja: CC BY-SA

Pomyśl! *Dlaczego telewizja w bardzo krótkim czasie stała się niezwykle popularna wśród przeciętnych obywateli?*

Kolejnym sukcesem rozwoju mediów masowych było przesłanie ruchomego obrazu połączonego z dźwiękiem. Pierwsze **transmisje telewizyjne** odbyły się w drugiej połowie lat 20. XX wieku. W Polsce pierwsze próbne emisje telewizyjne testowano jeszcze przed II wojną światową. Po raz pierwszy w historii Polacy mogli jednak obejrzeć

program telewizyjny w październiku 1952 roku. Na Litwie pierwszy program telewizyjny wydany został w kwietniu 1957 r., a w roku 1961 rozpoczęto codzienną emisję Programu 1 Polskiej Telewizji. Początkowo telewizja nadawała programy kilka godzin dziennie. Obecnie znacznie zwiększyła się liczba kanałów, do których dostęp ma przeciętny widz. Duża część z nich ma obecnie formę kanałów tematycznych, ściśle ukierunkowanych (kanały historyczne, kulturalne, rozrywkowe, skierowane do wybranej grupy wiekowej). Przeobrażeniom uległa także formuła nadawanych programów. Dzięki rozwojowi techniki prezentowane są liczne programy nadawane na żywo, co zwiększa także ich interaktywność, w wielu przypadkach dając możliwość bezpośredniego oddziaływania widza na obserwowane wydarzenia (np. za pomocą głosowania telefonicznego).

NOWE MEDIA

W latach 60. XX wieku doszło do istotnego przełomu w rozwoju środków masowej komunikacji. Spowodowany on został rozwojem nowoczesnych technologii informatycznych (sieci światłowodowych i satelitarnych, komputerów osobistych i wideo). Na określenie nowo powstałych dzięki tym technologiom środków przekazu użyto pojęcia „**nowe media**". Do nowych mediów zalicza się cyfrowe środki masowego przekazu powstałe po upowszechnieniu telewizji – komputery osobiste, Internet, CD-ROM, DVD. Charakteryzują się one bogatym przekazem graficznym i dźwiękowym oraz interaktywnością, czyli możliwością reagowania (oddziaływania) na odbieraną informację.

Pomyśl!
Jak sądzisz, w jakim stopniu Internet zmienił codzienne życie ludzi?

Olbrzymi wpływ na współczesną komunikację interpersonalną wywarł **Internet**. Genezy Internetu należy doszukiwać się w obawach Amerykanów wywołanych wysłaniem przez Związek Radziecki pierwszego sztucznego satelity w przestrzeń kosmiczną. Departament Obrony Stanów Zjednoczonych w 1957 r. powołał Agencję Zaawansowanych Projektów Badawczych (ARPA) mającą obserwować i wspierać inicjatywy podejmowane na amerykańskich uczelniach, które mogłyby zostać wykorzystane na rzecz obronności kraju. ARPA była zainteresowana m.in. stworzeniem systemu komunikacji nieopierającego się na systemie central, które wróg mógłby łatwo zniszczyć. Okazało się, że teoretyczne możliwości stworzenia tego typu sieci komunikacyjnej istnieją (przedstawił je m.in. uczony polskiego pochodzenia **Paul Baran**). W 1967 r. naukowcy amerykańscy rozpoczęli wspierane przez ARPA próby praktycznego wdrożenia idei komunikacji bez punktu centralnego, które już rok później zakończyły się sukcesem. W 1969 r. utworzono **ARPANET** łączącą początkowo cztery, a z czasem coraz więcej ośrodków akademickich USA. W następnych latach sieć była udoskonalana i rozbudowywana, w pracach nad nią brała udział coraz większa liczba naukowców, tworzono również protokoły i aplikacje umożliwiające wykorzystanie zdolności komunikacyjnych sieci.

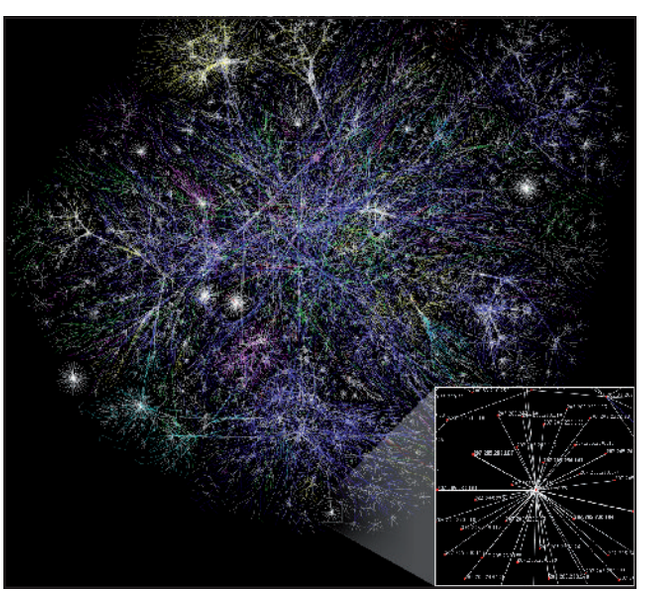

Mapa części Internetu oparta o stan z 15 stycznia 2005

Fot.: The Opte Project, dostęp: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Internet_map_1024.jpg, licencja: CC BY

W 1990 r. ARPANET zakończył swoją działalność, jednak w tym czasie istniały już doskonalsze sieci opierające się na podstawowych założeniach ARPANETU, coraz częściej określane **Internetem**. W tym czasie naukowcy z Europejskiej Organizacji Badań Jądrowych (CERN) stworzyli projekt sieci dokumentów hipertekstowych o nazwie World Wide Web i pierwszą stronę internetową. W 1992 r. powstała pierwsza przeglądarka umożliwiająca oglądanie stron WWW. Internet stał się więc siecią umożliwiającą nie tylko komunikowanie się, ale także zamieszczanie informacji widocznych dla większej liczby użytkowników. Polska została przyłączona do Internetu w 1991 r.

Również na Litwie pierwsza sieć komputerowa powstała w 1991 r., gdy stworzono system łączący litewskie instytucje akademickie LITNET. W ten sposób Litwa w szybkim czasie włączyła się w światową sieć Internetu. Według danych Departamentu Statystyki Litwy, od 2004 roku liczba gospodarstw posiadających komputery wzrosła 2,6 razy, a posiadających dostęp do Internetu ponad 6-krotnie.

Internet zmienia oblicze współczesnych społeczeństw. Globalna sieć umożliwiła kontakt w czasie rzeczywistym praktycznie z każdą osobą na kuli ziemskiej. Nadawca i odbiorca informacji nie muszą czekać dniami, czy nawet tygodniami na przekaz informacji, nie muszą również spotykać się osobiście, aby wymienić się danymi. Internet zmienił sposoby komunikowania – powszechne stały się e-maile, fora dyskusyjne, portale społecznościowe, czaty. Internet przyczynił się do **globalizacji** świata.

Internet zmienił również techniki handlu. Zauważ, że pewnie choć raz udało Ci się dokonać zakupów przez Internet lub chociażby obejrzeć ofertę sprzedawcy poprzez stronę internetową. W związku ze zmianami technik handlu Internet stał się także miejscem reklamy produktów i usług. Globalna sieć umożliwiła pracę na odległość czy załatwienie wielu prostych formalności w urzędach publicznych bez konieczności osobistego stawiania się w urzędzie.

Internet przyczynił się do zwiększenia liczby dostępnych dla przeciętnego obywatela informacji, co wpłynęło m.in. na współczesną edukację. Jednak ten natłok informacji stworzył wyzwanie polegające na konieczności uważnego selekcjonowania danych, oddzielania tych wiarygodnych od niewartościowych.

FUNKCJE MEDIÓW

Media masowe mają ogromny wpływ na życie społeczne. Brytyjski socjolog **Denis McQuail** wskazuje pięć najważniejszych sfer funkcji mediów w społeczeństwie:

Informacja – dostarczanie informacji o zdarzeniach w kraju i na świecie, ułatwianie innowacji, adaptacji i postępu, ukazywanie stosunków związanych ze sprawowaniem władzy;

Korelacja – wyjaśnianie, interpretowanie i komentowanie znaczenia zdarzeń i informacji, dostarczanie wsparcia autorytetom i normom, socjalizowanie, budowanie konsensu, ustalanie priorytetów w społeczeństwie;

Ciągłość – wyrażanie dominującej kultury, współtworzenie i podtrzymywanie wspólnoty wartości;

Rozrywka – dostarczanie przyjemności, redukowanie napięć społecznych;

Mobilizacja – prowadzenie kampanii na rzecz celów społecznych w sferze polityki, rozwoju ekonomicznego, pracy.

? **Pomyśl!** *Jaki wpływ na ludzi mają środki masowego przekazu?*
Czy media zajmują się tylko przekazywaniem informacji?
Czy media masowe mogą przyczynić się do zmiany postrzegania pewnych wydarzeń?

MEDIA A POLITYKA

We współczesnym świecie bardzo istotny jest wpływ mediów masowych na konkretną sferę życia społecznego – politykę. Bardzo często w odniesieniu do mediów używa się określenia „**czwarta władza**". Określenie to ma wskazywać, że obok władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej, media odgrywają znaczną rolę w funkcjonowaniu państwa. Od środków masowego przekazu zależy bowiem, jaką informację o wydarzeniach otrzyma społeczeństwo. Media masowe mają również możliwości kontrolowania sfery polityki, poprzez nagłaśnianie nieprawidłowości czy łamania prawa.

Politycy, będąc świadomi znacznego wpływu mediów na postrzeganie ich przez obywateli, mogą chcieć kontrolować przekaz informacji. W państwach autorytarnych i totalitarnych rządzący ograniczają działalność mediów, **likwidując pluralizm środków masowego przekazu czy cenzurując ukazujące się w mediach treści**. W państwach demokratycznych politycy starają się zaś tak kształtować swoje działania, aby były one przekazywane przez media w pozytywnym świetle. Z tego powodu często mówi się o zjawisku **mediatyzacji polityki**, czyli o zmniejszeniu znaczenia merytorycznej strony debat politycznych, a wzroście znaczenia wizerunku polityka.

Jako że media mają olbrzymią siłę wpływania na postrzeganie zdarzeń i interpretacje informacji przez

obywateli, bardzo istotna jest odpowiedzialność dziennikarzy i obiektywizm przekazywanych informacji. Dziennikarz powinien kierować się **zasadą prawdy, obiektywizmu, uczciwości i szacunku**. Oznacza to, że dziennikarz powinien **sumiennie zbierać informacje**, które wykorzystuje, i weryfikować je; **nie może zniekształcać informacji i pomijać innych punktów widzenia**. Dziennikarz **nie może ulegać wpływom**, a swój przekaz powinien kształtować tak, aby nadrzędną zasadą było **dobro odbiorców**, a odbiorcy mogli **odróżnić fakty od opinii i poglądów**.

Ochronę obiektywizmu informacji obecnych w sferze publicznej stanowi **pluralizm mediów**. Pluralizm, czyli wielość źródeł informacji, może chronić przed brakiem obiektywizmu. Każdy z nas może bowiem wybierać różne źródła informacji i konfrontować je ze sobą. Ograniczeniem pluralizmu mediów jest jednak zjawisko **koncentracji mediów**, będące efektem zaciętej rywalizacji na rynku mediów i coraz większych kosztów działalności medialnej.

? **Pomyśl!** *Dlaczego media masowe często obniżają poziom przekazu, skupiając się na sensacji i prostych emocjach?*

Poszukiwanie zysków przez firmy medialne prowadzi również do innych zjawisk mogących mieć niekorzystny wpływ na sferę dostępu do informacji. Z jednej strony jest to **internacjonalizacja mediów** polegająca na wykraczaniu spółek medialnych poza granice jednego państwa i tworzenie dużych koncernów, w których trudno jest jednoznacznie określić przynależność narodową kapitału; z drugiej zaś **tabloidyzacja** (tabloid – gazeta bulwarowa) prowadząca do upraszczania przekazu, skupiania się na sensacjach i prostych emocjach, tak aby przekaz stał się bardziej zrozumiały dla szerokiego kręgu osób, a tym samym powodował wzrost liczby odbiorców.

? **Pomyśl!** *Czy media mogą być pomocne w rozwiązywaniu problemów, które dotyczą Twojego bezpośredniego otoczenia?*

MEDIA A ŻYCIE SPOŁECZNE

Media stały się tak wszechobecne, że bardzo wiele osób, szczególnie młodych, poszukuje w nich wzorców zachowań. Kopiowany jest zarówno sposób ubierania się, jak styl wypowiedzi oraz przyjmowane są systemy wartości wyznawane przez osoby będące w centrum uwagi mediów. Dlatego też tak ważna jest umiejętność stosowania selekcji informacji przekazywanych przez media zamiast bezkrytycznego przyjmowania zdeformowanych często przekazów.

Równocześnie przy właściwym korzystaniu z mediów mogą one odegrać bardzo pożyteczną rolę w życiu społecznym. Uzyskanie zainteresowania dziennikarzy czy prowadzenie blogu, który będzie odwiedzany przez wielu internautów, może zwrócić uwagę opinii publicznej na jakiś problem. Dotyczyć to może kwestii bardzo ważnych dla wspólnot lokalnych, takich jak np. brak reakcji odpowiednich służb na zanieczyszczanie rzeki przez lokalny zakład przemysłowy czy też poszukiwanie wsparcia dla pomysłów na rozwiązanie istotnych problemów.

W takich sytuacjach dobra informacja prasowa powinna posiadać takie cechy jak: atrakcyjny tytuł, zwięzłość (najważniejsze informacje – co?, kto?, kiedy?, gdzie?, jak?, dlaczego?, co z tego wynika?), aktualność oraz zawierać konkretne dane i liczby (a także dane kontaktowe do autora).

Wraz z coraz powszechniejszym dostępem do Internetu z jednej strony oraz tabloidyzacją mediów z drugiej, obserwuje się zwiększoną ich ingerencję w życie poszczególnych osób. Media informują o życiu prywatnym znanych osób, ale także wykorzystują wizerunek i wypowiedzi osób prywatnych, nie zawsze zgodnie z ich wolą.

Dziennikarze mają prawo do krytyki, jednak nie jest ono nieograniczone. Przede wszystkim nie może ono być wykorzystywane do stawiania fałszywych zarzutów. Zgodnie z polskim prawem prasowym dziennikarz nie może odmówić **autoryzacji** wypowiedzi osobie jej udzielającej, o ile wypowiedź ta nie była wcześniej publikowana. Instytucja autoryzacji, która występuje praktycznie tylko w polskim prawie, oznacza, że udzielający informacji prasie musi wyrazić zgodę na publiczne jej rozpowszechnienie. Zabronione jest także publikowanie bez

zgody osoby zainteresowanej informacji z jej życia prywatnego, chyba że wiąże się to bezpośrednio z działalnością publiczną danej osoby.

W przypadku naruszenia prawa do prywatności przez media osoba poszkodowana może żądać bezpłatnego opublikowania sprostowania, o ile będzie ono rzeczowe i odnoszące się do faktów. Redaktor naczelny może odmówić publikacji sprostowania, jednak zobowiązany jest wtedy przesłać osobie domagającej się sprostowania informacji o odmowie i jej przyczynach.

MEDIA I ETYKA DZIENNIKARSKA NA LITWIE

Obecnie na Litwie działają dwie agencje prasowe: ELTA i Baltic News Service (BNS).

Nadawców stacji telewizyjnych i radiowych na Litwie można podzielić na państwowe (Lietuvos Radijas ir Televizija) i komercyjne. Prywatni nadawcy stacji telewizyjnych o zasięgu ogólnokrajowym to np. BTV – Baltijos TV, LNK – Laisvas ir Nepriklausomas Kanalas i TV3 oraz zasięgu regionalnym to np. Alytaus regioninė televizija. W przypadku stacji radiowych mamy: ogólnokrajowe (Lietus, M-1, M-1 plius, Pūkas, Radiocentras, ZIP FM – Muzikos topai i Žinių radijas), regionalne (Radijo stotis „IR“) i mniejszości narodowych (Znad Wilii i Russkoje Radijo).

Na Litwie każdy dziennikarz i wydawca powinien przestrzegać przyjętego przez litewskiego ustawodawcę prawa (m.in. ustawy o informowaniu społeczeństwa, ustawy o reklamie, ustawy o krajowej radiofonii i telewizji), jak również uchwalonego na powszechnym zjeździe przedstawicieli organizacji dziennikarskich i wydawniczych w 2005 r. **Litewskiego kodeksu etyki dziennikarzy i wydawców** (*Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos kodeksas*). Określa on szczegółowo prawa i obowiązki osób wykonujących wspomniane zawody, mówi o ochronie przed możliwym ograniczaniem ich praw, o ich odpowiedzialności zawodowej oraz zasadach regulujących stosunki służbowe. Naruszenie kodeksu grozi wykluczeniem dziennikarza czy wydawcy z organizacji zrzeszającej te zawody, zastosowaniem sankcji ze strony **Komisji Etyki Dziennikarzy i Wydawców** (*Žurnalistų ir leidėjų etikos komisija*), jak również sankcji przewidzianych przez prawo.

Osoba, która chciałaby zaskarżyć jej zdaniem nieetyczną publikację czy program, może to zrobić wysyłając do Komisji wniosek w określonej formie.

Dodatkowo skargę na dziennikarza można złożyć do **Komisji Etyki Litewskiego Związku Dziennikarzy** (Lietuvos žurnalistų sąjungos Etikos komisija), która została powołana w 2009 r. przez Zarząd Litewskiego Związku Dziennikarzy. Jej zadaniem jest dbanie o kształtowanie zawodowej etyki dziennikarskiej, rozpatrywanie skarg oraz wniosków zainteresowanych osób fizycznych i prawnych, jak również przedstawianie wniosków, propozycji i decyzji w ramach swoich kompetencji.

PRASA NA LITWIE

W 2011 r. na Litwie wydawane były 262 gazety, w rocznym nakładzie przekraczającym 176 mln egzemplarzy. Wśród dzienników największy nakład ma "Lietuvos Rytas", "Vakaro Žinios" oraz "Respublika". Licznie wydawane są również media w języku mniejszości narodowych, wśród których wymienić należy rosyjskojęzyczne gazety: "Ekspress-Nedelia", "Respublika" czy "Litovskij Kurjer" oraz wydawane w języku polskim "Kurier Wileński", "Nasz Czas", "Tygodnik Wileńszczyzny" czy kwartalnik „Znad Wilii”.

Najważniejsze pojęcia

Media masowe (mass media, środki masowego przekazu) to środki mające możliwość jednoczesnego przekazywania informacji nieograniczonej liczbie anonimowych i rozproszonych odbiorców.

„**Nowe media**” to określenie na środki masowego przekazu charakteryzujące się bogatym przekazem graficznym i dźwiękowym oraz interaktywnością, czyli możliwością reagowania (oddziaływania) na odbieraną informację, powstałe w wyniku rozwoju nowoczesnych technologii informatycznych (sieci światłowodowych i satelitarnych, komputerów osobistych i wideo) w drugiej połowie XX wieku. Do nowych mediów zalicza się cyfrowe środki masowego przekazu powstałe po upowszechnieniu telewizji – komputery osobiste, Internet, CD-ROM, DVD.

Internet to globalna sieć komputerowa łącząca sieci lokalne, sieci rozległe i wszystkie komputery do nich podłączone.

ARPANET to sieć komputerowa będąca pierwowzorem obecnie istniejącej sieci Internet, stworzona w 1969 r. przez amerykańskie ośrodki naukowe z inicjatywy amerykańskiej armii.

Funkcje mediów to efekty działania mediów, takie jak dostarczanie informacji i rozrywki, wyjaśnianie, interpretowanie i komentowanie znaczenia zdarzeń, socjalizowanie czy współtworzenie i podtrzymywanie wspólnoty wartości.

„**Czwarta władza**” to określenie na wolne media, wskazujące, że obok władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej, także środki masowego przekazu kształtują życie społeczne i politykę.

Pluralizm mediów to sytuacja występowania wielu, różnorodnych i niezależnych mediów odzwierciedlających szerokie spektrum idei i opinii.

Tabloidyzacja prasy to zjawisko upraszczania przekazu, banalizowania treści, skupiania się na sensacjach i prostych emocjach.

Koncentracja mediów łączenie się instytucji medialnych, w efekcie którego powstają silne koncerny medialne.

Internacjonalizacja mediów to zjawisko wykraczania spółek medialnych poza granice jednego państwa i tworzenie dużych międzynarodowych koncernów, w których trudno jest jednoznacznie określić przynależność narodową kapitału.

Mediatyzacja polityki to określenie używane coraz częściej na oznaczenie procesu podporządkowywania sfery polityki negatywnemu wpływowi mediów, polegającemu na spłycaniu debaty politycznej i zastępowaniu jej zainteresowaniem jedynie wizerunkiem polityka.

Autoryzacja to instytucja przewidziana w polskim prawie polegająca na wyrażeniu zgody przez udzielającego informacji prasie na publiczne rozpowszechnienie jego wypowiedzi.

Zakaz dyskryminacji – poznaj swoje prawa!

Kiedy mamy do czynienia z dyskryminacją?

Dyskryminacja następuje, gdy osoba ***jest traktowana*** niekorzystnie (np. panu X odmówiono zatrudnienia ze względu na jego pochodzenie etniczne) w porównaniu do tego, jak inne osoby znajdujące się w podobnej sytuacji zostały lub zostałyby potraktowane (np. kobieta, która zarabia mniej niż mężczyzna na tym samym stanowisku pracy).

Przyczyną dyskryminacji może być:

- płeć;
- wiek;
- narodowość;
- pochodzenie;
- orientacja seksualna;
- rasa;
- religia lub wiara;
- status społeczny;
- niepełnosprawność;
- przynależność etniczna;
- język;
- przekonania lub poglądy.

Prawo międzynarodowe

- Artykuł 14 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności;
- Artykuł 21 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej (III. Równość);
- Artykuł 7 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka;
- Dyrektywa o równości rasowej (2000/43/WE) itd.

oraz prawo Republiki Litewskiej

- Ustawa RL o równych szansach (Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas);
- Ustawa o równości szans kobiet i mężczyzn RL (LR Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas);
- Artykuł 29 Konstytucji RL itd.

zakazuje dyskryminacji w życiu: politycznym, ekonomicznym, społecznym, kulturowym, zawodowym lub w innej działalności. Warunki dostępu do zatrudnienia i pracy, włączając w to również kryteria zwalniania i wynagradzania, dostęp do dóbr i usług oraz dostarczania dóbr i usług publicznych, edukacji itp. mają być jednakowe dla wszystkich osób, nie zważając na ich płeć, wiek, rasę, narodowość itd.

Niezgodny z prawem jest także mobbing, czyli działania lub zachowania dotyczące pracownika lub skierowane przeciwko pracownikowi, polegające m.in. na uporczywym i długotrwałym nękaniu lub zastraszaniu pracownika, wywołujące u niego m.in. zaniżoną ocenę przydatności zawodowej, powodujące lub mające na celu poniżenie lub ośmieszenie pracownika, izolowanie lub wyeliminowanie go z zespołu współpracowników.

Wyjątki

W ustawodawstwie są przewidziane również wyjątki. Art. 7 ustawy o równych szansach przewiduje wypadki, które nie są dyskryminujące, np. odpowiednie stanowisko wymaga znajomości języka państwowego, zakaz działania w organizacjach politycznych, organizowanie pojedynczych zawodów sportowych dla osób niepełnosprawnych. Takie wymagania są usprawiedliwione, więc wymienione wyżej kryteria nie mają charakteru dyskryminującego.

Jakie są KONSEKWENCJE dyskryminacji?

Dla osoby naruszającej prawo:

W zależności od charakteru naruszenia prawa, osoba może zostać pociągnięta do odpowiedzialności administracyjnej lub karnej.

Dla osoby dyskryminowanej:

Osoba, która była dyskryminowana ma prawo żądać od sprawcy odpowiedniego odszkodowania, które ma na celu zadośćuczynienie za poniesione przez nią szkody.

Gdzie się zwrócić z prośbą o POMOC?

Na Litwie od 1999 roku działa Rzecznik Równych Możliwości (Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba). Jest to samodzielna instytucja, która rozpatruje skargi z zakresu dyskryminacji i molestowania w pracy, instytucjach oświaty, sferze usług oraz w zakresie molestowania seksualnego. Rzecznik nie rozpatruje spraw z zakresu życia osobistego i rodzinnego.

Skargę w formie pisemnej do Rzecznika można złożyć w przeciągu 3 miesięcy od dnia, w którym miała miejsce dyskryminacja.

EFHR oferuje bezpłatną pomoc prawną każdemu, kto doświadczył dyskryminacji, kogo prawa są naruszane lub kto był świadkiem takich naruszeń.

PAMIĘTAJ! Bierne przyglądanie się lub przyzwalanie na dyskryminację zarówno wobec Ciebie samego, jak i osób z Twojego otoczenia tylko pogarsza sytuację! Zamiast biernie się przyglądać - DZIAŁAJ! Tylko w ten sposób będziesz mógł zapobiec podobnemu traktowaniu w przyszłości!

EFHR nie ponosi żadnej odpowiedzialności w przypadku zastosowania się do podanej informacji bez konsultacji z EFHR lub z prawnikiem.

TRANSFORMACJA

W tym rozdziale dowiesz się, czym była i jak przebiegała transformacja ustrojowa w Europie Wschodniej.

ISTOTA TRANSFORMACJI

Pojęcie transformacji ustrojowej odnosi się do zasadniczych zmian politycznych i gospodarczych, jakie dokonały się w Europie Wschodniej na przełomie lat 80. i 90. XX wieku. Są one określane niekiedy mianem „**jesieni ludów**", gdyż kluczowe wydarzenia nastąpiły jesienią 1989 roku, a ważną rolę odegrały w nich protesty społeczne.

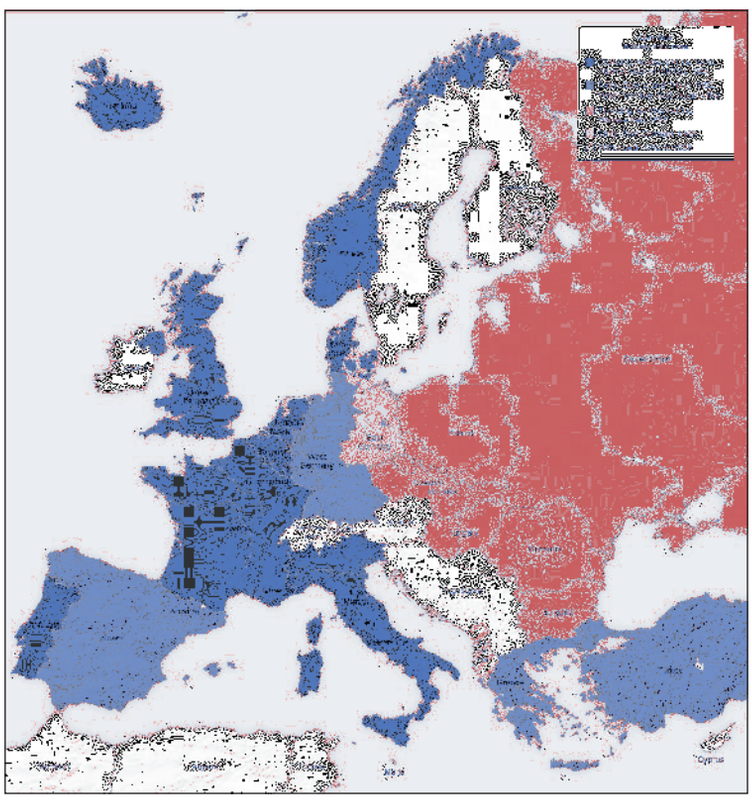

Zimna wojna oznaczała podział Europy na dwa bloki państw. Kolorem czerwonym zaznaczone zostały kraje należące do Paktu Warszawskiego, a niebieskim należące do NATO.

Rys.: San Jose, dostęp: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Cold_war_europe_military_alliances_map_en.png, licencja: GFDL

Po drugiej wojnie światowej Europa podzieliła się na dwa zwalczające się bloki polityczne. W zachodniej jej części wprowadzono ustroje oparte na zasadach liberalnej demokracji, natomiast w krajach wschodnioeuropejskich władzę przejęły **partie komunistyczne**. Odwołując się do ideologii marksizmu-leninizmu, realizowały one politykę radykalnych zmian społecznych i ekonomicznych. Przeprowadziły nacjonalizację przemysłu i banków, zlikwidowały wolny rynek, nadały władzom państwowym ogromne uprawnienia (ustalanie cen, planów produkcyjnych, kontrolowanie handlu). W praktyce państwa rządzone przez partie komunistyczne odeszły od demokracji, ograniczały swobody obywatelskie i represjonowały opozycję. Wszystkie te kraje – poza Jugosławią – zostały ponadto podporządkowane **Związkowi Radzieckiemu**, który stał na straży funkcjonujących w nich reżimów autorytarnych.

? **Pomyśl!** *Dlaczego po drugiej wojnie światowej Związek Radziecki uzyskał kontrolę nad Europą Wschodnią?*

Proces zmian w ZSRR rozpoczął się w 1985 roku, wraz z dojściem do władzy **Michaiła Gorbaczowa**. Nowy przywódca Związku Radzieckiego przedstawił program stopniowych reform liberalizujących system komunistyczny, zachęcając jednocześnie do podjęcia podobnej polityki przez inne kraje Europy Wschodniej.

Symbolami nowej polityki Michaiła Gorbaczowa były: ***pieriestrojka*** (przebudowa) – utożsamiana z liberalizacją gospodarki i poszerzaniem swobód obywatelskich oraz ***glasnost*** (jawność) – oznaczająca zerwanie z polityką cenzurowania informacji i tłumienia wolnej dyskusji. Choć demokratyczni politycy zarzucali nieraz Gorbaczowowi brak konsekwencji w przeprowadzaniu reform, jego polityka radykalnie zmieniła sytuację polityczną Europy Wschodniej.

Pierwszymi państwami, które weszły na tę ścieżkę zmian, były Polska i Węgry. W warunkach pogarszającej się sytuacji gospodarczej, rządzący tam przywódcy komunistyczni podjęli negocjacje z opozycją. Zarówno

w Polsce, jak i na Węgrzech zawarto **polityczny kompromis**, pozwalający represjonowanym dotąd działaczom politycznym na udział w wyborach parlamentarnych. W wyniku negocjacji przy „okrągłym stole" 4 czerwca 1989 roku odbyły się w Polsce pierwsze w Europie Środkowo- Wschodniej po wojnie częściowo wolne i demokratyczne wybory po II wojnie światowej.

W krajach, w których sprawujący władzę komuniści nie podjęli rozmów, wybuchły masowe demonstracje, prowadzące ostatecznie do analogicznych zmian. Jesienią i zimą 1989 roku do takich zajść doszło przede wszystkim w Niemieckiej Republice Demokratycznej, Czechosłowacji i Rumunii.

Negocjacje między władzami komunistycznej Polski a przedstawicielami opozycyjnej „Solidarności" prowadzone były wiosną 1989 roku. Zostały nazwane „obradami przy okrągłym stole".

Fot. autor nieznany, dostęp:https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Plik:Okragly_Stol_1989.jpg, licencja: domena publiczna

? **Pomyśl!** *Dlaczego w niektórych krajach przywódcy partii komunistycznych podjęli dialog z opozycją, podczas gdy w innych odmówili takich rozmów?*

W krótkim czasie proces przeobrażeń ogarnął całą Europę Wschodnią. Demokratyczne zmiany doprowadziły jednocześnie do **dezintegracji** (rozpadu) niektórych państw. Na początku 1990 roku niepodległość ogłosiły Litwa, Łotwa i Estonia, będące wówczas częścią ZSRR. Kilkanaście miesięcy później Związek Radziecki przestał istnieć, a każda republika wchodząca w jego skład stała się niepodległym państwem. Podobny proces nastąpił w wieloetnicznej **Jugosławii**. Tam jednak rozpadowi państwa towarzyszyła kilkuletnia brutalna wojna oraz **czystki etniczne** na dużą skalę. Z końcem 1992 roku zakończyła także swój żywot federacja czechosłowacka, rozpadając się na Republikę Czeską i Słowację.

Mur berliński dzielił miasto od 1961 roku. Masowe demonstracje w Berlinie doprowadziły do jego upadku w nocy z 9 na 10 listopada 1989 roku. Wydarzenie to stało się symbolem „jesieni ludów".

Fot.: Sue Ram, dostęp: http://en.wikipedia.org/wiki/File:BerlinWal-BrandenburgGate.jpg, licencja: CC BY

? **Pomyśl!** *Z jakich powodów demokratyzacja doprowadziła do rozpadu niektórych państw?*

Poza Jugosławią „jesień ludów" miała zasadniczo **pokojowy przebieg** (z tego powodu wydarzenia w Czechosłowacji, które doprowadziły do obalenia reżimu komunistycznego, nazwane zostały „**aksamitną rewolucją**"). Wyjątkiem była **Rumunia**: w trakcie trwających kilkanaście dni wielkich protestów zginęło kilkaset osób, zaś komunistyczny przywódca tego państwa, **Nicolae Ceauşescu**, został ostatecznie aresztowany i rozstrzelany po krótkim procesie przed doraźnym sądem. Dramatyczne wydarzenia miały również miejsce na Litwie. W styczniu 1991 roku w trakcie obrony wieży telewizyjnej w Wilnie poniosło śmierć czternastu zwolenników niepodległości.

TRANSFORMACJA POLITYCZNA

Nowe władze we wszystkich państwach Europy Wschodniej przeprowadziły istotne **reformy polityczne**. Zniesiono cenzurę, wprowadzono wolność słowa, uchwalono wreszcie prawo pozwalające na swobodne zrzeszanie się i zakładanie partii politycznych. W rezultacie na krajowych scenach politycznych pojawiły się dość szybko nowe ugrupowania, zrzeszające polityków do-

tąd opozycyjnych. Były to partie o charakterze konserwatywnym, chadeckim, liberalnym, socjaldemokratycznym, a także nacjonalistycznym. Część z nich odwoływała się pośrednio lub bezpośrednio do tradycji stronnictw, które działały przed drugą wojną światową. Zmieniły się ponadto partie tworzone przez rządzących dotychczas komunistów – najczęściej przekształciły się w ugrupowania o profilu socjaldemokratycznym, akceptując tym samym nowy porządek polityczny. Konsekwencją tych zmian był zatem **pluralizm polityczny**.

Pomyśl! *Czy państwo demokratyczne może funkcjonować w warunkach braku pluralizmu politycznego?*

W 1990 roku w większości państw Europy Wschodniej odbyły się po raz pierwszy od kilkudziesięciu lat **wielopartyjne wybory** parlamentarne. Choć uczestniczyło w nich wielu polityków związanych z komunistycznymi ośrodkami władzy, musieli oni konkurować z kandydatami nowych partii. W niektórych krajach (Bułgaria, Rumunia, Serbia) partie postkomunistyczne odniosły zwycięstwo i przez pewien czas utrzymały władzę. W innych (Polska, Litwa, Czechosłowacja, Węgry) – przegrały wybory i zostały zmuszone przejść do opozycji.

Wybrane w ten sposób parlamenty uchwalały **nowe konstytucje** lub wprowadzały zasadnicze zmiany do funkcjonujących wcześniej ustaw zasadniczych. Choć poszczególne kraje zdecydowały się na różne warianty systemu politycznego, to wszędzie nowe regulacje wprowadziły zasadę **demokratycznych rządów i trójpodziału władz**, a także obowiązek przestrzegania przez państwo **praw człowieka**.

Transformacji ustrojowej towarzyszyły często zmiany symboliczne. Wszystkie państwa postkomunistyczne zmieniły swoje oficjalne nazwy, usuwając z nich przymiotnik „ludowa" lub „socjalistyczna". Zmieniano także nazwy ulic, które kojarzyły się z epoką komunistyczną.

Nie we wszystkich krajach demokratyzacja przebiegała sprawnie. W różnym czasie międzynarodowi obserwatorzy zarzucali rządom niektórych państw rozmaite uchybienia w tym procesie. Jednak ogólny bilans przeobrażeń politycznych był korzystny. Demokratyczne swobody, dostępne dotąd jedynie dla mieszkańców zachodniej części kontynentu, stały się standardem niemal w całej Europie.

Spośród europejskich krajów postkomunistycznych demokratyczne standardy nie są przestrzegane na Białorusi, gdzie od 1994 roku rządzi ***Aleksandr Łukaszenka***. Wiele zastrzeżeń zgłaszanych jest również w stosunku do Rosji oraz Albanii. Niektóre państwa weszły na drogę demokracji z kilkuletnim opóźnieniem: Chorwacja, gdzie demokratyzacja nastąpiła po śmierci jej pierwszego prezydenta, ***Franjo Tudźmana*** w 1999 roku, oraz Serbia, której autorytarny przywódca, ***Slobodan Miloszević*** został obalony niecały rok później.

Demokratyzacji towarzyszył proces odzyskiwania **suwerenności** przez państwa regionu. Kraje, które przez ponad 40 lat były podporządkowane Związkowi Radzieckiemu, zaczęły odtąd realizować **niezależną politykę zagraniczną.**

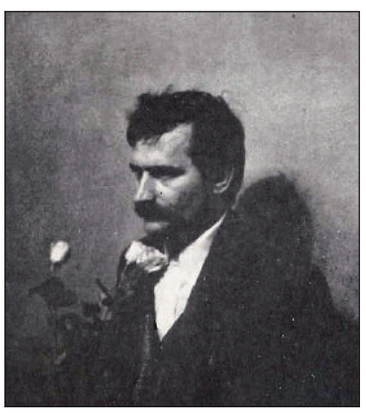

Przywódcą opozycji demokratycznej w Polsce był przewodniczący NSZZ „Solidarność" Lech Wałęsa. W 1983 roku otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla. W 1990 został pierwszym niekomunistycznym prezydentem Polski.

Fot.: archiwum "Znaku" sierpień-wrzesień (8-9) 1980, licencja: domena publiczna

W większości przypadków oznaczało to istotną zmianę priorytetów. Nowi przywódcy polityczni opowiedzieli się w większości za integracją ich krajów ze **strukturami państw zachodnich**. Strategicznym celem ich polityki stało się członkostwo w Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego (NATO) oraz Unii Europejskiej. Obie te organizacje stopniowo otwierały się na Europę Wschodnią, przyjmując w latach 1999-2009 większość z nich do swojego grona.

Pomyśl! *Dlaczego krajom postkomunistycznym zależało na integracji ze strukturami państw zachodnich?*

TRANSFORMACJA GOSPODARCZA

Poza zmianami politycznymi transformacja objęła również system gospodarczy. W krajach komunistycznych ustrój ekonomiczny opierał się na **centralnym planowaniu** – większość przedsiębiorstw należała do państwa, które w wieloletnich planach określało zakres ich działalności, a także ustalało wysokość cen. Niewydolność tego modelu stała się jedną z ważnych przyczyn przeobrażeń ustrojowych.

Zmiany, jakie podjęto w tej dziedzinie, polegały na stopniowym odchodzeniu od gospodarki planowej i zastępowaniu jej systemem opartym na **wolnym rynku**. Podstawowym elementem takiej polityki było wprowadzenie swobody działalności gospodarczej. Każda osoba mogła zostać właścicielem sklepu, fabryki czy firmy usługowej, bez konieczności uzyskania zezwolenia od władz. Oznaczało to także rezygnację przez państwa z ustalania cen produktów. Miały się one odtąd kształtować się na wolnym rynku i być przedmiotem konkurencji między przedsiębiorstwami. Towarzyszyła temu polityka **prywatyzacji**, czyli przekazywania państwowych przedsiębiorstw w ręce osób prywatnych. W Polsce i Czechosłowacji miała np. miejsce powszechna prywatyzacja mająca na celu przekazanie akcji niektórych prywatyzowanych przedsiębiorstw wszystkim pełnoletnim obywatelom zwana też "prywatyzacją kuponową".

Transformację utrudniał ***kryzys gospodarczy***, w jaki niektóre państwa Europy Wschodniej popadły pod koniec lat 80. Przykładowo w Polsce w 1989 roku wybuchła sięgająca kilkuset procent ***hiperinflacja***. Walka z nią i stabilizacja gospodarki stały się priorytetem pierwszego niekomunistycznego rządu.

Wolny rynek wymaga jednak szeregu regulacji, bez których nie jest w stanie poprawnie funkcjonować. Niezbędne było zatem uchwalenie nowego prawa bankowego, kodeksu handlowego czy stworzenie podstaw funkcjonowania rynku papierów wartościowych. Aby państwo mogło sprawnie działać w nowych warunkach, konieczne było także ukształtowanie całkowicie nowego **systemu podatkowego**. Wprowadzanie tych wszystkich zmian – był to warunek członkostwa w Unii Europejskiej – zajęło poszczególnym państwom postkomunistycznych kilka, a nawet kilkanaście lat.

Pomyśl!
Dlaczego w krajach komunistycznych nie działał rynek papierów wartościowych?

Społeczne skutki transformacji gospodarczej we wszystkich krajach Europy Wschodniej były przedmiotem wielu kontrowersji. Wolny rynek niewątpliwie zwiększył możliwości działania osób aktywnych i przedsiębiorczych, doprowadził do znacznego wzrostu dobrobytu wielu mieszkańców, a także uzdrowił gospodarki krajów, które w latach 80. XX wieku pogrążone były w kryzysie. Z drugiej strony wśród konsekwencji transformacji znalazły się również niekorzystne zjawiska, takie jak bezrobocie, ubóstwo części społeczeństw, a także drastyczne nierówności, które – w warunkach demokracji – prowadziły niekiedy do sukcesów wyborczych partie populistyczne i nacjonalistyczne.

Pomyśl! *Jaki jest związek między transformacją gospodarczą a dobrymi wynikami w wyborach partii populistycznych?*

Należy wreszcie zauważyć, że proces opisanych przeobrażeń nie powiódł się w równym stopniu we wszystkich krajach. Likwidacja systemu komunistycznego w Polsce, Czechach czy na Litwie doprowadziła do powstania względnie sprawnie funkcjonującego wolnego rynku. Przypadek Rosji czy Ukrainy pokazał jednak inną możliwość: w krajach tych zamiast systemu opartego na wolnej konkurencji wyłoniła się gospodarka, w której główną rolę odgrywać zaczęli uprzywilejowani **oligarchowie** – bogaci przedsiębiorcy powiązani z politykami i nieformalnie wpływający na decyzje parlamentu i rządu.

DROGA LITWY DO NIEPODLEGŁOŚCI

Przełomowym momentem procesu odzyskiwania przez Litwę niepodległości była pokojowa akcja protestu „Droga Bałtycka", podczas której 2 miliony (w tym około 1 miliona z Litwy) obywateli Litwy, Łotwy i Estonii o 19 godz. 23 sierpnia 1989 roku chwyciło się za ręce, tworząc w ten sposób żywy łańcuch o długości 600 km (trafił do Księgi Rekordów Guinnessa jako najdłuższy żywy łańcuch). Droga Bałtycka była protestem przeciwko ówczesnej sytuacji republik nadbałtyckich wchodzących w skład Związku Radzieckiego.

Założony w czerwcu 1988 r. Litewski Ruch na rzecz Przebudowy ("Sąjūdis") był nieformalnym stowarzyszeniem społecznym, którego celem było poparcie przebudowy systemu radzieckiego i dążenie do niepodległości Litwy. Do Ruchu należało wówczas wielu wpływowych komunistów. Jednym z nich był Algirdas Brazauskas, który wystąpił z propozycją ustanowienia autonomii gospodarczej dla Litwy. Odniósł on spektakularne zwycięstwo w wyborach do Rady Najwyższej Litewskiej SRR 24 lutego 1990 r. Z kolei przywódca Ruchu Vytautas

Landsbergis 11 marca został przewodniczącym Rady Narodowej i tym samym głową państwa. Dążenia Litwy do niepodległości poparł Związek Polaków na Litwie. Tego samego dnia, podczas uroczystej sesji parlamentu, Rada Najwyższa Republiki Litewskiej podpisała Akt o Odbudowie Niepodległości. Wśród 124 sygnatariuszy byli również przedstawiciel polskiej mniejszości narodowej (Czesław Okińczyc, Zbigniew Balcewicz i Medard Czobot).

Inne pamiętne wydarzenie towarzyszące transformacji Litwy miało miejsce w nocy 13 stycznia 1991 r., gdy ludzie wyszli na ulice bronić wieży telewizyjnej oraz budynku radia i telewizji przed wojskiem radzieckim. Przy wieży zginęło 14 osób.

Fot.: autor nieznany, dostęp: http://en.wikipedia.org/wiki/File:January_13_events_in_Vilnius_Lithuania.jpg, licencja: GFDL

13 stycznia 1991 r. na Litwie doszło do interwencji wojsk radzieckich, dokonano szturmu na wieżę telewizyjną i Dom Prasy, otoczono litewski parlament. W wyniku działań wojskowych śmierć poniosło 14 osób cywilnych, ponad 600 zostało rannych. Nie doszło jednak do przewrotu państwowego. Pierwszym państwem, które uznało istnienie niepodległego państwa litewskiego była Islandia (11 lutego 1991 r.). Należy odnotować, że jeszcze 31 maja 1990 r. Mołdowa wyraziła poparcie dla litewskich dążeń niepodległościowych, jednakże wówczas, jako podmiot prawa międzynarodowego, pozostawała ona w składzie ZSRR. Polska formalnie uznała Litwę 26 sierpnia 1991 r., chociaż de facto poparcie dla procesu odzyskiwania niezawisłości wyrażała od końca lat 80 XX w.

Zaraz po odzyskaniu niepodległości i jej międzynarodowym uznaniu Litwa dostrzegła wagę wznowienia, zacieśnienia i rozwijania przyjacielskich stosunków z sąsiadami. Odpowiednie przygotowania zaowocowały już 14 maja 1992 r., gdy między Republiką Litewską a Republiką Francuską podpisano umowę bilateralną o przyjaźni i współpracy. 8 sierpnia tegoż roku Republika Litewska i Republika Węgierska podpisały umowę o przyjaznych stosunkach i współpracy. W 1994 r. podpisano kolejne dwustronne umowy o przyjaźni i współpracy: 8 lutego z Ukrainą, 8 marca z Rumunią, 11 lipca z Turcją. 26 kwietnia 1994 r. prezydenci Polski Lech Wałęsa i Litwy Algirdas Brazauskas podpisali Traktat o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy, który stał się podwaliną pod dalsze relacje dwustronne.

Najważniejsze pojęcia

Partia komunistyczna tu: rządząca w warunkach monopolu politycznego partia odwołująca się do ideologii marksizmu-leninizmu.

Mur berliński to wzniesiona w 1961 roku na żądanie wschodnioniemieckich przywódców bariera oddzielająca Berlin Zachodni od Niemieckiej Republiki Demokratycznej.

Czystka etniczna to wykorzystująca metodę terroru praktyka usuwania z określonego obszaru całej grupy etnicznej.

Pluralizm polityczny to różnorodność podmiotów politycznych (gł. partii), rywalizujących ze sobą o poparcie wyborców.

Wolne wybory to wybory, w których mogą uczestniczyć na równych prawach różne partie polityczne, zarówno rządzące, jak i opozycyjne.

Prywatyzacja to przekształcenie własnościowe przedsiębiorstw państwowych, polegające na przekazaniu ich właścicielom prywatnym.

Jesień ludów to wydarzenia z 1989 roku, które doprowadziły do demokratyzacji Europy Wschodniej.

Dezintegracja państwa to rozpad państwa na dwie lub więcej części.

Art. 37 Konstytucji RL oraz Konwencja Ramowa o Ochornie Mniejszości Narodowych (dalej – Konwencja) gwarantują obywatelom, którzy przynależą do mniejszości narodowych, prawo do rozwoju swego języka, kultury i tradycji.

Art. 10 Konwencji przewiduje, iż kraje, w tym gronie także Litwa, zobowiązują się do zagwarantowania każdej osobie deklarującej swą przynależność do mniejszości narodowej prawa do **swobodnego i nieograniczonego (w sferze prywatnej i publicznej, pisemnie oraz ustnie) używania swojego języka mniejszości**.

KORZYSTAJ ZE SWOICH PRAW JĘZYKOWYCH...

zwracając sie do administracji publicznej (urzędy państwowe, ministerstwa, prokuratura itd.):

- Kiedy interesant nie mówi lub nie rozumie języka państwowego albo w przypadku zaburzenia sensorycznego lub mowy nie jest w stanie wyrazić swoich myśli w sposób zrozumiały, w trakcie ustnego obsługiwania go powinien towarzyszyć mu tłumacz.

Tłumacz może być zaproszony przez instytucję, która rozpatruje prośbę lub samego wnioskodawcę.

- Podania zainteresowanych powinny być napisane w języku państwowym, to postanowienie nie dotyczy wniosków przesyłanych pocztą. Instytucja, której według kompetencji jest przydzielona prośba napisana w języku niepaństwowym, ma obowiązek przetłumaczyć ją.

Odpowiedź udzielana jest w języku państwowym (litewskim).

w instytucjach ochrony zdrowia:

- Pacjent ma prawo otrzymać informację o swoim stanie zdrowia, diagnozie, możliwych metodach leczenia, badaniach oraz powikłaniach itd. w takiej formie, aby mógł ją zrozumieć.

- Informacja może nie zostać udzielona tylko w przypadku, kiedy może to zaszkodzić zdrowiu pacjenta lub spowodować zagrożenie dla jego życia.

w sądach:

Art. 8 ustawy o języku państwowym RL mówi, iż obowiązkiem sądu jest zapewnienie bezpłatnej pomocy tłumacza, jeśli uczestnicy postępowania sądowego nie znają języka urzędowego. Jest to prawo gwarantowane uczestnikom postępowania karnego, cywilnego i administracyjnego. Koszt takiej usługi jest bezpłatny.

w trakcie postępowania karnego:

Masz prawo do składania oświadczeń, zeznań, wyjaśnień, do przedstawienia wniosków i skarg oraz do mówienia w sądzie w języku ojczystym lub innym, którym się posługujesz (Art. 8 cz. 2. Kodeksu postępowania karnego (dalej - KPK)).

Dokumenty sprawy, które są wręczane podejrzanemu, oskarżonemu lub skazanemu, powinny być przetłumaczone na jego język ojczysty lub inny, którym się posługuje (Art. 8 cz. 3. KPK).

Każdy, kto został zatrzymany lub aresztowany, musi być niezwłocznie powiadomiony w języku, którym się posługuje, o przyczynach swego zatrzymania lub aresztowania (Art. 44 cz. 2 KPK).

Każda osoba podejrzana lub oskarżona o popełnienie przestępstwa ma prawo zostać niezwłocznie i w sposób szczegółowy powiadomiona w zrozumiałym dla niej języku o charakterze oraz podstawie przedstawionych jej zarzutów. Przysługuje jej również prawo do nieodpłatnego korzystania z usług tłumacza, jeśli nie rozumie i nie posługuje się językiem litewskim (Art. 44 cz. 7 KPK).

Świadek ma prawo zeznawać w swoim języku ojczystym oraz korzystać z usług tłumacza, jeśli przesłuchanie odbywa się w niezrozumiałym dla niego języku (Art. 81 pkt 1 KPK).

w postępowaniu cywilnym:

Gdy strony uczestniczące w postępowaniu, którym mają być wręczone pisma procesowe, nie znają języka państwowego, do sądu powinny zostać dostarczone tłumaczenia tych dokumentów w zrozumiałym dla nich języku. (Art. 113 cz. 3 Kodeksu postępowania cywilnego).

podczas obsługi:

Ustawa o języku państwowym przewiduje, że obsługa mieszkańców w instytucjach i urzędach państwowych, miejscach sprzedaży itd. powinna odbywać się w języku państwowym, jednak przedsiębiorca na Litwie ma prawo do reklamowania swojej działalność w dowolnym języku obcym, tzn. obok języka państwowego podawać napisy oraz informacje dźwiękowe dotyczące swojej działalności w różnych językach, np. po polsku, angielsku, niemiecku.

EFHR oferuje bezpłatną pomoc prawną i konsultacje każdemu, kto doświadczył dyskryminacji, kogo prawa są naruszane lub, kto był świadkiem takich naruszeń.

EFHR nie ponosi żadnej odpowiedzialności w przypadku zastosowania się do podanej informacji bez konsultacji z EFHR lub z prawnikiem.

GOSPODARKA

W tym rozdziale dowiesz się, za pomocą jakich wskaźników można ocenić sytuację ekonomiczną kraju, a także jakie spory toczą się wokół polityki gospodarczej.

EKONOMIA

Dzieje człowieka to w dużym stopniu historia zmagania się z problemem **ograniczonych zasobów**. Żywność, narzędzia, mieszkania czy surowce zawsze występowały w ilości niewystarczającej do zaspokojenia wszystkich ludzkich potrzeb. W różnych epokach społeczeństwa wypracowywały rozmaite sposoby wytwarzania oraz podziału bogactwa. Z reguły stawały się one, obok wierzeń czy rytuałów, istotnymi filarami poszczególnych cywilizacji.

Ekonomia jest nauką, która zajmuje się tymi problemami. Opisuje sposoby radzenia sobie z ograniczonymi zasobami w gospodarstwach domowych, przedsiębiorstwach oraz państwach. Ekonomiści odgrywają ważną rolę w ośrodkach władzy politycznej, a ich diagnozy i zalecenia często wpływają na charakter podejmowanych w państwie decyzji.

JAK OCENIĆ SYTUACJĘ GOSPODARCZĄ KRAJU?

Chcąc ocenić poziom zamożności kraju, najlepiej ustalić wysokość jego **Produktu Krajowego Brutto**. Wskaźnik ten odpowiada łącznej wartości dóbr i usług wytworzonych na obszarze państwa w określonym okresie, np. w ciągu roku. PKB tworzą zatem wszystkie produkty, które trafiają do końcowych konsumentów: mieszkania, samochody, artykuły żywnościowe, a także usługi (świadczone przez szkoły, szpitale czy salony fryzjerskie).

Produkt Krajowy Brutto ***per capita*** informuje nas o tym, jaka część PKB przypada średnio na jednego mieszkańca. Wskaźnik ten pozwala na porównanie poziomu życia w poszczególnych krajach.

Wysokość PKB obrazuje poziom zamożności kraju, ale niewiele mówi o jego aktualnej sytuacji gospodarczej. Aby dowiedzieć się czegoś na ten temat, należy ustalić, jak ów wskaźnik zmienia się w czasie. Produkt Krajowy Brutto może z roku na rok zwiększać się – mówimy wówczas o **wzroście gospodarczym**. Jeśli mimo upływu czasu znacząco nie zmienia się, gospodarka znajduje się w fazie **stagnacji**. W pewnych okolicznościach PKB może nawet w kolejnych badanych okresach zmniejszać się – oznacza to, że kraj pogrążony jest w **recesji**.

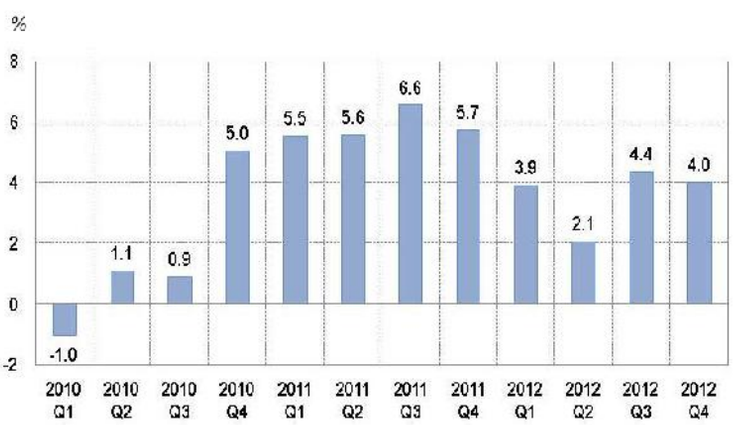

Dynamika wzrostu PKB Litwy w latach 2012 - 2012.

Rys.: opracowanie: własne

Celem prowadzonej przez państwo polityki gospodarczej jest stały i możliwie duży wzrost Produktu Krajowego Brutto. Dobra koniunktura gospodarcza jest z reguły warunkiem utrzymania niskiego bezrobocia i poprawy dobrobytu mieszkańców, a także zwiększa dochody samego państwa.

Według danych Departamentu Statystyki Litwy z sierpnia 2013 r. PKB Litwy łącznie za dwa kwartały 2013 r. wyniósł 55,9 mld LTL, a jego wzrost wobec analogicznego okresu 2012 r. wyniósł 4,1%. Zwiększenie PKB zostało osiągnięte przede wszystkim dzięki wzrostowi wskaźników produkcji oraz konsumpcji.

Pomyśl!
Jakie mogą być konsekwencje recesji dla państwa?

Na obraz gospodarki kraju poza dynamiką PKB wpływają także inne czynniki. Należy do nich **inflacja**, czyli utrzymujący się w czasie wzrost przeciętnego poziomu cen rynkowych. Jej występowanie oznacza spadek wartości pieniądza, gdyż przy rosnących cenach zmniejszają się możliwości nabywcze konsumentów. W dalszej perspektywie stały wzrost cen może także prowadzić do **deprecjacji waluty**, czyli spadku jej kursu liczonego w walutach innych państw.

Przyczyny inflacji mogą być rozmaite, zaś ich ustalenie często jest przedmiotem sporów między ekonomistami. Do czynników wywołujących to zjawisko należą: wzrost cen surowców na światowych rynkach, zmowy monopolistyczne przedsiębiorstw, niewłaściwa polityka pieniężna państwa, a nawet same oczekiwania inflacyjne.

Inflacja jest zjawiskiem niekorzystnym dla gospodarki, nie tylko ze względu na jej uciążliwość odczuwaną przez konsumentów. Niekontrolowany wzrost cen, zwłaszcza taki, który jest trudny do przewidzenia, komplikuje ekonomiczną kalkulację oraz zwiększa ryzyko działalności gospodarczej przedsiębiorstw. Gospodarka pogrążona w inflacji jest nieustabilizowana i przez długi czas nie jest w stanie szybko się rozwijać.

Bardzo wysoka inflacja określana jest mianem ***hiperinflacji***. Zwykle towarzyszy jej rozkład systemu finansowego państwa oraz ucieczka mieszkańców kraju od oficjalnej waluty. Przykładowo w czasie wojen na Bałkanach w latach 90. hiperinflacja ogarnęła Jugosławię, w której w ciągu kilkunastu miesięcy ceny wzrosły o 5 000 000 000 000 000 procent!

O braku gospodarczej stabilizacji może świadczyć również duża liczba **bezrobotnych**, czyli osób czynnych zawodowo, które nie mogą znaleźć zatrudnienia. Wysokie bezrobocie świadczy o niewykorzystanym potencjale gospodarki. Jest ono również ważną kwestią społeczną, gdyż może prowadzić do ubóstwa, a w pewnych sytuacjach nawet do zjawisk patologicznych, takich jak przestępczość czy alkoholizm.

Bezrobocie może mieć charakter **koniunkturalny**. Taka sytuacja ma miejsce w przypadku osłabienia koniunktury gospodarczej, a zwłaszcza w czasie recesji. Spadek produkcji zmusza przedsiębiorstwa do oszczędności, co często prowadzi do zwolnień pracowników. Jednak bezrobocie może być również **strukturalne**. Wynika ono z niedopasowania podaży pracy do popytu na pracę. Chodzi o sytuację, w której osoby pozostające bez zatrudnienia nie są w stanie go uzyskać ze względu na brak stosownych kwalifikacji lub bariery geograficzne (np. miejsca pracy oferowane są w miejscowości znacznie oddalonej od ich miejsca zamieszkania).

Skutecznym sposobem walki z bezrobociem koniunkturalnym może być polityka ożywiania gospodarki, prowadząca do wzrostu PKB, a w konsekwencji do tworzenia nowych miejsc pracy. Natomiast w przypadku bezrobocia strukturalnego państwo może podejmować się pośrednictwa pracy, zachęcania osób czynnych zawodowo do większej mobilności czy też finansować lub organizować dla nich szkolenia.

Pomyśl!
W jaki sposób państwo może zachęcać bezrobotnych do większej mobilności?

Jedną z konsekwencji hiperinflacji są banknoty o bardzo wysokich nominałach.

Rys.: licencja: domena publiczna

FINANSE PUBLICZNE

Istotną rolę we współczesnych gospodarkach odgrywa zatem państwo. Polityka, jaką realizuje, wpływa – pośrednio lub bezpośrednio – na podział dochodu narodowego. Jednocześnie stopień rozwoju ekonomicznego jest ważnym czynnikiem określającym pozycję kraju na arenie międzynarodowej.

Aby państwo mogło wypełniać swoje funkcje, musi dysponować **budżetem**, czyli planem wszystkich dochodów oraz wydatków. W krajach demokratycznych budżet uchwalany jest w formie ustawy przez parlament, najczęściej na okres jednego roku.

Głównym źródłem dochodów państwa są **podatki** – przymusowe i bezzwrotne świadczenia na jego rzecz, nakładane zarówno na osoby fizyczne, jak i podmioty gospodarcze.

Podatki możemy podzielić na bezpośrednie i pośrednie. Te pierwsze – zgodnie z nazwą – bezpośrednio obciążają podatnika, np. podatek dochodowy. W przypadku podatków pośrednich płatnikiem podatku jest sprzedawca, natomiast jego koszt ponosi konsument, gdyż podatek zawarty jest w cenie produktu, np. VAT.

Litewski budżet przygotowuje Ministerstwo Finansów RL (*lit. Lietuvos Respublikos Finansų ministerija*) według planów działalności innych ministerstw i instytucji, które są ustalane z uwzględnieniem programów Rządu RL, jego strategicznych celów i ich praktycznego wdrażania. Przygotowywanie budżetu zajmuje cały rok i jesienią jest finalizowane poprzez głosowanie w Sejmie, po czym ustawę budżetową podpisuje Prezydent. Według danych Ministerstwa Finansów 40,1% środków, z budżetu na rok 2013, przeznaczonych zostało na opiekę socjalną, 14,6% - oświatę, a 12,6% - ochronę zdrowia. Pozostałe zostały przeznaczone na gospodarkę (7,0%), porządek publiczny i bezpieczeństwo obywateli (4,3%), obronę (3,1%), wypoczynek, kulturę i religię (2,7%) oraz inne dziedziny.

Pomyśl!
Jaki rodzaj podatków jest najkorzystniejszy z punktu widzenia dochodów budżetowych?

Budżet państwa jest **zrównoważony**, gdy suma planowanych dochodów jest równa sumie planowanych wydatków. Często jednak współczesne państwa uchwalają budżety **niezrównoważone**, w których wydatki przekraczają dochody. Powstałe w ten sposób **deficyty budżetowe** finansowane są zaciąganiem przez państwa pożyczek. Najczęściej spotykaną ich formą jest emisja **obligacji skarbowych.**

Obligacja jest dłużnym papierem wartościowym, którego istota polega na tym, że sprzedawca (emitent) zobowiązuje się do jego wykupu w określonym terminie (np. po upływie 10 lat), po z góry określonej cenie. Cena wykupu jest oczywiście wyższa od ceny emisyjnej, a różnica między nimi stanowi zysk nabywcy obligacji. Takie papiery wartościowe mogą być przedmiotem wtórnego obrotu, np. na **giełdach**, co czyni je użytecznymi i bezpiecznymi lokatami kapitału.

Finansowany emisją obligacji deficyt budżetowy umożliwia państwu realizację polityki wykraczającej poza aktualne możliwości finansowe. Stwarza jednak także niebezpieczeństwo nadmiernego **zadłużenia**.

Pomyśl!
Jakie mogą być konsekwencje zbyt dużego zadłużenia państwa?

GOSPODARKA LITWY PO ODZYSKANIU NIEPODLEGŁOŚCI

Po odzyskaniu niepodległości w 1990 r. Litwa znajdowała się w okresie kryzysu gospodarczego, spowodowanego zmianą systemu zarządzania. W pierwszych latach po proklamacji niepodległości, sprywatyzowano część własności państwowej (m.in. zlikwidowano wszystkie kołchozy i sowchozy) oraz wprowadzono liberalizację cen. W efekcie tych zmian zarówno PKB jak i przychody państwa zaczęły szybko rosnąć.

KRYZYS EKONOMICZNY A LITWA

Kryzys ekonomiczny, który rozpoczął się w 2008 r. miał negatywny wpływ na gospodarkę Litwy. Rosnące ceny ropy i żywności spowodowały spadek **siły nabywczej** konsumentów – czyli za tę samą ilość pieniędzy można było kupić mniej produktów. Kryzys pogłębił także problem bezrobocia. Wiele firm bankrutowało lub czasowo wstrzymało swoją działalność. Bankructwa państwa udało się uniknąć dzięki pożyczkom zagranicznym, ale zadłużenie państwa wzrosło z 14 miliardów litów w 2008 roku do prawie 32 miliardów litów w 2010 roku, a w 2013 r. do 43 miliardów, pozostając i tak najniższym wśród innych państw członkowskich UE.

PAŃSTWO A WOLNY RYNEK

Polityka gospodarcza państwa od lat wywołuje wiele sporów, zarówno wśród polityków, jak i ekonomistów. W XVIII wieku narodziła się idea **leseferyzmu**, zgodnie z którą państwo powinno respektować reguły

wolnego rynku. Do prekursorów tej koncepcji należy **Adam Smith**, który przekonywał, że społeczeństwa bogacą się dzięki swobodzie gospodarczej i wolnej konkurencji prywatnych przedsiębiorców. Tak jak wielu innych filozofów oświeceniowych, wierzył on w korzystny wpływ ludzkiego egoizmu na społeczny postęp.

New York Stock Exchange – największa giełda papierów wartościowych na świecie. Jej dzienny obrót przekracza wartość 40 mld dolarów i obejmuje przede wszystkim akcje – czyli udziały w wielkich przedsiębiorstwach.

Fot.: Ryan Lawler, dostęp: https://en.wikipedia.org/wiki/File:NYSE127.jpg, licencja: domena publiczna.

> Nie od przychylności rzeźnika, piwowara czy piekarza oczekujemy naszego obiadu, lecz od ich dbałości o własny interes. Zwracamy się nie do ich humanitarności, lecz do egoizmu i nie mówimy im o naszych własnych potrzebach, lecz o ich korzyściach.
>
> ***Adam Smith (1723-1790), „Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów”***

Państwo – w świetle leseferyzmu – musi stworzyć jedynie uczciwe warunki działania takim podmiotom i stać na straży przestrzegania umów. Samo zaś powinno powstrzymywać się od ingerowania w procesy gospodarcze. Słowo „leseferyzm” pochodzi od francuskiego zwrotu „laissez faire” (czyli „pozwólcie działać”).

Leseferyzm do dziś ma wielu zwolenników, zwłaszcza wśród rzeczników **liberalizmu**. Realizowana przez wiele państw polityka wolnego rynku w istocie doprowadziła do bezprecedensowego wzrostu PKB. Jej skutkiem ubocznym był jednak wzrost nierówności społecznych i pojawienie się wielkiej grupy robotników żyjących w skrajnej nędzy. W takich warunkach w XIX wieku powstała ideologia **socjalizmu** odrzucająca kapitalizm jako ustrój niesprawiedliwy.

> Burżuazja zdarła aureolę świętości z wszystkich rodzajów zajęć, które otaczano dotychczas szacunkiem i na które spoglądano z nabożną czcią. Lekarza, prawnika, duchownego, poetę, uczonego obróciła w swoich płatnych najemnych robotników.
>
> ***Karol Marks (1818-1883), Fryderyk Engels (1820-1895), „Manifest komunistyczny”***

W XX wieku przeciwnicy kapitalizmu zdobyli władzę w niektórych państwach europejskich. Najbardziej radykalni z nich – komuniści – całkowicie zlikwidowali wolny rynek, zastępując go systemem opartym na **centralnym planowaniu**. Prywatne przedsiębiorstwa zostały przejęte przez państwo, które odtąd samo zaczęło określać plany produkcyjne, a także ustalać ceny i warunki pracy.

System ten umożliwił rozwiązanie niektórych problemów społecznych (takich jak bezrobocie czy ekonomiczne nierówności). Odbyło się to jednak kosztem ekonomicznej efektywności. Kraje komunistyczne nie były w stanie zapewnić swoim mieszkańcom takiego dobrobytu jak państwa, w których zostały utrzymane mechanizmy wolnorynkowe. Ostatecznie w latach 80. XX wieku kraje komunistyczne popadły w poważny kryzys. W efekcie eksperyment komunistyczny stopniowo był zarzucany, aż całkowicie został zastąpiony systemem wolnorynkowym.

Pomyśl! *Dlaczego system oparty na centralnym planowaniu okazał się mniej efektywny od wolnego rynku?*

Aktualnie zdecydowana większość partii politycznych, zarówno prawicowych, jak i lewicowych, akceptuje wolny rynek jako podstawę ustroju gospodarczego państwa. Jednocześnie politycy i ekonomiści podzielają

przekonanie o konieczności **interwencjonizmu państwowego** w celu ograniczenia negatywnych konsekwencji wolnego rynku.

Przedmiotem sporu pozostaje natomiast skala aktywności państwa w dziedzinie gospodarczej. **Socjaldemokraci** stoją na stanowisku, że powinno ono niwelować nierówności społeczne oraz organizować rozbudowane usługi publiczne w takich dziedzinach jak edukacja, pomoc socjalna czy opieka zdrowotna. **Neoliberałowie** z kolei przeciwstawiają się nadmiernemu interwencjonizmowi państwa, w którym widzą ograniczenie wolności gospodarczej. Będąc zwolennikami wolnego rynku, akceptują jednocześnie ekonomiczne nierówności.

Najważniejsze pojęcia

Bezrobocie to zjawisko pozostawania bez pracy części osób czynnych zawodowo.

Budżet państwa to uchwalany najczęściej na rok plan dochodów i wydatków państwa.

Centralne planowanie to praktyka określania przez państwo charakteru oraz ilości produkcji, a także cen sprzedawanych dóbr.

Deficyt budżetowy to ujemny wynik różnicy między dochodami i wydatkami w budżecie państwa.

Deprecjacja waluty to spadek wartości waluty w stosunku do walut innych państw.

Giełda papierów wartościowych to miejsce, w którym zgodnie z określonymi regułami przeprowadzane są transakcje kupna i sprzedaży papierów wartościowych.

Inflacja to wzrost przeciętnego poziomu cen w danym okresie.

Leseferyzm to doktryna postulująca minimalną rolę państwa w gospodarce.

Obligacja to dłużny papier wartościowy, będący formą pożyczki zaciąganej przez emitenta.

Produkt Krajowy Brutto to łączna wartość wszystkich dóbr i usług wyprodukowanych w danej gospodarce.

Podatek to bezzwrotne i przymusowe świadczenie na rzecz państwa.

Recesja to trwający przez dłuższy czas spadek Produktu Krajowego Brutto.

Wzrost gospodarczy to wyraźne zwiększanie się Produktu Krajowego Brutto w dłuższym okresie.

Europejska Fundacja Praw Człowieka (EFHR) jest utworzoną w 2010 organizacją na Litwie. Powstała w odpowiedzi na ogromny wzrost nadużyć i naruszeń w zakresie praw człowieka i mniejszości narodowych na Litwie zaobserwowanych od czasu przystąpienia do Unii Europejskiej.

EFHR udziela bezpłatnej pomocy prawnej

Oferujemy bezpłatną pomoc prawną każdemu, kto został ofiarą dyskryminacji i naruszeń praw człowieka w życiu zawodowym lub prywatnym, bądź jest świadkiem takich naruszeń (np. gdy stroną jest urząd lub pracodawca). Pomoc obejmuje konsultacje, sporządzenie dokumentów prawnych, a także prowadzenie spraw w sądach lub innych instytucjach. Pomoc prawną udzielają profesjonalni prawnicy EFHR oraz adwokaci z renomowanych kancelarii prawnych, z którymi współpracuje Fundacja.

Konsultacje na temat praw człowieka udzielane są także związkom zawodowym i innym osobom prawnym.

EFHR nie działa w zakresie zwrotu ziemi osobom fizycznym czy rozstrzygania konfliktów pomiędzy osobami fizycznymi.

EFHR dba o edukację i informowanie społeczności o prawach człowieka

Fundacja organizuje bezpłatne szkolenia na temat ochrony praw człowieka, przystosowane do potrzeb uczniów, prawników oraz innych zainteresowanych osób. Wykłady prowadzą profesorowie, naukowcy z tytułem doktora oraz profesjonalni prawnicy. Uczestnictwo w nich potwierdzane jest certyfikatem.

Nasza organizacja aktywnie reaguje na zaproszenia wyższych uczelni do prowadzenia wykładów na temat dyskryminacji, prawach człowieka czy działalności organizacji non-profit.

Sporządzamy i rozpowszechniamy ulotki i broszury dotyczące praw człowieka, dyskryminacji oraz praw mniejszości (w sposób przystępny dla osób bez wykształcenia prawniczego). Informację podajemy na najbardziej aktualne tematy, identyfikując możliwe naruszenia praw człowieka oraz podając korzystną instrukcję, jak należy działać w konkretnych sytuacjach i gdzie się zwracać, gdy osoba zostaje ofiarą bądź świadkiem dyskryminacji.

EFHR organizuje wyjazdy do oddalonych od stolicy rejonów

Pomimo dynamicznej globalizacji, dotychczas nie wszędzie warunki dostępu do internetu, a więc także do bezpłatnej pomocy prawnej i informacji o ich prawach, są jednakowe. EFHR zapewnia pomoc prawną oraz materiały edukacyjne na temat praw człowieka w rejonach oddalonych od stolicy. Podczas wyjazdów z namiotem EFHR nie tylko zapoznaje innych z działalnością Fundacji, ale także bezpośrednio stara się dotrzeć do ludzi i udzielić informacji o możliwościach aktywnej obrony swoich praw.

EFHR monitoruje media i internet

Wypowiedzi i komentarze, nawołujące do nienawiści oraz dyskryminacji, umieszczane na forach internetowych, są niezgodne z prawem oraz karane według kodeksu karnego. EFHR aktywnie monitoruje cyberprzestęń w poszukiwaniu takich wpisów. Wobec takiego typu naruszeń (komentarzy nawołujących do dyskryminacji) EFHR składa liczne wnioski do organów ścigania o wszczęcie śledztwa. Wygrane sprawy oraz wymierzone kary potwierdzają stanowisko EFHR, iż państwo nie może bezczynnie przyglądać się narastającej fali nienawiści w świecie wirtualnym. Niezgodne z prawem są także artykuły w mediach, które obrażają, podają informację niezgodną z rzeczywistością lub błędnie interpretują badania i statystyki. W zależności od charakteru naruszenia, EFHR składa wnioski oraz skargi do odpowiednich instytucji o rozpatrzenie możliwych odstępstw od etyki dziennikarskiej, prosimy również o sprostowanie błędnej lub stronniczej informacji.

Dyskryminujące oferty pracy

Coraz częściej EFHR zauważa oferty pracy mające charakter dyskryminujący. Pracodawcy w ogłoszeniach wskazują na konkretne wymogi związane z płcią, orientacją seksualną, niepełnosprawnością, wiekiem, rasą, przynależnością etniczną, narodowością, religią, językiem, pochodzeniem, statusem społecznym oraz przekonaniami i nie potrafią takiego zachowania uzasadnić. Gdy charakter pracy nie wymaga specjalnych zdolności, takiego typu oferty i kryteria są niezgodne z prawem. Reagując na takie naruszenia, EFHR składa liczne skargi do Litewskiego Rzecznika Równych Możliwości.

Czekamy na kontakt od Ciebie w szczególności, jeżeli:

- potrzebujesz pomocy prawnej;
- szukasz informacji lub masz pytania na temat prawach człowieka;
- chcesz zaprosić EFHR do swego rejonu, organizacji, instytucji, wsi lub uczelni;
- zauważyłeś wpis nawołujący do dyskryminacji bądź ofertę pracy niezgodną z prawem;
- chcesz współpracować z EFHR.

ul. Liepkalnio 103, LT-02121 Wilno
tel. **+(370) 691 50 822**; e-mail: **efhr@efhr.eu**
internetcalls: **EFHR**; skype: **EFHR-LT**
www.efhr.eu

Godziny pracy: pon. – pt. 9.30 – 18.00

Otrzymaj najnowszą informację o działalności EFHR:
www.efhr.eu/newsletter/
www.facebook.com/EuropejskaFundacjaPrawCzlowieka

EFHR nie ponosi żadnej odpowiedzialności w przypadku zastosowania się do podanej informacji bez konsultacji z EFHR lub z prawnikiem.

Unia Europejska

W tym rozdziale dowiesz się, czym jest Unia Europejska, jakie są jej kompetencje oraz najważniejsze instytucje.

Dewizą Unii Europejskiej jest „Jedność w różnorodności", zaś flagą okrąg składający się z 12 żółtych gwiazd na niebieskim tle.

Fot: rockcohen, dostęp: http://www.flickr.com/photos/robdeman/2390666040/, licencja: CC-BY

CZYM JEST UNIA?

Unia Europejska (*ang. European Union*) jest szczególnego rodzaju organizacją międzynarodową. Została powołana, aby umożliwić państwom Starego Kontynentu (określenie to jest stosowane do państw leżących w Europie) ścisłą współpracę w dziedzinie gospodarczej i politycznej. Sposób funkcjonowania UE daleko wykracza jednak poza standardy obowiązujące w innych międzynarodowych organizacjach regionalnych. Realizując ideę zjednoczonej Europy Unia Europejska przejęła wiele kompetencji tradycyjnie zastrzeżonych dla państwa.

Choć UE powstała w 1993 roku, jej korzenie sięgają pierwszych lat po II wojnie światowej. W 1951 roku kilka państw Europy Zachodniej (Belgia, Francja, Holandia, Luksemburg, Republika Federalna Niemiec i Włochy) podpisało **Traktat Paryski**, ustanawiający **Europejską Wspólnotę Węgla i Stali**. Organizacja ta miała na celu uniemożliwienie rozwoju przemysłu zbrojeniowego w Zachodniej Europie, co miało powstrzymać od kolejnej wojny w Europie. Sześć lat później te same kraje – zawierając **Traktaty Rzymskie** – powołały **Europejską Wspólnotę Gospodarczą** (EWG) oraz **Europejską Wspólnotę Energii Atomowej** (Euratom). Te trzy wspólnoty weszły w skład utworzonej na mocy **Traktatu z Maastricht** Unii Europejskiej.

Największym osiągnięciem Unii Europejskiej jest stworzenie ***wspólnego rynku***. Na zamieszkałym przez prawie 500 mln ludzi obszarze obowiązuje swoboda przepływu osób, produktów, usług i kapitału. Ponadto obywatele 17 państw członkowskich posługują się wspólną walutą, euro – ich kraje tworzą unię gospodarczą i walutową.

Ważnym impulsem do europejskiej integracji były doświadczenia związane z wojną. Nawiązywanie coraz bliższych kontaktów oraz tworzenie ponadnarodowych instytucji miało – w przekonaniu twórców pierwszych wspólnot – uchronić państwa Starego Kontynentu przed podobnymi wydarzeniami w przyszłości. Pewną rolę odegrał także konflikt zimnowojenny. We wspólnych instytucjach Europy Zachodniej widziano bowiem niekiedy jedno z zabezpieczeń przed ekspansją Związku Radzieckiego.

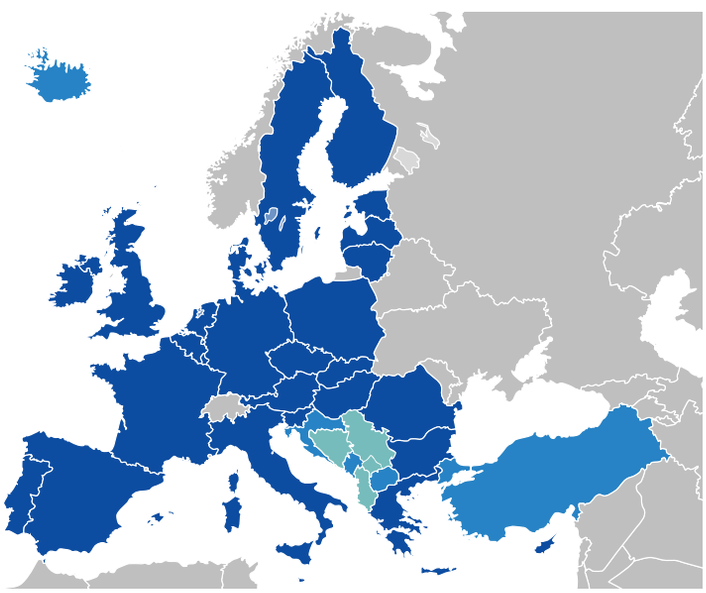

Pierwsze europejskie wspólnoty zostały powołane przez 6 państw Europy Zachodniej. Dzisiejszą Unię Europejską tworzy 28 państw z obu części Starego Kontynentu. 17 z nich ma wspólną walutę, euro. O członkostwo w UE ubiegają się m.in. Turcja, Serbia, Czarnogóra i Macedonia.

Rys: Kolja21, dostęp: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:EU27-candidate_countries_map.svg, licencja: domena publiczna

Po upadku „żelaznej kurtyny" i przeprowadzeniu transformacji ustrojowej w krajach postkomunistycznych, UE powiększyła się o państwa Europy Wschodniej. Unia Europejska, po swoim ostatnim rozszerzeniu o Chorwację 1 lipca 2013 roku, liczy **28 członków**. Warto dodać, że kilka krajów ubiega się o przynależność do tej organizacji.

Pomyśl!
Dlaczego przed II wojną światową nie udało się zjednoczyć Europy?

Podstawą prawną UE są dwa traktaty: określający podstawowe reguły działania **Traktat o Unii Europejskiej** oraz bardziej szczegółowy **Traktat o funkcjonowaniu UE**. Mają one równorzędny status i stanowią niejako konstytucyjne filary Unii Europejskiej. Każdy z tych dokumentów ma swoją długą historię i był wielokrotnie zmieniany. Pierwszy z nich w pierwotnej wersji został podpisany w Maastricht (1992), drugi zaś to aktualna wersja Traktatu Rzymskiego (1957).

Na początku XXI wieku pojawił się projekt zastąpienia dotychczasowych traktatów jednolitą Konstytucją dla Europy. Dokument taki został przygotowany oraz podpisany przez przywódców państw członkowskich w 2004 roku. Konstytucja została jednak odrzucona w wyniku referendów w dwóch krajach: we Francji oraz w Holandii. Ostatecznie nie weszła w życie, gdyż proces ratyfikacji stosownej umowy międzynarodowej został przerwany.

KOMPETENCJE UE

Chociaż Unia Europejska pod pewnymi względami może przypominać federację, to jednak nie ma statusu państwa i nie zastępuje wchodzących w jej skład państw narodowych. Reguły UE wyraźnie gwarantują samostanowienie członków tej organizacji. Instytucje unijne mają co prawda charakter ponadnarodowy, ale **mogą działać wyłącznie w granicach jednomyślnie przyznanych im przez państwa członkowskie kompetencji**. Traktat o funkcjonowaniu UE dzieli je na trzy kategorie:

1. **Wyłączne kompetencje Unii**. Są to obszary całkowicie przejęte przez organy unijne. Państwa członkowskie mogą tu podejmować jakiekolwiek decyzje tylko z ich upoważnienia. Do tej grupy należą: unia celna, wspólna polityka handlowa, ustanawianie reguł niezbędnych do funkcjonowania rynku wewnętrznego, zarządzanie morskimi zasobami biologicznymi oraz polityka pieniężna w krajach należących do strefy euro.
2. **Kompetencje dzielone między Unię i państwa członkowskie**. Tutaj także priorytet mają działania organów UE, jednak rola poszczególnych krajów jest większa. Każdy z nich może swobodnie kształtować swoją politykę, w takim zakresie, w jakim dany obszar nie został uregulowany przez instytucje unijne. W tej kategorii znajdują się m.in. polityka społeczna, rolnictwo, ochrona środowiska, transport, energia, a także prawa konsumentów.
3. **Kompetencje Unii ograniczone do „wspierania, koordynowania i uzupełniania" działań państw członkowskich**. Są to dziedziny, w których organy UE mają jedynie głos doradczy, a poszczególne kraje o wszystkim decydują samodzielnie. Obszary te, to m.in. ochrona zdrowia, polityka przemysłowa, kultura, turystyka i edukacja.

Przykładem „wspierania, koordynowania i uzupełniania" działań państw członkowskich przez Unię Europejską może być pakiet ***Socrates-Erasmus***. Pozwala on działającym na terenie UE uczelniom wyższym na uczestnictwo w programie międzynarodowej wymiany studentów i pracowników naukowych. Inicjatywa jest bardzo popularna wśród młodych ludzi.

Zakres poszczególnych grup kompetencji jest szczegółowo opisany w traktatach. Jeśli jakiś obszar nie został w nich uwzględniony, to znaczy, że instytucje unijne w odniesieniu do niego nie mogą podejmować żadnych decyzji. Poza kompetencjami UE znajdują się m.in. kwestie ustrojowe, prawo karne, cywilne i rodzinne, a także – w zasadniczej części – polityka zagraniczna i obronna. Jakiekolwiek rozszerzenie kompetencji Unii Europejskiej wymaga zawarcia i ratyfikowania przez wszystkie państwa członkowskie stosownego traktatu.

Pomyśl! *Dlaczego integracja europejska posunęła się najdalej w dziedzinie gospodarczej, a nie politycznej?*

Składająca się z przywódców państw członkowskich Rada Europejska zbiera się co najmniej dwa razy w ciągu półrocza. Na zdjęciu konferencja prasowa po posiedzeniu Rady.

Fot.: Πρωθυπουργός της Ελλάδας, dostęp: http://www.flickr.com/photos/primeministergr/5424613236/, licencja: CC-BY

UNIJNE INSTYTUCJE

Aby UE mogła wypełniać swoje funkcje, traktaty wyposażyły ją w stosowne organy. Należą do nich przede wszystkim: Rada Europejska, Rada, Parlament Europejski, Komisja Europejska oraz Trybunał Sprawiedliwości. Warto dodać, że te trzy ostatnie instytucje mają charakter **ponadnarodowy**. Oznacza to, że choć zasiadają w nich obywatele pochodzący z poszczególnych krajów, to mają oni obowiązek kierować się dobrem Unii jako całości, a nie lojalnością wobec własnego państwa. Traktaty gwarantują im jednocześnie niezależność od władz krajowych, które nie mają możliwości pozbawienia urzędników unijnych ich funkcji.

Rada Europejska (*ang. European Council*) tworzona jest przez szefów państw lub rządów wszystkich państw członkowskich UE. Prezydenci i premierzy 28 krajów spotykają się co najmniej cztery razy w roku. Na czele tego organu stoi wybierany na 2,5-letnią kadencję Przewodniczący Rady Europejskiej. Aktualnie funkcję tę pełni były premier Belgii, **Herman Van Rompuy**. W świetle Traktatu o UE „Rada Europejska nadaje Unii impulsy niezbędne do jej rozwoju i określa ogólne kierunki i priorytety polityczne".

W skład **Rady** (*ang. Council of the European Union*) wchodzą przedstawiciele wszystkich państw członkowskich w randze ministra. Tak jak w przypadku Rady Europejskiej, każdy członek tego organu reprezentuje swoje państwo i realizuje wytyczne własnego rządu. Rada zbiera się kilkadziesiąt razy w roku (zwykle w Brukseli), a jej skład zależy od omawianych kwestii, np. w przypadku spraw związanych z polityką rolną obradują ministrowie rolnictwa. Organowi przewodniczy minister z kraju, który w danym półroczu sprawuje prezydencję Unii. Decyzje podejmowane są najczęściej w głosowaniu, z zastosowaniem dość skomplikowanej procedury. Rada jest głównym organem prawodawczym Unii Europejskiej.

Prezydencję pełnią rotacyjnie wszystkie kraje członkowskie UE. W drugim półroczu 2011 r. sprawowała ją Polska, następnie kolejno Dania, Cypr oraz Irlandia. Litwa objęła przewodnictwo 1 lipca 2013 roku. Następnie przejmie je Grecja, a po niej Włochy.

Uwaga Litwy, sprawującej prezydencję od 1 lipca do 31 grudnia 2013 roku, skierowana została głównie na reagowanie na wyzwania ekonomiczne, finansowe, społeczne oraz energetyczne. Priorytety litewskiej prezydencji, to przede wszystkim: **wiarygodna** Europa ze stabilnym sektorem finansowym, **wzrastająca** Europa z większymi inwestycjami w badania naukowe i rozwój technologiczny oraz **otwarta** Europa, mogąca efektywnie walczyć z globalnymi wyzwaniami, rozpowszechniająca demokratyczne wartości, tworząca bezpieczne otoczenie i aktywnie chroniąca praw obywateli UE.

Parlament Europejski (*ang. European Parliament*) jest reprezentacją obywateli UE. Składa się z 766 posłów wybieranych bezpośrednio przez mieszkańców wszystkich krajów członkowskich na 5-letnią kadencję. PE bierze udział w procesie stanowienia prawa unijnego: w zależności od charakteru regulowanej kwestii współdecyduje o nim wraz z Radą lub pełni funkcje konsultacyjne. Sprawuje również kontrolę polityczną nad Komisją Europejską. W kadencji Parlamentu Europejskiego obejmującego lata 2009 - 2014 Litwa posiadała 12 swoich przedstawicieli. Ze względu na zachodzące w Europie zmiany demograficzne liczba przedstawicieli państw członkowskich w PE kolejnej kadencji zostanie zmiejszona dla 12 państw. Oprócz Litwy od 2014 r. o jeden mandat zmniejszy się liczba przedstawicieli Grecji, Belgii, Irlandii oraz Austrii.

Sala obrad Parlamentu Europejskiego.

Fot.: Xaf, dostęp: http://www.flickr.com/photos/-xaf/2289377358/, licencja: CC BY

Posłowie wybrani do Parlamentu Europejskiego tworzą w nim grupy polityczne. Trzy największe z nich to: ***Europejska Partia Ludowa***, skupiająca europarlamentarzystów z partii konserwatywnych i chadeckich; ***Postępowy Sojusz Socjalistów i Demokratów***, w skład

którego wchodzą politycy z ugrupowań socjaldemokratycznych; ***Porozumienie Liberałów i Demokratów na rzecz Europy***, będące frakcją członków PE z partii liberalnych.

Komisja Europejska (*ang. European Commission*) liczy 28 członków, wśród których znajduje się przewodniczący, wysoki przedstawiciel UE do spraw zagranicznych i polityki bezpieczeństwa (będący jednocześnie wiceprzewodniczącym Komisji) oraz komisarze zajmujący się określonymi obszarami działań UE (np. komisarz do spraw transportu lub komisarz do spraw polityki regionalnej). Kandydatów na członków KE wskazują poszczególne państwa, zaś skład organu musi być zaakceptowany przez Radę Europejską oraz Parlament Europejski. Kadencja Komisji trwa 5 lat. Aktualnie na jej czele stoi Portugalczyk **Jose Manuel Barroso**, natomiast wysokim przedstawicielem UE do spraw zagranicznych i polityki bezpieczeństwa jest pochodząca z Wielkiej Brytanii **Catherine Ashton**.

Komisja Europejska jest organem wykonawczym UE. Zarządza unijnymi programami, wykonuje budżet, a także czuwa nad przestrzeganiem traktatów. Przygotowuje ponadto projekty aktów prawnych, które następnie są rozpatrywane przez Radę i Parlament Europejski. Ważnym uprawnieniem Komisji jest prowadzenie negocjacji z innymi organizacjami międzynarodowymi oraz z państwami spoza UE. Komisja Europejska reprezentuje również Unię na zewnątrz.

W kadencji Komisji Europejskiej w latach 2004 - 2009, pochodząca z Litwy Dalia Grybauskaitė pełniła funkcje komisarza ds. edukacji i kultury. Następnie zajmowała stanowisko komisarza ds. budżetu i programowania finansowego, z którego ustąpiła po wygranej w wyborach prezydenckich w 2009 r.

W obecnej kadencji Komisji, obejmującej lata 2010 - 2014, pochodzący z Litwy Algirdas Šemeta pełni funkcje komisarza ds. podatków, unii celnej, audytu i zwalczania nadużyć finansowych.

? **Pomyśl!** *Dlaczego prawo UE uniemożliwia odwoływanie członków Komisji Europejskiej przez władze państw, z których pochodzą?*

Organem sądowniczym Unii Europejskiej jest **Trybunał Sprawiedliwości UE** (*ang. Court of Justice of the European Union*). W jego skład wchodzą sędziowie pochodzący ze wszystkich państw członkowskich, którzy są powoływani na 6-letnią kadencję. Do kompetencji Trybunału należy m.in. orzekanie o legalności unijnych aktów prawnych oraz – na wniosek sądów krajowych – interpretowanie traktatów i przepisów UE. Trybunał Sprawiedliwości stoi także na straży przestrzegania przez państwa członkowskie zobowiązań traktatowych. W przypadku stwierdzenia uchybień może – na wniosek Komisji lub innego państwa – nałożyć karę finansową na kraj należący do UE.

Oprócz wyżej wymienionych, w Unii Europejskiej funkcjonują również inne instytucje. Należą do nich: **Europejski Bank Centralny**, który prowadzi politykę pieniężną w strefie euro, a także **Trybunał Obrachunkowy**, kontrolujący prawidłowość finansową UE oraz jej instytucji. W ramach Unii działają także organy doradcze: reprezentujący samorządy terytorialne **Komitet Regionów i Komitet Społeczno-Ekonomiczny**, w którym zasiadają przedstawiciele pracowników i pracodawców.

? **Pomyśl!**
Która z instytucji Unii Europejskiej ma najbardziej demokratyczny charakter?

Warto na koniec dodać, że każdy obywatel kraju należącego do UE posiada również **obywatelstwo Unii Europejskiej**. Wynikają z tego określone prawa. Przede wszystkim obywatel UE ma możliwość swobodnego przemieszczania się w granicach Unii oraz przebywania w wybranym przez siebie państwie. Oznacza to również prawo do podejmowania nauki oraz pracy w każdym kraju UE, na takich samych prawach, co jego obywatele. Z unijnym obywatelstwem wiąże się również prawo do uczestniczenia w wyborach lokalnych oraz do Parlamentu Europejskiego w miejscu zamieszkania (nawet w przypadku braku obywatelstwa w danym kraju), jak również prawo zwracania się do instytucji Unii Europejskiej.

W 2012 r. norweski Komitet Noblowski przyznał Unii Europejskiej Pokojową Nagrodę Nobla. W ten sposób uznano podejmowane przez UE przez ponad 60 lat działania na rzecz pokoju, pojednania, demokracji i praw człowieka. Nagrodę w imieniu UE odebrali przewodniczący Rady Europejskiej, KE oraz przewodniczący PE.

Uzyskaną nagrodę pieniężną Unia Europejska przekazała na projekty pomocy dzieciom będących ofiarami wojen i konfliktów.

Najważniejsze pojęcia

Europejski Bank Centralny to organ UE odpowiadający za określanie i prowadzenie polityki monetarnej UE.

Komisja Europejska to organ wykonawczy UE.

Komitet Ekonomiczno - Społeczny to organ doradczy i opiniodawczy reprezentujący społeczeństwo obywatelskie (m.in. pracowników, pracodawców)

Parlament Europejski to organ reprezentujący obywateli UE.

Rada to podstawowy organ prawodawczy UE.

Rada Europejska to organ UE składający się z przywódców państw członkowskich.

Traktat Paryski to podpisany w 1951 r. traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Węgla i Stali.

Traktat z Maastricht to podpisany w 1992 r. traktat ustanawiający Unię Europejską.

Traktaty Rzymskie to podpisane w 1957 r. traktaty ustanawiające EWG i Euratom.

Traktat lizboński to podpisany w 2007 r. ostatni traktat, którym dokonano reformy Unii Europejskiej.

Trybunał Obrachunkowy to organ odpowiedzialny za kontrolę finansów UE.

Trybunał Sprawiedliwości to organ władzy sądowniczej UE.

Wspólny rynek to forma integracji gospodarczej, polegająca na swobodnym przepływie osób, dóbr i kapitału.

Żelazna kurtyna to symboliczne określenie podziału Europy na dwa bloki polityczne podczas zimnej wojny.

GLOBALIZACJA

W tym rozdziale dowiesz się, czym jest globalizacja, jakie są jej ekonomiczne, polityczne i kulturowe konsekwencje oraz dlaczego zjawisko to wywołuje spory.

POJĘCIE GLOBALIZACJI

Państwa, społeczeństwa, kultury oraz systemy gospodarcze funkcjonowały przez większą część historii w odosobnieniu, w dużym stopniu niezależnie od siebie. Historyczne cywilizacje nie kontaktowały się ze sobą wcale lub związki między nimi były luźne. Każda z nich tworzyła w pewien sposób swój własny świat z odrębną tradycją, specyficznymi wartościami i niepowtarzalnymi instytucjami politycznymi. Migracje ludności czy podboje militarne prowadziły oczywiście do wzajemnych kontaktów ludzi pochodzących z różnych państw czy cywilizacji. Przez długi czas były to jednak zjawiska o bardzo ograniczonym zasięgu, a ich skutki społeczne – rozłożone w czasie.

Od kilkuset lat możemy jednak obserwować stopniowe znoszenie tych barier. Rosnąca wymiana handlowa, a także przepływ ludzi, technologii czy informacji w skali całego świata napotyka na coraz mniejszy opór, co prowadzi do integracji oddzielonych dotąd obszarów. Zjawisko to – należące do najważniejszych procesów we współczesnym świecie – nazywamy **globalizacją**. Zanikanie granic oraz rosnąca współzależność w istotnym stopniu określają charakter naszych czasów i stanowią wyzwanie dla rządów i politycznych przywódców. Skutkiem globalizacji jest też zacieśniająca się współpraca państw i społeczeństw.

Pomyśl!
Jakie bariery w przeszłości utrudniały ludziom z różnych części świata wzajemne kontakty?

Zjawisko zmniejszającego się dystansu między poszczególnymi częściami świata dostrzegł w latach 60. XX wieku kanadyjski filolog i teoretyk komunikacji **Marshall McLuhan**. Za jego sprawą przyjął się termin „globalna wioska".

GENEZA GLOBALIZACJI

Globalizacja nie jest projektem politycznym, ale **spontanicznym procesem**. Najważniejszą przyczyną rosnących współzależności są **zmiany technologiczne**, które zrewolucjonizowały sposób komunikowania się ludzi oraz umożliwiły nawiązywanie kontaktów między nimi na niespotykaną dotąd skalę. Wśród nich warto wymienić następujące:

- **odkrycia geograficzne XV wieku** – zainicjowały kontakty Europy z innymi kontynentami;

- **wynalezienie druku** – zrewolucjonizowało dostęp do wiedzy, która za sprawą książek i prasy stała się w istotnym stopniu niezależna od lokalnego środowiska;

- **upowszechnienie nowoczesnych środków transportu** (samochody, pociągi i samoloty) – pozwoliło na podróże po całym świecie, które w drugiej połowie XX wieku były już dostępne dla wielu ludzi;

- **rewolucja przemysłowa** w XIX-wiecznej Europie – umożliwiła handel międzynarodowy na masową skalę;

- **pojawienie się środków masowego przekazu** (przede wszystkim telewizji), w wyniku czego w różnych częściach świata zaczęły upowszechniać się podobne kulturowe wzorce;

- **rozwój telekomunikacji** (telegraf, telefon stacjonarny, telefon komórkowy) – dał szansę na bliską współpracę biznesową i towarzyską osób znajdujących się w różnych częściach globu;

- **nowoczesne technologie informatyczne z ostatnich dziesięcioleci XX wieku** – za ich sprawą możliwy stał się transfer kapitału (środków finansowych) do różnych części świata, bez konieczności fizycznego przemieszczania się;

Globalizacja jest konsekwencją rewolucji w sposobie komunikowania się ludzi i nie byłaby możliwa bez innowacji technologicznych.

Fot.: Kornelia i Hartmut Häfele, dostęp: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Alt_Telefon.jpg, licencja: CC BY SA 3.0

- **dostęp do Internetu** – umożliwił stałą multimedialną komunikację w czasie rzeczywistym, bez jakichkolwiek geograficznych barier i dostępną dla większości ludzi.

? *Pomyśl! Które z powyższych zjawisk najbardziej przyczyniło się do procesów globalizacyjnych?*

Powyższe zjawiska – jak widzimy – pojawiały się od kilkuset lat w różnych epokach. Dlatego globalizacja jest procesem rozciągniętym w czasie. Przyjmuje się jednak, że najbardziej doniosłe z punktu widzenia rosnących współzależności przemiany przyniosła **druga połowa XX wieku**. W tym czasie proces globalizacji uległ gwałtownemu przyśpieszeniu, by na przełomie stuleci stać się jednym z najważniejszych przedmiotów dociekań, fascynacji, ale również strachu i protestu.

Globalizacja może prowadzić zarówno do globalnej współpracy, jak i globalnych konfliktów. XX wiek po raz pierwszy w dziejach był świadkiem dwóch wojen światowych.

Znaczenie globalizacji wynika z olbrzymiego wpływu, jaki wywiera ona na wszystkie sfery życia społecznego. Konsekwencje tego zjawiska ujawniają się w ekonomii, polityce, strukturze społecznej oraz kulturze.

KONSEKWENCJE EKONOMICZNE

Globalizacja w sferze ekonomicznej oznacza przede wszystkim redukcję barier w handlu międzynarodowym. Za sprawą coraz łatwiejszych kontaktów rozszerza się swoboda przepływu dóbr materialnych i usług. Rosnąca międzynarodowa wymiana handlowa – import i eksport – sprawia, że więzi ekonomiczne między państwami pogłębiają się, a same kraje stają się coraz bardziej od siebie zależne.

W takich okolicznościach coraz większą rolę odgrywają **przedsiębiorstwa transnarodowe** działające jednocześnie w różnych częściach świata, których właściciele (akcjonariusze) są obywatelami wielu krajów. Globalne korporacje tego rodzaju współpracują ze sobą oraz konkurują na globalnym rynku. Sprzedawane przez nie produkty – komputery, odzież czy artykuły żywnościowe – pojawiają się na półkach sklepów w Europie, Ameryce i Azji. Niektóre z tych międzynarodowych firm osiągnęły pozycję finansową porównywalną do budżetów niektórych państw.

Kluczową rolę w procesie globalizacji odegrały nowoczesne technologie informatyczne.

Fot.: Ivan Walsh, dostęp: http://www.fotopedia.com/items/flickr-4132791130, licencja: CC BY 2.0

W lipcu 2011 roku media poinformowały, że zajmujący się sprzedażą komputerów i mobilnych urządzeń elektronicznych koncern Apple dysponuje większą o 2,5 mld dolarów ilością gotówki niż rząd Stanów Zjednoczonych – najbogatszego państwa na świecie!

Innym ekonomicznym aspektem globalizacji jest **swoboda przepływu kapitału**. Banki, fundusze inwestycyjne czy firmy ubezpieczeniowe – za sprawą nowoczesnych technologii – transferują swoje środki między różnymi częściami świata. Na międzynarodowym rynku finansowym, obejmującym waluty i papiery wartościowe, odbywają się każdego dnia transakcje na gigantyczną skalę.

Pomyśl!
Jakie mogą być skutki rosnącej potęgi globalnych korporacji?

KONSEKWENCJE POLITYCZNE

Skutkiem globalizacji są istotne zmiany w polityce światowej. Rosnąca współzależność ekonomiczna wymusiła dużo ściślejszą niż dotąd współpracę między państwami. Po drugiej wojnie światowej powstała ogromna liczba organizacji międzynarodowych o zasięgu zarówno globalnym, jak i lokalnym. W 1948 roku wszedł w życie **Układ Ogólny w sprawie Taryf Celnych i Handlu (GATT)** przewidujący liberalizację handlu międzynarodowego – redukcję ceł oraz innych barier w imporcie i eksporcie. Od 1995 roku funkcjonuje **Światowa Organizacja Handlu (WTO)**, skupiająca dziś 159 państw. Celem WTO jest redukcja barier handlowych między poszczególnymi krajami oraz promocja wolnego handlu międzynarodowego. Największym państwem pozostającym dotychczas poza Światową Organizacją Handlu była Rosja. Wśród przyczyn tego stanu rzeczy ważną rolę odgrywał sprzeciw Gruzji – państwa pozostającego w ostrym konflikcie z Federacją Rosyjską. Pełnoprawnym członkiem Rosja została dopiero 22 sierpnia 2012 r. W latach 2012 - 2013 do Światowej Organizacji Handlu przystąpiła również Czarnogóra, Vanuatu, Laos oraz Tadżykistan. Polska jest członkiem WTO od 1995 r., a Litwa od 2001 r.

Niektóre kraje zdecydowały się na bardziej zaawansowaną integrację. USA, Kanada oraz Meksyk podpisały w 1992 roku **Północnoamerykański Układ o Wolnym Handlu (NAFTA)**, który zakładał stopniowe znoszenie ceł na obszarze mającym dziś ponad 450 mln mieszkańców. Jeszcze dalej poszły Rosja, Białoruś i Kazachstan, które w 2009 roku zdecydowały się na utworzenie **unii celnej**. Jednak najbardziej ambitnym projektem gospodarczej i politycznej integracji jest **Unia Europejska**. Ta licząca dziś 28 państw i mająca ponad 500 mln mieszkańców organizacja tworzy **wspólny rynek**, a częściowo również unię gospodarczą i walutową.

Zanikanie granic daje również nowe możliwości działania ***międzynarodowym organizacjom terrorystycznym***. Najbardziej znana z nich – odwołująca się do radykalnego islamizmu ***Al Kaida*** – ma swoje lokalne oddziały na wszystkich kontynentach. Dysponując swoją bazą w Afganistanie, 11 września 2001 roku przeprowadziła zamachy terrorystyczne na oddalone o tysiące kilometrów budynki World Trade Center w Nowym Jorku oraz Pentagonu w Waszyngtonie.

Niezależnie od nowych organizacji międzynarodowych pogłębiła się współpraca między decydentami z różnych części świata. Raz w roku odbywa się spotkanie grupy **G-8**, czyli przywódców ośmiu najbardziej wpływowych państw (USA, Kanady, Niemiec, Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch, Japonii oraz Rosji), którzy konsultują i koordynują politykę swoich krajów. Z kolei na corocznym **Światowym Forum Ekonomicznym** w Davos spotykają się przedstawiciele największych korporacji świata oraz polityczni liderzy z różnych krajów, przede wszystkim z USA, Europy i Japonii.

Coroczne Światowe Forum Ekonomiczne w Davos przyciąga przywódców politycznych z całego świata oraz prezesów globalnych korporacji.

Fot.: E.T. Studhalter, dostęp: http://www.flickr.com/photos/worldeconomicforum/374706261, licencja: CC BY-SA

Pomyśl! *Dlaczego powstanie Unii Europejskiej świadczy o postępach globalizacji?*

KONSEKWENCJE SPOŁECZNE I KULTUROWE

Zjawisko zanikania granic wpłynęło na wzrost **społecznej mobilności**. Ludzie przemieszczają się między poszczególnymi krajami nie tylko w celach turystycznych, ale również w poszukiwaniu lepszej pracy czy zdobywania nowych kwalifikacji. Prawie całą Europę obejmuje **strefa Schengen**, w ramach której nie przeprowadza się kontroli granicznych, a rozwój tanich linii lotniczych sprawił, że podróże na znaczne odległości stały się dostępne dla wielu mieszkańców.

Swobodny przepływ ludzi zaczyna mieć coraz większy wpływ na przemiany demograficzne społeczeństw. W okresie powojennym w krajach wysoko rozwiniętych gwałtownie zwiększyła się liczba **imigrantów** z

Afryki oraz Azji. Byli to ludzie szukający wyższego standardu życia lub uciekający przed wojnami i represjami z rodzimych państw. Po rozszerzeniu Unii Europejskiej w 2004 roku do Europy Zachodniej wyemigrowało z kolei kilka milionów mieszkańców takich krajów jak Polska, Litwa czy Węgry. W efekcie współczesne państwa stopniowo tracą swój jednolity narodowo charakter i stoją w obliczu nowych wyzwań, jakie niesie ze sobą **społeczeństwo wielokulturowe**.

Imigranci w niektórych krajach Europy Zachodniej stanowią już kilkanaście procent mieszkańców. Niekiedy wywołuje to społeczne napięcia i wzrost popularności partii skrajnej prawicy, które przeciwstawiają się napływowi „obcych". W państwach członkowskich Unii Europejskiej wprowadzane były jednak okresy przejściowe w swobodzie przepływu osób kierowane głównie do obywateli nowych państw członkowskich. Przykładowo: w roku 2011 Hiszpania wprowadziła ponowne ograniczenia w dostępie do rynku pracy dla Rumunii, a w 2012 r. Szwajcaria wprowadziła (do 2014 r.) ograniczenia w stosunku do 8 państw Europy Środkowo -Wschodniej, w tym Polski i Litwy. W odniesieniu do Chorwacji, która przystąpiła do UE w 2013 r., ograniczenia utrzymuje nadal 17 państw.

Jednym z najbardziej charakterystycznych symboli globalizacji jest marka McDonald's. Restauracje pod tym szyldem można znaleźć niemal w każdej części świata.

Fot.: Ian Thomson, dostęp: http://www.geograph.org.uk/photo/720245, licencja: CC BY-SA 2.0

Równolegle do procesu różnicowania się społeczeństw możemy obserwować jednak przeciwne zjawisko. Za sprawą globalizacji niektóre elementy kultury w dużej części ulegają **homogenizacji** (ujednoliceniu). Na wszystkich kontynentach można dziś spotkać produkty tych samych marek (takie jak buty Adidasa, restauracje McDonald's czy telewizory Panasonic). Mieszkańcy różnych części świata oglądają w kinach i telewizji te same filmy, wyprodukowane najczęściej w amerykańskich wytwórniach filmowych. Wreszcie Internet, z takimi serwisami jak Facebook czy Twitter, trafia do milionów ludzi na całym świecie. Wszystko to sprawia, że sposoby życia, spędzania wolnego czasu i zdobywania informacji o świecie zaczynają się do siebie upodabniać niezależnie od geograficznych i politycznych granic.

Pomyśl!
W jakich sferach kultury globalizacja wywołuje zróżnicowanie, a w jakich – ujednolicanie?

SPORY WOKÓŁ GLOBALIZACJI

Powyższe zjawiska wywołują wiele kontrowersji. Z jednej strony integracja gospodarcza państw przyczynia się do wzrostu gospodarczego i coraz większego dobrobytu na świecie. Transgraniczne przepływy finansowe umożliwiają z kolei państwom i przedsiębiorstwom łatwy dostęp do kapitału. Z drugiej strony taka współzależność może prowadzić również do łatwego rozprzestrzeniania się **negatywnych zjawisk**. Kryzys gospodarczy, który w 2008 roku rozpoczął się w USA, błyskawicznie przeniósł się do krajów europejskich. Swobodne krążenie kapitału po świecie stało się natomiast problematyczne, gdy okazało się, że od niekontrolowanych demokratycznie rynków finansowych zależą losy wielu państw.

Do najważniejszych wydarzeń ostatnich lat w Europie należy ***kryzys zadłużeniowy***. Takie kraje jak Grecja, Irlandia czy Portugalia zaczęły mieć problemy z obsługą swojego zadłużenia. Jedną z przyczyn tego zjawiska była ucieczka międzynarodowego kapitału z tych państw, co skutkowało wzrostem odsetek, jakie zadłużone państwa musiały płacić.

Coraz ściślejsza polityczna współpraca państw rodzi nadzieję, że liczba konfliktów na świecie będzie się zmniejszała. Dzięki wzajemnym powiązaniom coraz mniej opłacalne staje się rozwiązywanie sporów za pomocą siły. Jednak globalizacja generuje nowe, nieznane wcześniej napięcia. Umożliwia funkcjonowanie zorganizowanej **międzynarodowej przestępczości**, zaś potęga prywatnych struktur o globalnym zasięgu (takich jak transnarodowe korporacje czy rynki finansowe) często nie może być skutecznie zneutralizowana przez państwa i ich sojusze. Globalne wyzwania wymagają nieraz takiej integracji politycznej, na którą większość współczesnych rządów nie jest jeszcze gotowa.

Negatywne zjawiska towarzyszące globalizacji doprowadziły do powstania **ruchu antyglobalistycznego** (zwanego także **ruchem alterglobalistycznym**). Jego rzecznicy przeciwstawiają się najczęściej ekonomicznemu aspektowi globalizacji. Zwracają uwagę, że całkowita liberalizacja handlu międzynarodowego oraz swoboda przepływu kapitału spekulacyjnego prowadzi do niesprawiedliwych podziałów na świecie.

Zgodnie z tym stanowiskiem, główne korzyści z gospodarczej integracji odnoszą elity finansowe, które należą do najbogatszych społeczeństw. Ceną ich rosnącego bogactwa jest natomiast pauperyzacja (ubożenie) większości ludzi, zwłaszcza żyjących w najbiedniejszych częściach świata.

? **Pomyśl!**
Skąd się wzięła nazwa „alterglobalizm”?

NIEKTÓRE WYZWANIA DLA LITWY W EPOCE GLOBALIZACJI

Globalizacja dla tak małego kraju jak Litwa staje się poważnym wyzwaniem. Ogromny wpływ kultury globalnej staje się zagrożeniem dla kultury lokalnej. Przykładem może być np. wzrost popularności kina amerykańskiego, przez co rozpowszechnienie nieznanych dotychczas w tej części świata norm, wartości, czy nawet świąt (np. Walentynki, Halloween) połączone z zanikiem tradycji lokalnych. Innym wyzwaniem jest wzrost konkurencyjności w sferze gospodarki, nauki oraz kapitału ludzkiego.

Według danych Departamentu Statystyki Litwy, w ciągu minionych 10-ciu lat znacznie wzrosła liczba małżeństw zawieranych przez obywateli Litwy z cudzoziemcami. W 2011 roku stanowiły one 16% wszystkich małżeństw. Małżeństwa z cudzoziemcami zawarło 2,1 tys. kobiet oraz 872 mężczyzn. Najwięcej kobiet wychodziło za mąż za obywateli Niemiec, Rosji oraz Wielkiej Brytanii. Natomiast mężczyzni za żony brali obywatelki Rosji, Białorusi i Ukrainy. Poza granicami Litwy w 2011 roku urodziło się również 5461 dzieci, co stanowi ok. 15 % wszystkich urodzonych. Najwięcej litewskich dzieci urodziło się w Wielkiej Brytanii, Irlandii i Norwegii.

Niepokojące są również statystyki dotyczące zmniejszania się liczby ludności na Litwie, co jest konsekwencją nie tylko spadku wskaźnika urodzeń, ale również skutkiem emigracji, którą dodatkowo zwiększył kryzys ekonomiczny i przyśpieszyła swoboda przepływu osób w ramach UE. Według danych Departamentu Statystyki Litwy w 2012 roku liczba obywateli litewskich, którzy wyemigrowali wynosiła 41,1 tys., a liczba imigrantów - 19,8 tys. osób. Najczęściej wyjeżdżano do państw UE (79%) - Wielkiej Brytanii, Irlandii oraz Niemiec. Wśród imigrantów 2,5 tys. osób stanowili cudzoziemcy, z czego większość pochodziła z Rosji, Ukrainy oraz Białorusi.

? **Pomyśl!** *Jaki wpływ mają procesy globalizacji na działanie lokalnych przedsiębiorstw? Czy globalizacja wzmaga, czy osłabia tendencje nacjonalistyczne?*

Najważniejsze pojęcia

Korporacje transnarodowe – działające na globalnym rynku przedsiębiorstwa, których właściciele mieszkają w różnych częściach świata.

Wspólny rynek – obszar, w granicach którego odbywa się swobodny przepływ osób i dóbr.

Unia celna – porozumienie państw realizujących wspólną politykę handlową ze wspólnymi stawkami celnymi.

Społeczna mobilność – zdolność ludzi do przemieszczania się.

Społeczeństwo wielokulturowe – społeczeństwo składające się z ludzi reprezentujących różne kultury i wartości.

Homogenizacja społeczeństw – ujednolicanie społeczeństw w określonych sferach.

Ruch alterglobalistyczny – ruch społeczny przeciwstawiający się globalizacji w aspekcie ekonomicznym.

>>

ORGANIZACJE MIĘDZYNARODOWE

W tym rozdziale dowiesz się, jak działa Organizacja Narodów Zjednoczonych i inne ważne organizacje międzynarodowe.

ORGANIZACJE MIĘDZYNARODOWE

We współczesnym świecie działa ponad 250 organizacji międzynarodowych. Choć większość z nich ma charakter lokalny i nie odgrywa szczególnie istotnej roli w polityce światowej, to ich rosnąca liczba świadczy o coraz większej potrzebie współpracy między państwami wobec postępującej globalizacji.

? **Pomyśl!** *Dlaczego zjawisko globalizacji doprowadziło do powstania wielu nowych organizacji międzynarodowych?*

ORGANIZACJA NARODÓW ZJEDNOCZONYCH

ONZ (*ang. United Nations (UN)*) jest największą organizacją międzynarodową na świecie. Liczy dziś 193 członków. Pomysł stworzenia ogólnoświatowej organizacji narodził się w trakcie drugiej wojny światowej (pojęcie „narodów zjednoczonych" początkowo odnosiło się do aliantów walczących z Trzecią Rzeszą), a intencją, jaka mu przyświecała, było zapobieganie podobnym konfliktom w przyszłości. Organizacja Narodów Zjednoczonych – ze względu na swój zasięg i strukturę – miała wypracować skuteczny mechanizm rozwiązywania sporów między państwami i przywracania pokoju.

Podstawą prawną ONZ jest podpisana 26 czerwca 1945 roku ***Karta Narodów Zjednoczonych***. Wśród podstawowych celów organizacji dokument ten wymienia w pierwszym punkcie następujący: „Utrzymać międzynarodowy pokój i bezpieczeństwo, stosując w tym celu skuteczne środki zbiorowe dla zapobiegania zagrożeniom pokoju i ich usuwania, tłumienia wszelkich aktów agresji i innych naruszeń pokoju, łagodzić lub załatwiać pokojowymi sposobami, zgodnie z zasadami sprawiedliwości i prawa międzynarodowego, spory albo sytuacje międzynarodowe, które mogą prowadzić do naruszenia pokoju".

Zakres działalności organizacji jest bardzo szeroki. Organy ONZ lub powiązane z nią wyspecjalizowane agencje zajmują się m.in. prawami człowieka, rozmaitymi problemami humanitarnymi, kwestiami gospodarczymi, a także ochroną zdrowia. Jednak kluczowym obszarem działań Organizacji Narodów Zjednoczonych pozostają zagadnienia związane z pokojem i bezpieczeństwem na świecie. W tym zakresie organy ONZ dysponują największymi uprawnieniami, choć problem ich skuteczności jest przedmiotem wielu kontrowersji.

Aby ONZ mogła wypełniać powierzone jej zadania, dysponuje stosownymi organami. Dziś są nimi: **Zgromadzenie Ogólne, Sekretariat, Rada Bezpieczeństwa, Rada Gospodarczo-Społeczna oraz Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości**.

W **Zgromadzeniu Ogólnym** każde państwo członkowskie ma swojego przedstawiciela. Zgromadzenie zbiera się jesienią każdego roku w Nowym Jorku na sesji zwyczajnej (w pewnych okolicznościach istnieje możliwość zwołania obrad Zgromadzenia w szczególnym trybie). Wszystkie uchwały podejmowane są tam w drodze głosowania. Chociaż przedstawiciel każdego kraju dysponuje jednym głosem, co czyni Zgromadzenie Ogólne demokratycznym organem, decyzje tam podejmowane zasadniczo nie mają mocy wiążącej.

Najważniejszym organem decyzyjnym ONZ jest **Rada Bezpieczeństwa**. Jej zadaniem jest podejmowanie stosownych działań w celu utrzymania (i – ewentualnie – przywracania) pokoju na świecie. Rada wydaje rezolucje, które – inaczej niż deklaracje Zgromadzenia Ogólnego – stanowią prawne zobowiązania nakładane na państwa członkowskie. Rada Bezpieczeństwa może zażądać podjęcia określonych działań, nałożyć sankcje gospodarcze, a nawet upoważnić kraje członkowskie do podjęcia akcji militarnej.

W rezolucji nr 1973 Rada Bezpieczeństwa ONZ ustanowiła strefę zakazu lotów nad Libią, aby uniemożliwić przywódcy tego państwa, **Muammarowi Kaddafiemu** bombardowanie zbuntowanych oddziałów. Jednocześnie upoważniła kraje członkowskie ONZ do podjęcia wszelkich niezbędnych środków w celu ochrony ludności cywilnej. Powołując się na ten dokument, w marcu 2011 roku Francja, Wielka Brytania i Stany Zjednoczone rozpoczęły lotniczą akcję wojskową przeciwko siłom Kaddafiego. 12 lutego 2013 roku Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna (KRLD) przeprowadziła próbę jądrową. W związku z naruszeniem przez państwo swoich międzynarodowych zobowiązań i stworzeniem poważnego zagrożenia dla pokoju i bezpieczeństwa w regionie, 7 marca 2013 r. Rada Bezpieczeństwa przyjęła rezolucję nr 2094. W rezolucji potępiła próbę jądrową rozszerzając tym samym nałożone wcześniej na KRLD sankcje (m. in. ograniczenia finansowe i ograniczenia przemieszczania się).

Rada Bezpieczeństwa liczy piętnastu członków – pięciu stałych oraz dziesięciu niestałych. Do pierwszej grupy należą: Stany Zjednoczone, Chiny, Rosja, Wielka Brytania i Francja. Niestali członkowie wybierani są natomiast przez Zgromadzenie Ogólne spośród pozostałych państw na 2-letnią kadencję. Polska była członkiem Rady Bezpieczeństwa pięciokrotnie, z czego ostatni raz w latach 1996-1997. Natomiast w styczniu 2013 r. Litwa, wraz z Arabią Saudyjską, Czadem, Nigerią i Chile, rozpoczęła swoją dwuletnią kadencję. Rada uchwala rezolucje większością dziewięciu głosów, ale każdy ze stałych członków dysponuje prawem weta.

? **Pomyśl!** *Dlaczego wymienione wyżej państwa uzyskały status stałych członków Rady Bezpieczeństwa?*

Sprawami niezwiązanymi z pokojem i bezpieczeństwem zajmuje się natomiast **Rada Gospodarczo - Społeczna** (ECOSOC). Do jej kompetencji należą takie kwestie jak: prawa człowieka, ochrona zdrowia, handel międzynarodowy czy polityka społeczna. ECOSOC liczy 54 członków wybieranych przez Zgromadzenie Ogólne na trzyletnią kadencję.

Do zadań Rady Gospodarczo-Społecznej należy koordynacja działań tzw. ***międzynarodowych organizacji wyspecjalizowanych.*** Należą do nich m.in.:

Międzynarodowa Organizacja Pracy (pol. MOP, ang. International Labour Organization)

Międzynarodowy Fundusz Walutowy (pol. MFW, ang. International Monetary Fund, IMF)

Światowa Organizacja Zdrowia (ang. World Health Organization, WHO)

Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (ang. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO)

Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa (ang. Food and Agriculture Organization, FAO)

Sekretariat odpowiada za bieżącą pracę ONZ – jest więc organem administracyjnym. Na jego czele stoi **Sekretarz Generalny ONZ**, który wybierany jest na 5-letnią kadencję przez Zgromadzenie Ogólne, na wniosek Rady Bezpieczeństwa. Sekretarz Generalny reprezentuje ONZ wobec państw oraz innych organizacji międzynarodowych, koordynuje działania jej organów, a także nadzoruje akcje humanitarne. Do jego obowiązków należy ponadto monitorowanie sytuacji na świecie oraz informowanie Rady Bezpieczeństwa o zagrożeniach pokoju. Od 2007 roku funkcję Sekretarza Generalnego ONZ pełni **Ban Ki-Moon** z Korei Południowej. W 2012 roku, decyzją Zgromadzenia Ogólnego, został wybrany na kolejną pięcioletnią kadencję.

? **Pomyśl!** *Z jakich państw powinni, a z jakich nie powinni wywodzić się Sekretarze Generalni ONZ?*

W ramach ONZ funkcjonuje wreszcie organ sądowniczy – jest nim **Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości**, który zajmuje się rozstrzyganiem sporów między państwami. Siedzibą MTS jest Haga.

Ważnym organem, choć znajdującym się formalnie poza strukturami ONZ, jest Międzynarodowy Trybunał Karny. Funkcjonuje on od 2003 roku i sądzi osoby oskarżone o zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości. Znaczenie MTK osłabia fakt, że wiele ważnych państw nie uznaje jego

jurysdykcji (wśród nich Stany Zjednoczone, Chiny, Rosja oraz Izrael). Przed powstaniem tego trybunału ONZ powołała dwa tymczasowe organy sądownicze:

Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii

Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy

ONZ I LITWA

Po odzyskaniu niepodległości niezależne Państwo Litewskie wstąpiło do ONZ w 1991 roku, jednak jako Republika Związku Radzieckiego kraj był członkiem organizacji od 1945 roku. Współcześnie Litwa jest aktywnym członkiem ONZ, uczestniczy w jej misjach pokojowych (np. na Bałkanach). W 2011 r. delegacja Litwy została skrytykowana przez członków Komisji Praw Człowieka ONZ za przypadki rasizmu, ksenofobii, antysemityzmu, nieprzestrzeganie praw mniejszości seksualnych oraz mniejszości romskiej. Dodatkowo, w związku z trudną sytuacją finansową, w latach 2010-2011 Litwa nie zapłaciła opłat członkowskich. W 2011 roku Litwa postanowiła wystąpić z Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju Przemysłowego (ang. *United Nations Industrial Development Organization* – UNIDO).

UNESCO I LITWA

W 1991 roku Litwa została przyjęta do **Organizacji Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury** (ang. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO). Na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO znajduje się starówka Wilna, Mierzeja Kurońska, Rezerwat historyczno - archeologiczny w Kernowie, Południk Struvego, Święto Pieśni, sztuka rzeźbienia krzyży litewskich oraz litewskie pieśni polifoniczne. W przyszłości na liście tej może się znaleźć również Trocki Historyczny Park Narodowy.

INNE ORGANIZACJE GLOBALNE

ONZ nie jest jedyną organizacją o zasięgu ogólnoświatowym. Istnieją również globalne organizacje, które mają charakter branżowy – zajmują się wąskimi obszarami zagadnień, które najczęściej odnoszą się do współpracy gospodarczej.

? **Pomyśl!** *Z jakimi zjawiskami na świecie z końca XX wieku związane było powstanie Światowej Organizacji Handlu?*

Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD, ang. Organization for Economic Co-operation and Development) działa od 1948 roku i stanowiła początkowo platformę integracji gospodarczej krajów Europy Zachodniej (Polska od 1996 a Litwa nadal ubiega się o członkostwo w tej organizacji). Dziś jest organizacją globalną, w skład której wchodzą wysoko rozwinięte kraje o gospodarce rynkowej. Zajmuje się tworzeniem warunków do współpracy finansowej między państwami, a także podejmuje działania na rzecz wzrostu gospodarczego.

Nieco inny charakter ma OPEC – **Organizacja Krajów Eksportujących Ropę Naftową** (ang. Organization of the Petroleum Exporting Countries). Powstała w 1960 roku w celu wspólnej obrony interesów krajów wydobywających ten surowiec. Główną rolę w OPEC odgrywają państwa Bliskiego Wschodu (Iran, Arabia Saudyjska, Irak, Kuwejt)

Na uwagę zasługuje również **Wspólnota Narodów** (Commonwealth of Nations) – organizacja, w skład której wchodzi Wielka Brytania oraz państwa, których terytoria były w przeszłości jej koloniami. Commonwealth skupia się na promowaniu demokracji i praw człowieka, stanowiąc forum współpracy między dawnymi częściami dawnego brytyjskiego imperium. Wspólnota Narodów liczy aktualnie 54 kraje. Warto dodać, że część z nich (np. Australia czy Kanada) do dziś uznaje brytyjskiego monarchę za głowę własnego państwa.

ORGANIZACJE REGIONALNE

Ważną rolę polityczną odgrywają organizacje działające lokalnie. Znacząco ułatwiają one współpracę państwom danego obszaru geograficznego i rozwiązywanie problemów regionu. Współpraca ta bywa mniej lub bardziej ścisła. Najbardziej zaawansowaną organizacją regionalną w Europie jest **Unia Europejska**. Jednak państwa Starego Kontynen-

tu zaangażowane są w wiele innych inicjatyw. Należy tu wymienić przede wszystkim: OBWE, NATO oraz Radę Europy.

Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (**OBWE**, *ang. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)*). Skupia wszystkie państwa europejskie (włączając Rosję i Turcję), kraje kaukaskie (Armenię, Azerbejdżan i Gruzję), środkowoazjatyckie (Kazachstan, Uzbekistan, Kirgistan, Tadżykistan i Turkmenistan), a także Stany Zjednoczone i Kanadę. W 56 państwach członkowskich OBWE żyje ponad miliard mieszkańców. Podstawowym zadaniem tej organizacji jest zapobieganie konfliktom i rozwiązywanie sytuacji kryzysowych (np. sporów między krajami). Organizacja zajmuje się ponadto taki kwestiami jak: wolność prasy, równouprawnienie płci, przeciwdziałanie terroryzmowi czy kontrola zbrojeń.

Pomyśl!
Co łączy kraje, które należą do Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie?

OBWE istnieje od 1995 roku. Zastąpiła istniejącą wcześniej Konferencję Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, której początek dał **Akt Końcowy KBWE** (zwany również Aktem Helsińskim), podpisany w 1975 roku. Było to pierwsze tej rangi porozumienie zawarte przez kraje znajdujące się po obu stronach „żelaznej kurtyny". Akt Helsiński, którego sygnatariusze uznali nienaruszalność powojennych granic w Europie, podpisały USA, Kanada, Związek Radziecki oraz prawie wszystkie kraje europejskie. Siedzibą Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie jest Wiedeń, ale niektóre jej organy zlokalizowane są w innych miastach europejskich, m.in. w Warszawie i Pradze. Przewodnictwo OBWE sprawują rotacyjnie kraje członkowskie przez okres roku kalendarzowego. W 2011 roku funkcję tę pełniła Litwa, 2012 - Irlandia, 2013 - Ukraina.

Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego (**NATO**, *ang. North Atlantic Treaty Organization*) jest istniejącym od 1949 roku sojuszem wojskowym. Warto odnotować, że w czasie zimnej wojny była to najważniejsza organizacja zachodnich państw demokratycznych. Celem NATO miało być zagwarantowanie bezpieczeństwa Europy Zachodniej i USA. Chociaż Traktat Północnoatlantycki (zwany również Traktatem Waszyngtońskim), który powoływał do życia sojusz, nie wskazywał konkretnego źródła zagrożenia, faktycznie NATO miało bronić swoich członków przed Związkiem Radzieckim i jego sojusznikami.

Istota sojuszu polega na solidarności krajów członkowskich. W przypadku agresji militarnej na państwo należące do NATO, pozostali członkowie organizacji uznają ją za atak na siebie oraz zobowiązują się do udzielenia państwu napadniętemu niezbędnej pomocy. Przez cały okres zimnej wojny nigdy jednak nie skorzystano z tej klauzuli. Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego skutecznie pełniła natomiast funkcję odstraszającą. Zważywszy na wielki potencjał militarny Stanów Zjednoczonych, niekiedy nazywana jest „amerykańskim parasolem ochronnym nad Europą Zachodnią".

Fragment art. 5 ***Traktatu Północnoatlantyckiego:***

„Strony zgadzają się, że zbrojna napaść na jedną lub więcej z nich w Europie lub Ameryce Północnej będzie uznana za napaść przeciwko nim wszystkim i dlatego zgadzają się, że jeżeli taka zbrojna napaść nastąpi, to każda z nich, w ramach wykonywania prawa do indywidualnej lub zbiorowej samoobrony, uznanego na mocy artykułu 51 Karty Narodów Zjednoczonych, udzieli pomocy Stronie lub Stronom napadniętym, podejmując niezwłocznie, samodzielnie jak i w porozumieniu z innymi Stronami, działania, jakie uzna za konieczne, łącznie z użyciem siły zbrojnej, w celu przywrócenia i utrzymania bezpieczeństwa obszaru północnoatlantyckiego".

Jedynym przypadkiem, w którym NATO powołało się na art. 5 Traktatu Waszyngtońskiego, była reakcja na ataki terrorystyczne z 11 września 2001 roku. W odpowiedzi na zamachy Al Kaidy przeciwko USA Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego rozpoczęła operację wojskową w Afganistanie, w którym znajdowały się obozy terrorystów.

Fot.: TheMachineStops, dostęp: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:UA_Flight_175_hits_WTC_south_tower_9-11.jpeg, licencja: CC BY-SA 2.0

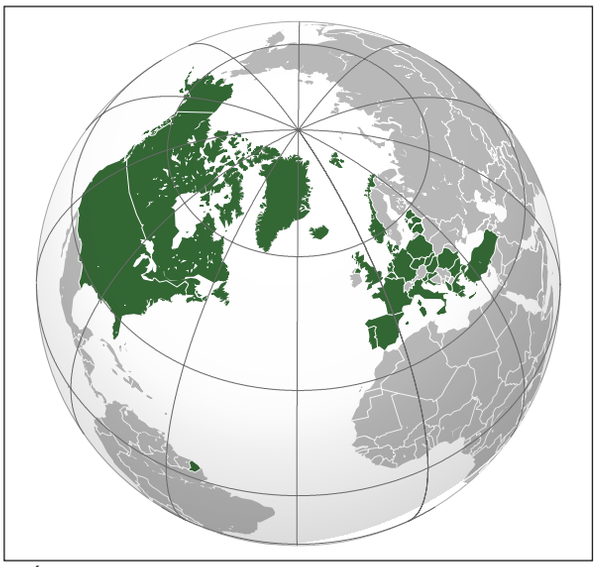

PAŃSTWA CZŁONKOWSKIE NATO

RYS.: ADDICTED04, DOSTĘP: HTTP://PL.WIKIPEDIA.ORG/W/INDEX.PHP?TITLE=PLIK:NORTH_ATLANTIC_TREATY_ORGANIZATION_(ORTHOGRAPHIC_PROJECTION).SVG, LICENCJA: GFDL

Pod koniec XX wieku, 10 lat po zakończeniu zimnej wojny, rozpoczął się proces rozszerzania Paktu na Europę Wschodnią. Nowymi państwami NATO zostały m.in. Polska i Litwa. W 1999 roku do Paktu wstąpiły Czechy, Polska i Węgry, w 2004 roku – Litwa, Łotwa, Estonia, Bułgaria, Słowacja, Słowenia i Rumunia, a w 2009 roku – Albania i Chorwacja.

? **Pomyśl!** *Czy istnienie sojuszów wojskowych jest zjawiskiem korzystnym dla pokoju na świecie?*

NATO I LITWA

NATO i Litwa współpracują już od 1991 roku. 4 stycznia 1994 r. ówczesny Prezydent Algirdas Brazauskas zwrócił się do Manfreda Wornera, Sekretarza Generalnego NATO, z prośbą o przyjęcie Litwy do NATO. Negocjacje w sprawie członkostwa rozpoczęły się dopiero w 2002 r. Ostatecznie Litwa została członkiem NATO 29 marca 2004 r. i włączyła się w międzynarodowe akcje Sojuszu (np. w Afganistanie i Iraku). Obecnie w działaniach NATO uczestniczy ponad 200 litewskich wojskowych i cywilów. Na Litwie w 2012 roku, w reakcji na przyjętą w 2010 r. nową Koncepcję Strategiczną NATO, odnowiona została "Strategia bezpieczeństwa narodowego" (Nacionalinio saugumo strategija) oraz przyjęta nowa "Strategia wojskowa Litwy" (Lietuvos karinė startegija). Strategia bezpieczeństwa wśród najważniejszych ryzyk wymienia m.in. ekonomiczną i energetyczną zależność, rozwój sektora energetyki atomowej w regionie, ataki cybernetyczne, korupcję oraz wysoki poziom emigracji. W sierpniu 2013 r. Litwa zakończyła trwającą osiem lat misję w prowincji Ghor w Afganistanie. Litewscy wojskowi uczestniczyli w odbudowie prowincji po zniszczeniach wojennych oraz zapewnieniu jej bezpieczeństwa i stabilności.

Rada Europy (*ang. Council of Europe*) powstała w 1949 roku i była to jedna z powojennych inicjatyw na rzecz integracji Europy Zachodniej w warunkach zimnej wojny. Organizacja skupia przede wszystkim europejskie państwa demokratyczne. Na przełomie lat 80. i 90. – już po upadku „żelaznej kurtyny” – Rada Europy została poszerzona o kraje ze wschodniej części Starego Kontynentu. W 1989 r. liczyła jedynie 23 państwa, a obecnie przystąpiło do niej 47 państw. Organizacja koncentruje się Organizacja koncentruje się na promowaniu praw człowieka, praworządności oraz demokracji. Warunkiem członkostwa w niej jest demokratyczny charakter rządów (poza strukturami RE znajduje się autorytarna Białoruś i Watykan).

? **Pomyśl!** *Dlaczego organizacja międzynarodowa promująca prawa człowieka i demokrację powstała właśnie w Europie?*

Choć Rada Europy nie dysponuje nominalnie istotnymi uprawnieniami w stosunku do swoich członków, jej znaczenie jest istotne. Z jej inicjatywy powstało wiele konwencji, które – po ratyfikacji przez państwa członkowskie – stały się obowiązującym prawem. Najbardziej znaną z nich jest **Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności** (zwana najczęściej Europejską Konwencją Praw Człowieka). Dokument ten podpisano w 1950 roku i do dzisiaj pozostaje on najważniejszym europejskim traktatem regulującym te kwestie. W konwencji znajduje się katalog gwarantowanych praw, a także – co bardzo istotne – podstawa prawna funkcjonowania **Europejskiego Trybunału Praw Człowieka**. Mający swoją siedzibę w Strasburgu Trybunał orzeka, czy państwa europejskie przestrzegają zapisów konwencji. Ze stosownym wnioskiem do tego organu może zwrócić się każdy obywatel, jeśli uzna, że organy państwa naruszyły jego prawa.

Wśród gwarantowanych praw Europejska Konwencja praw Człowieka wymienia m.in.: prawo do życia, zakaz tortur, wolność słowa oraz zrzeszania się.

TRANSPARENCY INTERNATIONAL (TILS)

Korupcja staje się „nieuleczalną chorobą” współczesnego społeczeństwa. Jedną z organizacji walczących

z tym negatywnym zjawiskiem jest Transparency International; jej oddział na Litwie działa od 6 czerwca 2000 roku. Jest to globalna, pozarządowa instytucja wykrywająca niepokojące działania korupcyjne oraz sporządzająca porównawcze raporty dotyczące korupcji w różnych krajach. Transparency International przygotowała także Ankietę Dawców Łapówek (ang. Bribe Payers Survey) pozwalającą analizować chęć i nastawienie poszczególnych firm do dawania i otrzymywania łapówek. Zgodnie z raportem TILS z 2012 roku, najniższy poziom korupcji jest w Danii, Finlandii, Nowej Zelandii i Szwecji. Litwa wśród 176 państw zajmuje miejsce 48. Najgorsza sytuacja występuje zaś w Somalii, Korei Północnej i Afganistanie.

Pomyśl!
Z czego wynika stosunkowo wysoki stopień korupcji na Litwie?

W różnych częściach świata działa dużo innych organizacji regionalnych oprócz już wymienionych. Są wśród nich:

Rada Państw Morza Bałtyckiego – tworzona przez państwa nadbałtyckie, m.in. Litwę, Polskę, Danię i Szwecję;

Wspólnota Niepodległych Państw (WNP) – skupiająca większość byłych republik Związku Radzieckiego (m.in. Rosję, Białoruś, Ukrainę i Kazachstan);

Organizacja na rzecz Demokracji i Rozwoju Ekonomicznego (GUAM) – utworzona przez Gruzję, Ukrainę, Azerbejdżan i Mołdawię (stąd skrót GUAM);

Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ASEAN) – organizacja będąca forum współpracy takich państw jak: Indonezja, Filipiny, Tajlandia i Wietnam;

Unia Afrykańska – skupiająca kraje afrykańskie;

Organizacja Państw Amerykańskich (OPA) – wchodzą w jej skład Stany Zjednoczone, Kanada oraz państwa Ameryki Łacińskiej.

Najważniejsze pojęcia

Europejski Trybunał Praw Człowieka to organ stojący na straży przestrzegania przez państwa Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.

Europejska Konwencja Praw Człowieka to najważniejszy europejski dokument regulujący kwestię praw człowieka.

Międzynarodowy Trybunał Karny to organ ONZ sądzący osoby oskarżone o zbrodnie.

Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości to organ ONZ rozstrzygający spory między państwami.

Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie to organizacja skoncentrowana na zapobieganie powstawaniu konfliktów w Europie.

Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego (NATO) to sojusz wojskowy, którego głównym celem jest zagwarantowanie bezpieczeństwa.

Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) to organizacja, której celem jest koordynacja polityki gospodarczej w wymiarze międzynarodowym.

Rada Bezpieczeństwa to najważniejszy organ decyzyjny ONZ odpowiedzialny za utrzymywanie pokoju na świecie.

Rada Europy to organizacja międzynarodowa promująca prawa człowieka, praworządność oraz demokrację.

Zgromadzenie Ogólne ONZ to organ ONZ, w którym reprezentowane są wszystkie państwa członkowskie.

KONFLIKTY MIĘDZYNARODOWE

W tym rozdziale dowiesz się, z jakimi rodzajami konfliktów we współczesnym świecie mamy najczęściej do czynienia oraz na czym polegają najważniejsze z nich.

KONFLIKTY NA TLE NARODOWYM I ETNICZNYM

Podłożem wielu współczesnych konfliktów są różnice narodowe i etniczne. Spory na tym tle odgrywają szczególną rolę ze względu na bardzo wysoki poziom emocji, jaki im zazwyczaj towarzyszy. W konflikty narodowe i etniczne zaangażowane są niekiedy całe społeczności żyjące na danym obszarze, a ideologie nacjonalistyczne są w stanie zmobilizować ludzi należących do wszystkich warstw społecznych.

? **Pomyśl!** *Jakie są przyczyny postaw nacjonalistycznych?*

Do konfrontacji między narodami i grupami etnicznymi dochodzi w różnych okolicznościach. Najczęściej spotykanym przypadkiem jest spór o terytorium. Mniejszości narodowe mogą domagać się **autonomii** lub nawet **secesji** prowincji, w której mieszkają. Takie dążenia zazwyczaj napotykają na opór władz oraz przeważającej części opinii publicznej. Sytuację może dodatkowo skomplikować poparcie, jakiego secesjonistom udziela inne państwo.

Niekiedy takim konfliktom towarzyszą czystki etniczne, czyli praktyka zmuszania całych grup narodowościowych do opuszczenia zamieszkanych przez nie obszarów. Uczestnicy konfliktu stosują przy tym politykę terroru i zastraszania. W skrajnym przypadku **czystki etniczne** przybierają wręcz formę masowych zabójstw. Podczas wojny w afrykańskiej Rwandzie w 1994 roku bojownicy plemienia Hutu zamordowali w ciągu kilku miesięcy prawie milion Tutsi. Rok później miała z kolei miejsce największa zbrodnia w Europie od czasów drugiej wojny światowej: armia bośniackich Serbów zabiła kilka tysięcy muzułmańskich cywilów w bośniackiej Srebrenicy.

Pierwszą wielką czystką etniczną było dokonane przez Turków w latach 1915-1917 ludobójstwo Ormian. Szacuje się, że w wyniku zaplanowanej akcji mogło zginąć ponad milion mieszkańców rozpadającego się Imperium Osmańskiego ormiańskiego pochodzenia.

Zdarza się jednak, że konflikt etniczny nie ma charakteru terytorialnego. Przedmiotem sporu mogą być kwestie związane z tożsamością narodową. Partie nacjonalistyczne atakują niekiedy mniejszości, dostrzegając w nich zagrożenie dla narodowego charakteru państwa czy też jego bezpieczeństwa. W Europie Zachodniej taka polityka przybiera często formę sprzeciwu wobec **imigracji**, co w konsekwencji może doprowadzić do konfliktu między stanowiącymi mniejszość mieszkańcami pochodzącymi z Azji czy Afryki a większością autochtoniczną.

Konflikt między Żydami i Arabami trwa już od kilku dziesięcioleci i nie widać perspektyw jego rozwiązania. Na mapie: państwo Izrael oraz terytoria okupowane (Strefa Gazy, Zachodni Brzeg).

dostęp: http://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Israel_CIA_map_PL.png,
licencja: domena publiczna

W 2011 roku przywódczyni nacjonalistycznego Frontu Narodowego, Marine Le Pen, modlących się na ulicach francuskich miast muzułmanów przyrównała do nazistowskiej okupacji Francji.

Konflikt izraelsko-palestyński

Przedmiotem sporu jest terytorium geograficznej Palestyny, zamieszkane przez Żydów i Arabów (dziś nazywanych Palestyńczykami). Obszar ten w większości kontrolowany jest przez Izrael, który – poza własnym terytorium – od 1967 roku okupuje Zachodni Brzeg oraz (choć teraz już tylko formalnie) Strefę Gazy. Na tych obszarach funkcjonuje jedynie ograniczony palestyński samorząd (Autonomia Palestyńska). Palestyńczycy od lat dążą do utworzenia własnego państwa, ale nie ma zgody między nimi a Izraelem co do jego charakteru i granic. Sytuację skomplikował faktyczny rozpad Autonomii Palestyńskiej na dwie części w 2007 roku. Islamistyczne ugrupowanie Hamas przejęło wówczas pełnię władzy w Strefie Gazy, odłączając się de facto od struktur Autonomii zlokalizowanych na Zachodnim Brzegu. W 2012 roku, pomimo protestów USA oraz Izraela, Autonomia Palestyńska została uznana za państwo nieczłonkowskie ONZ, uzyskując taki sam status jak Watykan. Decyzja ta oznacza tym samym uznanie suwerenności Autonomii Palestyńskiej.

Konflikt w Gruzji

Na początku lat 90. dwie prowincje tego państwa – Abchazja oraz Południowa Osetia ogłosiły niepodległość. Stały się one faktycznie niezależnymi republikami, choć ich decyzja nie została nigdy uznana przez władze Gruzji ani żadne państwo na świecie. Abchazja i Południowa Osetia uzyskiwały jednak nieformalne wsparcie ze strony Rosji. Gdy w 2008 roku Gruzja wprowadziła swoje wojska do drugiej z wymienionych prowincji, doprowadziło to do wybuchu wojny z Rosją. Żołnierze gruzińscy zostali zmuszeni do wycofania się, zaś Federacja Rosyjska uznała niepodległość zarówno Południowej Osetii, jak i Abchazji. Władze Gruzji stosują odtąd metody dyplomatyczne w celu odzyskania integralności terytorialnej swojego państwa. Ich zabiegi pozostają bezskuteczne. W konflikt w Gruzji zaangażowana jest również Unia Europejska, będąca tym samym głównym donatorem pomocy finansowej przeznaczanej m.in. na odbudowę zniszczeń oraz pomoc uchodźcom. We wrześniu 2012 r. UE wysłała również do Gruzji misję monitorującą, której zadaniem jest stabilizacja sytuacji, normalizacja stosunków i budowa zaufania.

Wiele wskazuje na to, że konflikt władz Gruzji ze zbuntowanymi republikami zakończy się niepowodzeniem strony gruzińskiej, która od 20 lat nie kontroluje Abchazji oraz Południowej Osetii.

dostęp: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Georgia_high_detail_map.png, licencja: domena publiczna

Konflikt kosowski

Kosowo jest historyczną prowincją Serbii, od pewnego czasu zamieszkaną jednak w większości przez Albańczyków. Od lat 80. XX wieku dążyła ona do secesji, co wywołało konflikt z władzami Serbii. Sytuacja zaostrzyła się pod koniec lat 90., kiedy do walki przystąpiły oddziały Armii Wyzwolenia Kosowa. Zmasowana akcja policji i armii serbskiej wywołała zdecydowaną reakcję państw zachodnich. W 1999 roku lotnictwo NATO przeprowadziło bombardowania Jugosławii (której Serbia była wówczas częścią), co zmusiło jej władze do wyrażenia zgody na ustanowienie w Kosowie tymczasowego międzynarodowego protektoratu. Ponieważ kilkuletnie negocjacje serbsko-kosowskie nie przyniosły rezultatów, w 2008 roku Kosowo jednostronnie ogłosiło niepodległość. Została ona uznana przez USA i większość krajów Unii Europejskiej. Jednak wiele ważnych państw (m. in. Rosja, Chiny, Hiszpania i Grecja) do dziś uznaje Kosowo za część terytorium Serbii. W 2008 r. w Kosowie ustanowiono misję policyjną UE, której celem jest wspieranie i umacnianie władz oraz administracji, rozwój niezależnego oraz wieloetnicznego systemu sądowniczego, policji i służb celnych. Oprócz państw członkowskich w misji bierze udział również Rosja, USA, Kanada oraz Turcja. W czasie ostrzału misji 19 września 2013 roku śmierć poniósł pochodzący z Litwy funkcjonariusz. Bardzo ważną rolę pełni również ustanowienie w 2011 roku między stolicami Serbii i Kosowa dialogu politycznego, od którego sprawnego przebiegu zależeć będzie dalszy proces integracji obu państw z UE.

KONFLIKTY NA TLE RELIGIJNYM

Konflikty religijne są często trudne do odróżnienia od etnicznych. Dzieje się tak, ponieważ religia odgrywa zwykle ważną rolę w samookreśleniu etnicznych i narodowych zbiorowości. Bywa ona tym samym traktowana instrumentalnie – jako narzędzie pozwalające określonym społecznościom odróżnić się od innych. Przykładem może być sytuacja w Irlandii Północnej, w której spór między unionistami (zwolennikami unii z Wielką Brytanią) a republikanami (rzecznikami zjednoczenia z Republiką Irlandii) przedstawiany jest zazwyczaj jako konflikt protestantów z katolikami.

Pomyśl!
W jaki sposób religie mogą pozytywnie lub negatywnie wpływać na pokój na świecie?

W niektórych przypadkach spory religijne wykraczają jednak poza uwarunkowania etniczne. Dochodzi do nich, gdy fundamentalistyczni wyznawcy określonej religii usiłują oprzeć swoje państwo na prawdach własnej wiary. Popadają tym samym w konflikt z przeciwnikami teokracji oraz przedstawicielami innych wyznań. Takie spory niekiedy przeobrażają się w pełne przemocy fanatyczne walki religijne.

Przykładem mogą tu być konflikty wywołane przez rzeczników radykalnego **islamizmu** – opartej na islamie politycznej koncepcji postulującej budowę państwa teokratycznego. Islamiści domagają się, aby prawo państwowe oparte było na Koranie, świętej księdze muzułmanów. Takie dążenia prowadzą zwykle do konfrontacji z polityką władz, a także aspiracjami tej części społeczeństwa, która nie chce żyć w państwie wyznaniowym.

Fundamentalizm religijny często przyjmuje formę sekciarstwa. Radykalni wyznawcy danego nurtu religijnego, walcząc o czystość doktrynalną, nie tolerują tych, którzy inaczej niż oni interpretują prawdy wiary. Oznacza to duże prawdopodobieństwo wybuchu walk między poszczególnymi frakcjami czy odłamami danego wyznania. Sytuacja taka miała miejsce w Libanie w latach 80. XX wieku, a współcześnie pewne symptomy podobnych sekciarskich starć można zaobserwować w Egipcie, Syrii oraz Iraku.

Można niekiedy spotkać się z opinią, że XX-wieczne spory ideologiczne, w które zaangażowani byli zwolennicy faszyzmu, nazizmu czy komunizmu, miały quasi-religijny charakter. Ze względu na swój fanatyzm, przypominały one bowiem bardziej konfrontację fundamentalistycznych religii niż klasyczny spór polityczny.

Konflikt w Afganistanie i Pakistanie

W latach 80. w obu tych krajach nastąpił wzrost znaczenia ugrupowań islamistycznych. Z jednej strony była to reakcja na interwencję militarną ZSRR w Afganistanie (1979-1989), z drugiej – skutek polityki islamizacji Pakistanu przez ówczesne władze. Po wycofaniu się żołnierzy radzieckich z regionu w Afganistanie wybuchły walki między mudżahedinami (bojownikami walczącymi wcześniej z ZSRR) i zapanował chaos. Wykorzystali to talibowie – popierani przez Pakistan i Arabię Saudyjską fundamentaliści islamscy, którzy w połowie lat 90. zdobyli kontrolę nad większą częścią Afganistanu, przekształcając ją w islamski emirat. Ich rządy zostały obalone w wyniku interwencji amerykańskiej w 2001 roku – od tego czasu talibowie prowadzą walkę partyzancką. W ostatnich latach talibowie przejęli władzę na niektórych obszarach należących do Pakistanu, co stało się jedną z przyczyn zmniejszenia się stabilności tego kraju.

Konflikt w Iraku

Po obaleniu przez USA rządów Saddama Husajna w Iraku wybuchła wojna domowa. Wśród walczących ze sobą stron były takie, które odwoływały się do islamizmu. Część bardziej ortodoksyjnych religijnie sunnitów poparła radykalne organizacje związane z terrorystyczną Al Kaidą, podczas gdy szyici (stanowiący większość mieszkańców Iraku) uzyskali wsparcie ze strony Iranu i powołali własne milicje, z których najbardziej znaną była Armia Mahdiego. Choć sytuację w Iraku udało się znacząco uspokoić, to kraj ten wciąż daleki jest od stabilizacji.

KONFLIKTY NA TLE POLITYCZNYM

Oprócz konfliktów etnicznych i religijnych są jednak takie, które mają charakter czysto polityczny – wywołują je sprzeczne interesy poszczególnych państw. Rządy wielu krajów rywalizują ze sobą o wpływy w różnych częściach świata. Taka polityka może być uwarunkowana rozmaitymi czynnikami: chęcią zapewnienia sobie

dostępu do zasobów naturalnych (np. ropy naftowej), dążeniem do uzyskania korzyści gospodarczych czy też działaniami na rzecz własnego bezpieczeństwa.

Przykładowo Stany Zjednoczone, będące największym mocarstwem na świecie, prowadzą bardzo aktywną politykę w różnych częściach globu. Państwo to nieraz podejmowało interwencje militarne na różnych kontynentach, powołując się głównie na swoją politykę bezpieczeństwa. Na mniejszą skalę postępują podobnie także inne kraje, będące najczęściej mocarstwami regionalnymi. Na obszarze byłego Związku Radzieckiego znaczne wpływy utrzymuje Rosja, w dużej części Afryki – Chiny, zaś w świecie sunnickiego islamu podobną rolę stara się odgrywać bogata w złoża ropy naftowej Arabia Saudyjska. Taka polityka, choć nie zawsze, może prowadzić do konfliktów na lokalną skalę. Interesy mocarstw nie zawsze są bowiem zbieżne z aspiracjami innych krajów oraz interesami wspólnot, które je zamieszkują.

Pomyśl!
Czy polityka mocarstw zawsze musi wywoływać konflikty?

Ważną rolę odgrywają także napięcia polityczne wewnątrz państw. Konflikty zbrojne w krajach demokratycznych zdarzają się rzadko, gdyż procedura wyborcza umożliwia legalną zmianę władzy. Sytuacja komplikuje się w państwach autorytarnych: rosnące niezadowolenie społeczne może niekiedy doprowadzić do wybuchu masowych protestów, rebelii, a nawet wojny domowej. Zdarza się, że strony takich konfliktów uzyskują pomoc od innych państw, co dodatkowo może utrudniać przywrócenie pokoju. Od końca 2010 roku tego rodzaju protesty odbywają się w kilku autorytarnych krajach arabskich. Uczestnicy części z nich doprowadzili do upadku rządzących przez dziesięciolecia dyktatorów (Tunezja, Egipt, Libia).

Interwencja USA w Afganistanie

Hosni Mubarak był prezydentem Egiptu od 1981 roku. Został obalony w wyniku masowych demonstracji społecznych 30 lat później.

Fot.: World Economic Forum, dostęp: http://www.flickr.com/photos/worldeconomicforum/2502829400/, licencja: CC BY-SA

11 września 2001 roku islamistyczna organizacja terrorystyczna Al Kaida przeprowadziła zamachy w Nowym Jorku i Waszyngtonie. Ponieważ jej bazy szkoleniowe, wraz z przywódcami, znajdowały się na terytorium Afganistanu, USA wraz z NATO podjęły akcję militarną przeciwko talibom, którzy w tamtym czasie rządzili krajem i udzielili schronienia islamistom z Al Kaidy. W wyniku tej operacji rządy talibów zostały obalone, a w Afganistanie przeprowadzono wolne wybory. Po kilku latach jednak islamiści powrócili i rozpoczęli przeciwko USA, ich sojusznikom oraz nowym władzom afgańskim walkę partyzancką, która trwa do dziś.

„Rewolucje arabskie”

W większości państw arabskich funkcjonują reżimy autorytarne, w których dyktatorzy rządzą z reguły dożywotnio. Do ważnego przełomu doszło na początku 2011 roku, kiedy w wyniku masowych demonstracji społecznych został zmuszony do ustąpienia prezydent Tunezji, Ben Ali, który sprawował władzę od 1987 roku. Niedługo później do podobnych manifestacji doszło w Egipcie, gdzie od 30 lat prezydentem był Hosni Mubarak. Ponieważ egipska armia odmówiła mu posłuszeństwa, również jego rządy się skończyły. W tym samym roku w Libii wybuchła rebelia przeciwko rządzącemu od 1969 roku płk. Muammarowi Kaddafiemu oraz w Syrii przeciwko prezydentowi Baszarowi Assadowi. W pierwszym z wymienionych krajów buntownicy uzyskali wsparcie lotnicze ze strony NATO, co przyczyniło się do faktycznego przejęcia przez nich władzy. W Syrii natomiast władze brutalnie rozprawiają się z przeciwnikami reżimu, a przyszłość kraju jest niepewna.

W czasie trwającego od roku 2011 konfliktu zbrojnego zginęło już ponad 106 tys. osób, w tym 38,7 tys. cywilów. Jednym z ważniejszych wydarzeń, które w jeszcze większym stopniu poruszyło arenę międzynarodową było

użycie przez siły rządowe broni chemicznej. W ataku rakietowym z jej wykorzystaniem z 21 sierpnia 2013 r. śmierć poniosło ponad 1400 cywilów, w tym również dzieci. W rozwiązanie konfliktu zaangażowały się USA i Rosja. W dniach 11-13 września 2013 roku w Genewie podpisano porozumienie między USA i Rosją w sprawie zniszczenia broni chemicznej w Syrii, co daje szanse na rozwiązanie konfliktu na drodze politycznej. Antyrządowe protesty niezadowolonej z poziomu życia i dotychczasowej władzy ludności doprowadziły również do obalenia prezydenta w Egipcie. Nadal jednak sytuacja w tym kraju pozostaje napięta.

UDZIAŁ LITWY W MISJACH POKOJOWYCH

Żołnierze litewscy uczestniczą w akcjach **NATO**, **OBWE** (Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, ang. Organization for Security and Co-operation in Europe) oraz **ONZ** przy rozwiązywaniu problemów humanitarnych. Brali udział w misjach na Bałkanach, na terenie Chorwacji, Bośni i Hercegowiny, Albanii, Kosowa (Serbii i Czarnogóry) oraz w Macedonii. Uczestniczyli także w akcjach w Afganistanie, Pakistanie, Gruzji i Iraku. Na początku 2013 roku liczba litewskich żołnierzy biorących udział w międzynarodowych organizacjach i misjach wynosiła: w Afganistanie (do 290 osób), Kosowie (1), Somalii (20) i Mali (2). Zgodnie z podjętą przez władze państwowe decyzją, wojska litewskie zostaną wycofane z Afganistanu do końca 2013 r.

SPRAWA WIĘZIEŃ CIA NA LITWIE

Litwa, obok Polski, jest jednym z państw oskarżonych o posiadanie na swoim terytorium tajnych więzień Centralnej Agencji Wywiadowczej (ang. Central Intelligence Agency – CIA). Pierwsze wskazujące na taką możliwość doniesienie znalazło się w artykule Dany Priest w dzienniku „Washington Post". Autorka opisywała działanie systemu tajnego przewożenia, przetrzymywania i często torturowania w celu pozyskania zeznań więźniów podejrzanych o terroryzm. Ujawniono, że 14 państw członkowskich UE wyraziło zgodę na ustanowienie tego rodzaju więzień na swoim terytorium.

Więzień Guantanamo Palestyńczyk Abu Zubajda przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka w Strasburgu oskarżył Litwę o więzienie i torturowanie go na terytorium Litwy w więzieniu CIA. Należy podkreślić, że ewentualna zgoda władz litewskich na utworzenie więzienia CIA na terytorium państwa naruszyłaby Europejską Konwencję Praw Człowieka. Na Litwie wszczęto śledztwo w tej sprawie, jednak w styczniu 2010 roku prokurator generalny Litwy – powołując się na ochronę tajemnicy państwowej – postępowanie przygotowawcze umorzył.

Najważniejsze pojęcia

Czystka etniczna to siłowe usunięcie całej grupy etnicznej z określonego terytorium.

Emigracja to czasowe lub stałe przesiedlanie się ludności jakiegoś państwa poza jego granice.

Fundamentalizm to rygorystyczna postawa odwołująca się najczęściej do religii.

Imigracja to napływ ludności z zewnątrz obszaru jakiegoś państwa.

Islamizm to doktryna polityczna oparta na islamie.

Migracja to przemieszczanie się ludności i osiedlanie poza miejscem pochodzenia.

Nacjonalizm to doktryna polityczna uznająca za najważniejsze dobro naród, podporządkowująca jego interesowi wszelkie kwestie (w tym dobro innych narodów).

Secesja to odłączenie się prowincji od państwa.

WYKLUCZENIE SPOŁECZNE I CHOROBY

Zastanów się, jak wiele osób w społeczeństwie wyłączonych jest z uczestniczenia w nim. Czy wiesz, jakie są tego przyczyny? Pomyśl, które problemy współczesnego świata zaliczysz do najistotniejszych i które z nich wymagają współpracy całej ludzkości w celu ich rozwiązania.

WYKLUCZENIE SPOŁECZNE

W każdym społeczeństwie znajdziemy osoby, które z różnych powodów mają ograniczone możliwości uczestnictwa w życiu zbiorowym. Takie niedobrowolne wyłączenie z życia społecznego związane z brakiem dostępu do zasobów, dóbr, podstawowych instytucji i grup społecznych nazywamy **wykluczeniem społecznym**.

Wykluczenie społeczne, zwane również marginalizacją, ma co najmniej cztery wymiary:

- wyłączenie z aktywności zawodowej – bezrobocie;
- wyłączenie z konsumpcji – niedostatek, ubóstwo;
- wyłączenie ze społeczności „normalnych” – samotność;
- wyłączenie z mechanizmów wpływu i władzy – marginalizacja polityczna, np. mniejszości narodowych.

Wykluczenie społeczne wiąże się więc z różnymi problemami społecznymi i różnorodne mogą być jego przyczyny. Do najczęstszych powodów marginalizacji możemy zaliczyć: ubóstwo, bezrobocie, alkoholizm, narkomanię, podeszły wiek, brak wykształcenia. Niektóre z tych zjawisk mogą stanowić zarówno przyczynę, jak i efekt wykluczenia społecznego, np. ubóstwo, alkoholizm czy bezdomność.

Wykluczenie zawsze prowadzi do postępującej izolacji jednostki i spadku jej aktywności społecznej, a wśród jego możliwych konsekwencji wymienić można nieprawidłowe wypełnianie ról społecznych (np. rodzica) i rozwój przestępczości.

UBÓSTWO

Pomyśl!
Do czego w sferze społecznej i indywidualnej może prowadzić ubóstwo?

Ubóstwo to brak dostatecznych środków materialnych dla zaspokojenia potrzeb jednostki, takich jak jedzenie, ubranie czy schronienie.

Trudno jest jednoznacznie wyznaczyć poziom granicy ubóstwa. Granicę **ubóstwa absolutnego** wyznacza koszyk dóbr zaspokajających potrzeby, które nie mogą być odłożone w czasie, bowiem dalsza zwłoka prowadzi do wyniszczenia organizmu. Na świecie ubóstwo absolutne wyznacza bariera **1,25 dolara dziennie na utrzymanie jednostki**. Szacuje się, że tej kwoty, niezbędnej do podtrzymania podstawowych funkcji życiowych człowieka, nie posiada 1/3 ludzkości – najwięcej w Azji Południowej i Afryce. Innym kryterium wyznaczania ubóstwa jest **ujęcie subiektywne**, co oznacza, że obywatele sami wskazują, jaki jest minimalny dochód, poniżej którego nie mają możliwości zaspokojenia swoich potrzeb.

W Europie koszty życia są wyższe niż w większości regionów świata, dlatego też ubóstwo absolutne rozpoczyna się od innego pułapu. Według Unii Europejskiej ok. 80 mln Europejczyków zagrożonych jest ubóstwem. Według danych z 2008 r. najwięcej osób zagrożonych ubóstwem było na Łotwie (26%), w Rumunii (23%) i Bułgarii (21%). Najmniej w Czechach (9%), Holandii i Słowacji (11%). Ponieważ problem ubóstwa w Unii Europejskiej jest nadal duży, rok 2010 Wspólnota ogłosiła rokiem walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym, podejmując przy tym szereg inicjatyw mających doprowadzić do zmniejszenia zasięgu tych problemów.

Czynnikami sprzyjającymi ubóstwu są:

- czynniki ekonomiczne, np. upadek przedsiębiorstw w danym regionie;
- czynniki polityczne, np. niewłaściwa polityka gospodarcza państwa;
- czynniki geomorfologiczne, np. niewielkie zasoby surowców naturalnych, niekorzystne warunki rolnicze;
- czynniki psychologiczne, np. niska samoocena osoby;
- czynniki społeczne, np. niski poziom wykształcenia, długotrwałe bezrobocie, wielodzietność;
- czynniki kulturowe, np. niskie wydatki na kulturę, niewielkie zainteresowanie osoby rozwojem kulturalnym i edukacyjnym;
- zdarzenia losowe, jak np. utrata dobytku życia w wyniku pożaru czy powodzi.

Ubóstwo prowadzi do pogorszenia stanu życia i zdrowia, obniżenia poczucia własnej wartości, wzrostu ryzyka patologii społecznych, a w skrajnych przypadkach zakończyć się może samobójstwem bądź śmiercią z głodu.

? **Pomyśl!** *Jakie działania mogą podjąć najbogatsze państwa świata oraz obywatele tacy jak Ty, aby zmniejszyć zasięg ubóstwa na świecie i doprowadzić do minimalizacji dysproporcji społeczno-ekonomicznych?*

W skali globalnej istnieją znaczne **dysproporcje rozwoju społeczno-ekonomicznego** między różnymi regionami świata: 33 najbogatsze państwa świata posiadają 70% światowego potencjału ekonomicznego i technologicznego.

? **Pomyśl!** *Jakie mogą być przyczyny tego, że większość słabiej rozwiniętych państw znajduje się w południowej części świata?*

Przyjrzyj się mapie świata, a dostrzeżesz oś podziału świata na tzw. **bogatą Północ i biedne Południe**: większość krajów bogatych, tzw. wysokorozwiniętych, znajduje się w północnej części świata (wyjątki to m.in. Australia i Nowa Zelandia, które należą do grupy państwbogatych, a znajdują się na południowej części globu). Kraje uboższe są zaś z reguły krajami Południa. Najbogatszymi krajami świata są Katar, Luksemburg, Singapur, a najbiedniejszymi Demokratyczna Republika Konga oraz Liberia.

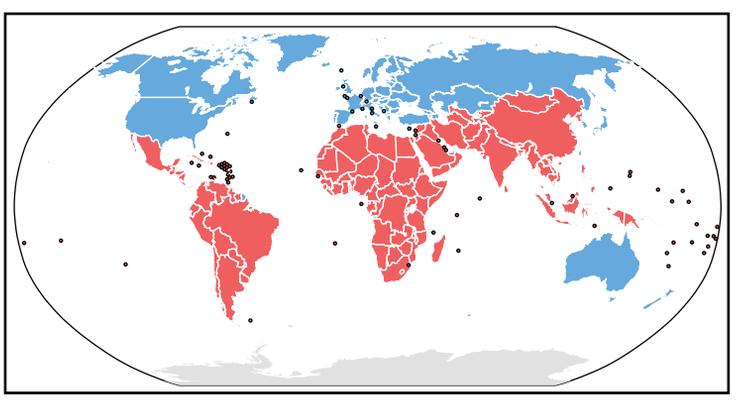

Podział świata na „bogatą Północ" i „biedne Południe" (kolorem niebieskim oznaczono najwyżej rozwinięte kraje)

Fot.: Kingj123, dostęp: http://en.wikipedia.org/wiki/File:North_South_divide.svg, licencja: domena publiczna

Wartość PKB nie jest wyłącznym wskaźnikiem stopnia rozwoju poszczególnych krajów. Dobrze wiesz, że istotna dla jakości życia jest np. **edukacja** czy **długość życia** (która jest funkcją m.in. jakości opieki zdrowotnej). ONZ w badaniach porównawczych państw wykorzystuje tzw. **wskaźnik rozwoju społecznego** (**Human Development Index**), który uwzględnia tego rodzaju czynniki. W rankingu HDI Polska zajmuje 39 miejsce, Litwa 41. Na pierwszym jest Norwegia, na drugim Australia, na trzecim USA. W rankingu najbogatszych i najbiedniejszych państw świata (mierzonego PKB per capita) Polska zajmuje 44, zaś Litwa 49 miejsce. Najbogatszymi państwami są Katar, Luksemburg, Singapur i Norwegia, zaś najbiedniejszymi Liberia i Demokratyczna Republika Konga. Również te dane naniesione na mapę świata potwierdzają dużą różnicę rozwoju między krajami Północy i Południa. Polska i Litwa we wspomnianym rankingu Human Development Index zajmują odpowiednio 39 oraz 41 miejsce.

BEZROBOCIE - PROBLEM WSPÓŁCZESNEJ LITWY

Bezrobocie, czyli **stan braku pracy mimo możliwości jej wykonywania**, może prowadzić do marginalizacji, gdyż osoba bezrobotna popada w apatię, ma niższą samoocenę, redukuje swoje oczekiwania i zainte-

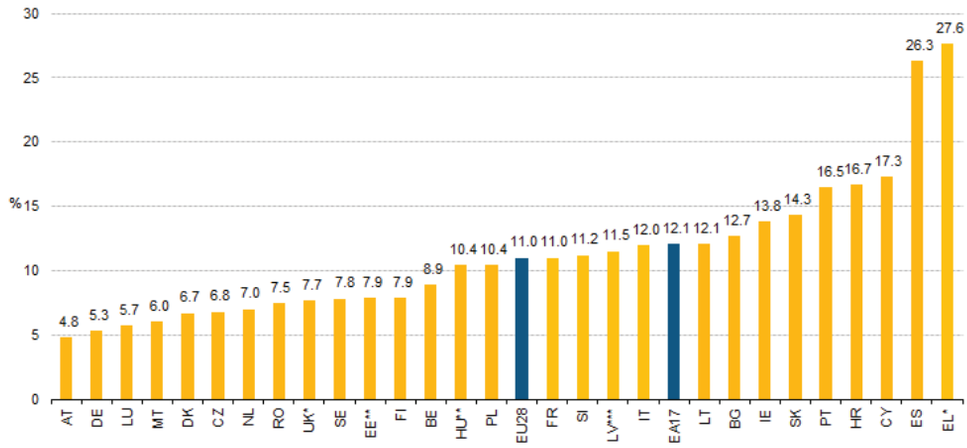

Poziom bezrobocia w krajach Unii Europejskiej w 2013 r.

Rys.: dostęp: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=File:Unemployment_rates_Member_States.PNG&filetimestamp=20110701090529

resowania, aż w końcu izoluje się od społeczeństwa. Bezrobocie prowadzi również do utraty środków finansowych niezbędnych do realizacji codziennych potrzeb.

Bezrobocie może być również skutkiem wykluczenia – gdy ktoś z własnej woli nie uczestniczy np. w życiu społecznym, kulturalnym i edukacyjnym będzie miał również problemy ze znalezieniem pracy.

Pomimo zauważalnego w ostatnich latach spadku poziomu bezrobocia, pozostaje ono nadal jednym z najpoważniejszych problemów na Litwie. Wskaźnik bezrobocia w 2011 roku wynosił 15.6%, co stawiało Litwę na czwartym miejscu wśród wszystkich krajów Unii Europejskiej. W 2012 roku bezrobocie spadło do 13,2%, a w drugim kwartale 2013 roku do 11,7%. W ostatnich latach wzrosła dwukrotnie liczba bezrobotnych niemogących znaleźć pracy przez dłuższy czas. Większość bezrobotnych to mężczyźni, mieszkańcy mniejszych miast, osoby starsze oraz osoby niepełnosprawne (tylko ok. 25% z nich znajduje zatrudnienie). Szczególnie niepokoi wrastające bezrobocie młodzieży w wieku do 24 lat, które wynosi 19,9%.

Pomyśl!
Co możesz zrobić, aby zmniejszyć prawdopodobieństwo popadnięcia w bezrobocie?

DYSKRYMINACJA

Formą wykluczenia społecznego jest ***dyskryminacja***, czyli **traktowanie jakiejś osoby gorzej niż innej w porównywalnej sytuacji ze względu na cechy tej osoby**, np. płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię lub światopogląd, opinie polityczne lub inne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną.

Pomyśl!
Jakie sfery życia społecznego może obejmować dyskryminacja?

Dyskryminacja może oznaczać np. odmowę przyjęcia do pracy czy szkoły, pomijanie przy awansach, szkoleniach i nagrodach, utrudnianie kontaktu z urzędami publicznymi, dokuczanie, wyśmiewanie. Takie formy traktowania są zabronione nie tylko przepisami krajowymi. Dyskryminacja jest również zabroniona przez dokumenty międzynarodowe, takie jak Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności czy Karta Praw Podstawowych UE.

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 1948 r.

Art. 7

Wszyscy są równi wobec prawa i są uprawnieni, bez jakiejkolwiek dyskryminacji, do jednakowej ochrony prawnej. Wszyscy są uprawnieni do jednakowej ochrony przed jakąkolwiek dyskryminacją, będącą pogwałceniem niniejszej Deklaracji, i przed jakimkolwiek podżeganiem do takiej dyskryminacji.

Konstytucja RL z 1992 r. w art. 29 zawiera zakaz dyskryminacji: „Nie można ograniczać człowieka w jego prawach lub nadawać uprawnienia z powodu jego płci, rasy, narodowości, języka, pochodzenia, sytuacji socjalnej, religii, przekonań czy poglądów”.

NIEPEŁNOSPRAWNOŚĆ

Jedną z głównych barier uniemożliwiających pełne uczestniczenie w życiu społecznym, zawodowym i kulturalnym jest **niepełnosprawność**. Na świecie około 15% ludzi ma ograniczone możliwości prawidłowego funkcjonowania ze względu na obniżoną sprawność fizyczną lub intelektualną. Niepełnosprawność nie zawsze musi być zauważalna, jak w przypadku uszkodzenia narządów ruchu, często wiąże się z niepełnosprawnością sensoryczną (osoby niewidzące, niedowidzące czy niesłyszące i niedosłyszące) czy intelektualną.

Przyczyną niepełnosprawności mogą być wady wrodzone, przewlekłe choroby bądź nagłe zdarzenia, jak wypadki, zatrucia, infekcje.

Według danych Departamentu Statystyki Litwy w 2012 roku niepełnosprawność po raz pierwszy przyznano 13 993 osobom, z czego w ponad 8 tys. przypadków przyznano je mężczyznom. Niepełnosprawność przyznano również 2 107 osobom w wieku do 18 lat.

SAMOBÓJSTWA

Od 1996 roku Litwa zajmuje najwyższą pozycję w statystykach ilości samobójstw w przeliczeniu na liczbę mieszkańców. W latach 1994-2002 liczba samobójstw w państwie wzrosła dwukrotnie. Szacuje się, że codziennie samobójstwo popełniają tu średnio 4 osoby. Większość samobójców to mieszkający na wsi mężczyźni w wieku od 45 do 54 lat. Ostatnio zwiększa się również liczba samobójstw młodzieży w wieku od 10 do 19 lat. Zgodnie z danymi Światowej Organizacji Zdrowia w roku 2009 na 100 tys. mieszkańców Litwy przypadało 34 samobójców. W pierwszej połowie 2013 roku na Litwie samobójstwo popełniło ponad 557 osób, co jest o 18,7 % więcej niż w tym samym okresie roku 2012.

Głównymi przyczynami targnięcia się na własne życie są: depresja, problemy zdrowotne (np. zdiagnozowany rak), przemoc, samotność, stres, problemy finansowe, utrata pracy. Problem ten dotyczy także emigrantów, dla których powodem emigracji były problemy finansowe lub psychologiczne.

Najważniejsze pojęcia

AIDS to anglojęzyczny skrót nazwy choroby zwanej zespołem nabytego niedoboru odporności.

Alkoholizm to choroba polegająca na niekontrolowanej potrzebie spożywania alkoholu.

Analfabetyzm to brak umiejętności pisania i czytania oraz wykonywania podstawowych działań matematycznych.

Anoreksja to zaburzenie łaknienia na podłożu psychicznym polegające na celowym traceniu wagi przez osobę chorą, posiadającą zaburzone postrzeganie własnej osoby.

Bezdomność to problem społeczny polegający na braku miejsca zamieszkania.

Bezrobocie to zjawisko społeczne polegające na tym, że część osób zdolnych do pracy i deklarujących chęć jej podjęcia nie znajduje zatrudnienia.

Biedne Południe to określenie na nisko rozwinięte państwa świata znajdujące się w południowej części globu.

Bogata Północ to określenie na wysokorozwinięte państwa świata znajdujące się w północnej części globu.

Bulimia to zaburzenie łaknienia na podłożu psychicznym objawiające się niekontrolowanymi napadami objadania się, po których osoba chora podejmuje działania kontrolowania wagi, które mogą być niebezpieczne dla zdrowia (np. wywoływanie wymiotów, głodówki, zażywanie środków przeczyszczających).

Choroby społeczne to szeroko rozpowszechnione w społeczności schorzenia, utrudniające normalne funkcjonowanie jednostki w życiu społecznym.

Choroby układu krążenia to schorzenia związane z układem krążenia, w tym w szczególności serca, tętnic i żył.

Depresja to schorzenie charakteryzujące się obniżeniem nastroju, poczuciem przygnębienia i winy, utratą zainteresowań, spadkiem poczucia własnej wartości, zaburzeniami snu, słabą koncentracją, niskim apetytem i małą energią.

Dyskryminacja to traktowanie danej osoby gorzej niż innej w porównywalnej sytuacji ze względu na cechy tej osoby, np. kolor skóry, płeć, pochodzenie etniczne, orientację seksualną, wyznanie czy niepełnosprawność.

Narkomania to choroba polegająca na uzależnieniu od narkotyków.

Niepełnosprawność to ograniczone możliwości w prawidłowym funkcjonowaniu spowodowane obniżeniem sprawności fizycznej lub intelektualnej.

Nowotwory to schorzenia polegające na dzieleniu się w sposób niekontrolowany i szkodliwy komórek organizmu.

Ubóstwo to brak dostatecznych środków materialnych dla zaspokojenia potrzeb jednostki.

Wirusowe zapalenie wątroby to choroba wątroby wywołana zakażeniem wirusowym.

Wskaźnik rozwoju społecznego (HDI) to miernik umożliwiający przedstawienie sytuacji społeczno - ekonomicznej kraju, uwzględniający dochód narodowy per capita, oczekiwaną długość życia i średnią liczbę lat edukacji.

Wykluczenie społeczne to niedobrowolne wyłączenie jednostki z życia społecznego związane z brakiem dostępu do zasobów, dóbr, podstawowych instytucji i grup społecznych.

PROBLEMY WSPÓŁCZESNEGO ŚWIATA

W tym rozdziale omówione zostaną problemy demograficzne, migracje ludności, zanieczyszczenie środowiska, korupcja, terroryzm i łamanie praw kobiet i dzieci.

PROBLEM DEMOGRAFICZNY

Wśród licznych problemów globalnych duże zaniepokojenie wzbudza **dynamiczny przyrost ludności świata**. Zbyt szybki wzrost liczby mieszkańców świata rodzi bowiem konieczność natychmiastowego uporania się z wieloma innymi problemami – **zapewnienia mieszkań, pracy i żywności**. Problemy demograficzne prowadzą także do **znacznych migracji ludności** do krajów wysoko rozwiniętych.

Liczba mieszkańców świata

Rok	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2005	2009	2011	2025	2130
Liczba ludności w mld	2,535	3,32	3,68	4,438	5,291	6,115	6,512	6,829	7	8,2 (prognoza)	14 (prognoza)

W XVII w. liczba ludności świata wynosiła ok. 500 mln ludzi. Od tego czasu obserwujemy stałe i coraz gwałtowniejsze zwiększanie tempa wzrostu liczby ludności. Już 200 lat później ludność świata była dwa razy liczniejsza. Nagły boom demograficzny na świecie był spowodowany polepszeniem warunków sanitarnych życia, co doprowadziło do spadku umieralności. Kolejne podwojenie liczby ludności świata trwało już ok. stu lat. Obecnie wzrost liczby mieszkańców świata o miliard trwa już tylko 11 lat.

Bomba demograficzna budzi zaniepokojenie, ponieważ 90% wzrostu będzie przypadać na kraje rozwijające się. **Najwyższe tempo wzrostu** ma miejsce w Afryce, Ameryce Łacińskiej i Azji. Problem krajów wysoko rozwiniętych jest wręcz przeciwny – postępuje w nich szybkie **starzenie ludności**, co będzie powodować również konieczność dostosowania polityki społecznej tych państw (zwiększenie ośrodków opieki nad osobami starszymi, zwiększenie wydatków na opiekę zdrowotną i świadczenia emerytalne oraz rentowe, rozwiązanie problemu braku siły roboczej). Polska i Litwa w spisie najludniejszych krajów świata zajmują odpowiednio miejsce 34 i 131. Pierwsze dwa miejsca zajmują Chiny (ok. 136 mln mieszkańców) oraz Indie (ok. 123 mln).

Dynamiczny wzrost naturalny prowadzi także do powstawania olbrzymich ośrodków miejskich zwanych **megalopolis**. Wokół nich często rozwijają się rozległe dzielnice nędzy (tzw. **fawele**), które charakteryzuje ogromna gęstość zaludnienia, złe warunki sanitarne oraz wysoka przestępczość. Do największych zespołów miejskich świata posiadających ok. 20 mln mieszkańców należy miasto: Meksyk (Meksyk), Sao Paulo (Brazylia), Bombaj (Indie) oraz Szanghaj (Chiny).

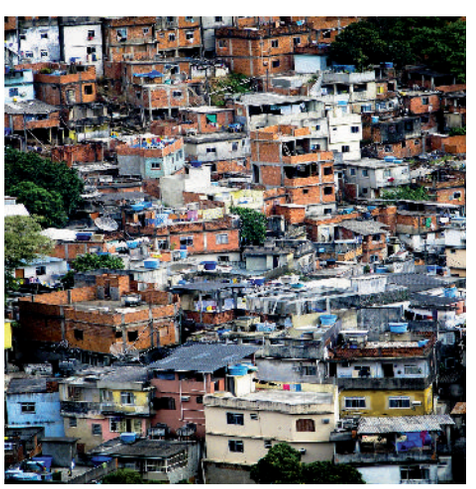

Fawele

Fot.: Antony Goto, dostęp: http://www.flickr.com/photos/anthony_goto/2323433820/, licencja: CC BY-SA

UCHODŹCY I APATRYDZI

? **Pomyśl!** *Jakie problemy w codziennym unkcjonowaniu mają osoby, które zmuszone były do ucieczki z własnego kraju?*

Często z problemami ekonomicznymi państw wiążą się procesy migracyjne. **Migracje ludności**, czyli **zmiany przez ludzi miejsca zamieszkania**, nie muszą być same w sobie problemem. Część migracji jest jednak spowodowana chęcią ucieczki przed **trudnymi warunkami ekonomicznymi i społecznymi, konfliktami zbrojnymi, prześladowaniami, łamaniem praw człowieka czy klęskami żywiołowymi**. Osoby, które zmuszone były opuścić swoje

miejsce zamieszkania z wymienionych powyżej powodów, określamy mianem **uchodźców**. Sytuacja uchodźców wiąże się z reguły z bardzo trudnymi warunkami życiowymi (brak dachu nad głową, brak opieki zdrowotnej i prawnej, głód). Z tego powodu Zgromadzenie Ogólne ONZ w 1950 r. powołało Urząd **Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców** (UNHCR), którego zadaniem jest pomoc uchodźcom, azylantom i bezpaństwowcom. Według danych UNHCR w 2010 r. na świecie było około 10,3 mln uchodźców i ponad 15,6 mln tzw. uchodźców wewnętrznych (osób, które zostały zmuszone do opuszczenia miejsca zamieszkania z tych samych powodów, co uchodźcy, ale nie przekroczyły granic państwa). W 2012 r. liczba nowych uchodźców wzrosła o 7,6 mln osób. UNHCR zajmuje się również **bezpaństwowcami** (tzw. **apatrydami**), czyli osobami nieposiadającymi obywatelstwa żadnego kraju (ponieważ utracili je lub zostało im odebrane). Sytuacja prawna osób pozbawionych opieki i ochrony ze strony jakiegokolwiek państwa jest bardzo trudna. Urząd Wysokiego Komisarza Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców szacuje, że obecnie na świecie mieszka ponad 6,5 mln apatrydów.

Liczba uchodźców z Syrii, w której od dwóch lat trwa konflikt zbrojony, przekroczyła już 2 mln osób, z czego o 1,8 mln osób wzrosła w ciągu ostatniego roku. Ponad 97% uciekających znalazło schronienie w państwach sąsiadujących (Egipcie, Jordanii, Libanie) stając się tym samym poważnym obciążeniem dla gospodarek i społeczeństw tych państw. Według danych Eurostatu, w 2012 roku w krajach Unii Europejskiej najwięcej osób proszących o azyl odnotowano w Niemczech (ok. 77,7 tys.), Francji (61,4 tys.) oraz Szwecji (43,9 tys.). W państwach spoza UE - w Szwajcarii (28,6 tys.) oraz Norwegii (9,8 tys.).

Innym zjawiskiem niż uchodźstwo jest **emigracja**, w przypadku której decyzja o trwałym wyjeździe z kraju ma charakter dobrowolny. Według danych Departamentu Statystyki Litwy w 2010 r. z Litwy wyemigrowało 83,1 tys. osób, w 2011 r. ponad 53,9 tys., a 2012 r. 43,1 tys. osób. Szacuje się, że od czasu odzyskania przez Litwę niepodległości w 1991 r. państwo w wyniku międzynarodowej emigracji straciło 0.6 mln (ok. 16.2%) swoich mieszkańców. Najwięcej litewskich emigrantów wyjeżdża do Wielkiej Brytanii, Irlandii, Hiszpanii, Niemiec i USA. Liczba mieszkańców Litwy w 2013 roku wynosiła 2,97 mln osób.

ZANIECZYSZCZENIE ŚRODOWISKA NATURALNEGO

Pomyśl! *Jakie w Twojej opinii skutki społeczne niesie ze sobą niszczenie środowiska naturalnego? Co możesz zrobić, żeby przeciwdziałać niszczeniu środowiska?*

Jednym z najpoważniejszych problemów współczesnego świata wymagających współpracy społeczności międzynarodowej jest **zanieczyszczenie środowiska naturalnego**.
Do głównych zjawisk z tym związanych zalicza się m.in.:

- efekt cieplarniany,
- zanieczyszczenie powietrza,
- zanieczyszczenie wód,
- degradację gleb.

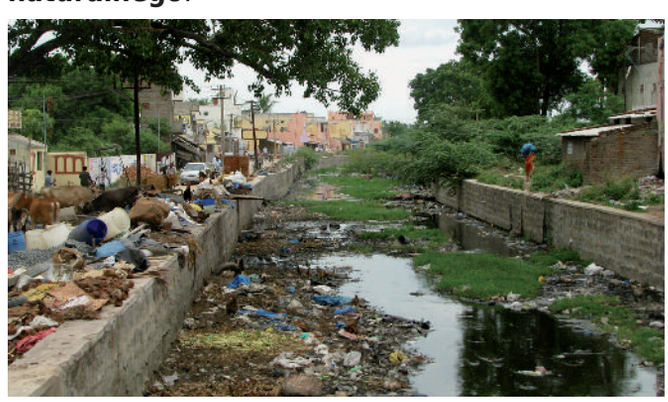

Degradacja gleby w wyniku różnego rodzaju zanieczyszczeń prowadzi do zmniejszania areału pól uprawnych i plonów.

Fot.: mckaysavage, dostęp: http://www.flickr.com/photos/mckaysavage/2832914746/sizes/m/in/photostream/, licencja: CC BY 2.0

Efekt cieplarniany to zjawisko podwyższenia temperatury na świecie spowodowane wysoką emisją do atmosfery związków węgla, siarki i azotu w wyniku rozwoju przemysłu i motoryzacji. Podwyższenie temperatury na świecie jest uważane za przyczynę topnienia lodowców i zmian klimatycznych, a tym samym klęsk żywiołowych i żywnościowych. Wprowadzanie do powietrza w nadmiarze różnych substancji gazowych, stałych lub ciekłych prowadzi do zwiększenia liczby schorzeń układu oddechowego wśród ludności. **Zanieczyszczenia powietrza** są również źródłem **kwaśnych deszczy**, czyli opadów atmosferycznych zawierających kwas siarkowy. Kwaśne deszcze są przyczyną osłabienia płuc u niemowląt, zakwaszania rzek i jezior, niszczenia flory i fauny, degradacji gleby oraz niszczenia budynków. Wprowadzanie do wód w nadmiarze różnych substancji organicznych i nieorganicznych uniemożliwia wykorzystanie wody do picia i zastosowań gospodarczych

WYZWANIA WYNIKAJĄCE Z POSTĘPU NAUKOWO-TECHNICZNEGO

Pomyśl! *Czy i jakie w Twojej opinii negatywne skutki dla społeczeństwa może przynieść postęp naukowy?*

Źródeł wielu obecnych i przyszłych zagrożeń dla świata upatruje się w efektach niekontrolowanego postępu naukowo-technicznego. Jako przykład wymienia się tu m.in. rozwój genetyki, który doprowadził do opracowania techniki **klonowania** organizmów żywych. Naturalną konsekwencją postępu w klonowaniu może być stworzenie klona człowieka, to zaś wywołuje obawy o nieprzewidywalne skutki takich działań. Dla osób wierzących jest to również zachowanie nieetyczne, polegające na wchodzeniu w sferę zarezerwowaną dla istoty boskiej.

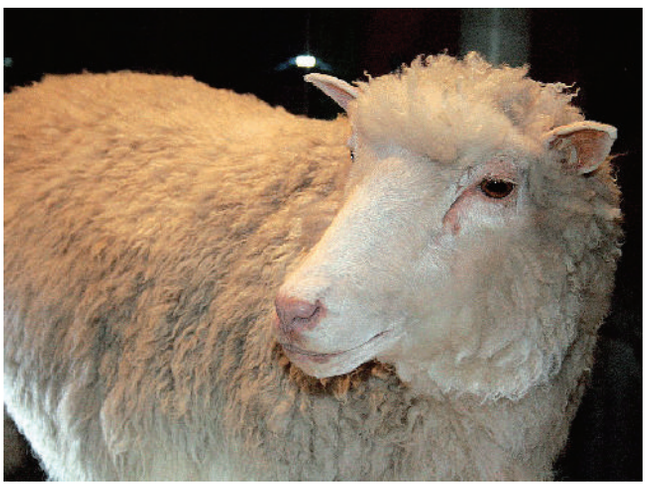

Owieczka o imieniu Dolly była pierwszym sklonowanym ssakiem

Fot.: Toni Barros, dostep: http://www.fickr.com/photos/tonibarros/3233344867/sizes/m/in/photostream/, licencja: CC BY-SA 2.0

Innym wyzwaniem wynikającym z postępu naukowo-technicznego jest zapewnienie odpowiedniej kontroli nad **rozwojem technologii nuklearnych**. Postęp w dziedzinie badań nuklearnych doprowadził do powstania źródeł taniej energii z elektrowni atomowych, ale także do stworzenia bomby atomowej i zagrożeń związanych z wypadkami jądrowymi takimi jak katastrofa elektrowni jądrowej w Czarnobylu w 1986 r. Jedną z największych tragedii w ostatnich latach była katastrof elektrowni jądrowej Fukushima w 2011 roku. W katastrofie tej spowodowanej przez trzęsienie ziemi o sile 11 stopni w skali Richtera śmierć poniosło ok. 600 osób, a tysiące zachorowało.

Wzrost świadomości społeczeństwa co do negatywnych skutków potwierdza również sprzeciw mieszkańców Litwy w sprawie budowy pod Ostrowcem na Białorusi oraz w Obwodzie Kaliningradzkim nowych elektrowni atomowych. W przeprowadzonym na Litwie w październiku 2012 roku referendum konsultacyjnym w sprawie budowy Wisagińskiej elektrowni Atomowej ponad 62% głosujących opowiedziało się przeciwko jej budowie i jedynie 34,09% było za.

KORUPCJA I ZORGANIZOWANE GRUPY PRZESTĘPCZE

Poważnym problemem wielu państw jest znaczna **korupcja**, która, gdy jest bardzo rozwinięta, prowadzi do dysfunkcjonalnego działania państwa. Korupcją określamy **proponowanie, wręczanie, żądanie lub przyjmowanie przez jakąkolwiek osobę nienależnej korzyści majątkowej (np. pieniędzy) lub osobistej (np. stanowiska publicznego) dla niej samej lub innej osoby, lub przyjmowanie propozycji lub obietnicy takich korzyści w zamian za działanie bądź zaniechanie działania w wykonywaniu funkcji publicznej**. Korupcja rozwija się, gdy instytucje państwowe mają bardzo szeroki zakres kompetencji, a prawo i procedury administracyjne dla przeciętnego obywatela są skomplikowane, nieprzejrzyste i długotrwałe. Korupcja rozpowszechnia się w krajach, w których istnieje przyzwolenie społeczne na tego typu praktyki, urzędnicy publiczni są słabo opłacani, a instytucje państwa są słabe i nie są w stanie nadzorować innych urzędów publicznych.

Pomyśl!
Jakie w Twojej opinii skutki społeczne niesie ze sobą korupcja?

Korupcja podkopuje prawidłowe działanie państwa, przyczynia się do spowolnienia wzrostu gospodarczego kraju, zwiększa koszty działalności przedsiębiorców, podważa zaufanie społeczne, odstrasza zagranicznych inwestorów. Rozwój korupcji prowadzi również do powstawania **mafii**, czyli **zorganizowanych grup przestępczych powiązanych z osobami z różnych szczebli władzy, policji i biznesu żyjących z przestępstw** (w odróżnieniu od grup terrorystycznych, celem zorganizowanych grup przestępczych nie są zyski o charakterze politycznym, a ekonomicznym).

W niektórych państwach procesy rozwoju korupcji i zorganizowanych grup przestępczych zaszły tak

daleko, że trudno jest odróżnić działalność państwa od działań mafii. Mafia kontroluje bowiem wszystkie ważniejsze sektory gospodarki, a państwo nie jest w stanie wywiązać się z realizacji swoich podstawowych funkcji (np. zapewnienia bezpieczeństwa obywatelom). Zorganizowane grupy przestępcze, wykorzystując słabość państwa, zawłaszczają wówczas jego funkcje. Grupy przestępcze są tym silniejsze i skuteczniejsze, im mniej skuteczne są organy państwa. Z tego powodu wiele grup przestępczych rozwinęło się w państwach byłego bloku komunistycznego, gdy te przechodziły okres zawirowań związanych z transformacją polityczną i ekonomiczną.

Wśród krajów Europy największa korupcja, a często także silne grupy przestępcze występują w Rosji, na Ukrainie, w Azerbejdżanie, na Białorusi, w Armenii, Kosowie, Mołdawii, Kazachstanie, Bośni i Hercegowinie, Albanii, Serbii, Grecji i Bułgarii. Poniżej znajdziesz ranking państw o najwyższym poziomie korupcji stworzony na podstawie badań międzynarodowej organizacji pozarządowej Transparency International.

Lista 10 państw świata o najwyższym poziomie korupcji wg. Indeksu Percepcji Korupcji z 2012 r. przygotowanego przez Transparency International

1. Somalia
2. Korea
3. Afganistan
4. Sudan
5. Myanmar (Birma)
6. Uzbekistan
7. Turkmenistan
8. Irak
9. Wenezuela
10. Haiti

Warto wspomnieć, iż w walce z przestępczością, narodowe organy ścigania są wspierane również przez organizacje działające na szczeblu międzynarodowym jak Interpol czy Europol. Aktywność Interpolu działającego w 188 krajach polega na pomocy organom ścigania w walce z wszelkimi formami przestępczości oraz gromadzeniu baz danych o utraconych lub skradzionych przedmiotach. Natomiast Europol jest agencją UE, której zadaniem jest wspieranie policji krajów członkowskich poprzez wymianę informacji, prace analityczne i szkolenia.

TERRORYZM

Palącym problemem współczesnego świata jest zjawisko **terroryzmu**. Najczęściej aktami terroru nazywa się sytuacje użycia przemocy przez jednostkę bądź grupę osób w celu zastraszenia ludności, czego skutkiem ma być osiągnięcie pewnych celów politycznych. W praktyce trudno odróżnić akty terroru od np. działań narodowowyzwoleńczych, gdyż przybierają one charakter terrorystyczny, ale w oczach sprawców są uzasadnionym działaniem mającym doprowadzić do wyzwolenia narodu.

Zamachy terrorystyczne jako instrument walki politycznej uległy nasileniu począwszy od lat 70. XX wieku, wraz z rozwojem terroryzmu narodowowyzwoleńczego Basków i Irlandczyków oraz tzw. terroryzmu lewackiego i islamskiego. Wiele osób upatruje jednak rozpoczęcia „epoki terroryzmu" od zamachu z 11 września 2001 r. na bliźniacze wieże World Trade Center w Nowym Jorku.

HANDEL ŻYWYM TOWAREM

Litwa pierwsza z krajów bałtyckich uznała, że dotyczy ją problem handlu żywym towarem. Co roku w Europie przestępstwo to dotyka 120 tys. osób, z czego 3 tys. pochodzi z krajów bałtyckich, w tym 1000-1200 jest obywatelami Litwy. Od 2006 roku litewskie organizacje pozarządowe jednoczą siły w celu walki z tym negatywnym zjawiskiem. Zwiększające się bezrobocie, problemy społeczne, małe dochody oraz brak wykształcenia zwiększają liczbę potencjalnych ofiar. Najczęściej ofiarami stają się kobiety w wieku 17-23 lat, często z rodzin patologicznych lub z domów dziecka.

W 2011 roku Litwa przyjęła ustawę o ochronie przed przemocą w najbliższym otoczeniu (LR Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas). W ciągu niespełna dwóch lat litewskie służby zarejestrowały ponad 20,5 zgłoszeń w sprawie przemocy w rodzinie, co obrazuje skalę problemu w społeczeństwie. Oprócz tego w czerwcu 2013 roku Litwa podpisała Konwencję Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, która zobowiązuje strony m. in. do działań prewencyjnych, zachęca społeczeństwo do zapobiegania wszelkim formom przemocy. Tekst konwencji obecnie czeka na ratyfikację w litewskim Sejmie. Pierwszym państwem, które ratyfikowało dokument była Turcja (2012 r.), następnie Albania i Włochy (2013 r.).

Najważniejsze pojęcia

Apatryda to osoba nieposiadająca obywatelstwa żadnego państwa.

Efekt cieplarniany to zjawisko podwyższenia temperatury na świecie spowodowane wysoką emisją do atmosfery związków węgla, siarki i azotu, w wyniku rozwoju przemysłu i motoryzacji.

Fawela to określenie na dzielnice nędzy otaczające duże aglomeracje miejskie.

Korupcja to proponowanie, wręczanie, żądanie lub przyjmowanie przez jakąkolwiek osobę nienależnej korzyści majątkowej lub osobistej dla niej samej lub innej osoby, lub przyjmowanie propozycji lub obietnicy takich korzyści w zamian za działanie bądź zaniechanie działania w wykonywaniu funkcji publicznej.

Mafia to zorganizowana grupa przestępcza powiązana z osobami z różnych szczebli władzy, policji i biznesu.

Megalopolis to określenie na olbrzymie ośrodki miejskie.

Terroryzm to sytuacje użycia przemocy przez jednostkę bądź grupę osób w celu zastraszenia ludności, czego skutkiem ma być osiągnięcie celów politycznych.

Uchodźca to osoba, która musiała opuścić własny kraj ze względu na zagrożenie życia, zdrowia, bądź wolności wynikające najczęściej z trwającego konfliktu zbrojnego, prześladowań bądź klęski żywiołowej.

NARÓD I PAŃSTWO

W tym rozdziale dowiesz się czym jest naród, czym jest tożsamość i jak koncepcja tożsamości wiąże się z ideą narodu, co łączy naród z państwem, czym są mniejszości narodowe i etniczne i jaką rolę odgrywają w dyskusji o narodzie oraz jak ludzie odnoszą się do kwestii narodu – jakie postawy względem niego przejawiają.

DEFINICJA POJĘCIA NARODU

Naród to pojęcie zajmujące bardzo ważne miejsce we współczesnej dyskusji publicznej dotyczącej spraw politycznych i społecznych. Temat narodu wzbudza wśród ludzi bardzo skrajne emocje: od euforii do nienawiści. Jest tak dlatego, ponieważ naród wiąże się z tożsamością – a więc rozumieniem tego kim jesteśmy. Warto wiedzieć skąd biorą się takie emocje i dlaczego mogą być tak różne. Musimy także pamiętać, że pojęcie nowoczesnego narodu wiąże się ściśle z pojęciem nowoczesnego państwa – naród nie może istnieć bez państwa.

Polski sklep w Chicago w Stanach Zjednoczonych. W tym mieście osiedliło się wieluPolaków.

(Fot: Zol87, licencja CC BY-SA 2.0, źródło: http://www.flickr.com/photos/zol87/5951073619/)

Naród jest to **wspólnota ludzi, których łączy wspólny język, wspólna kultura, czy wspólne normy postępowania**. Członkowie danego narodu muszą posiadać swoje własne państwo. Nie wszyscy członkowie danego narodu muszą mieszkać na terenie tego państwa, jednak albo oni sami, albo ich przodkowie muszą się z danego państwa wywodzić. Przykładowo naród polski to ok. 53 milionów ludzi, z czego ok. 16 milionów zamieszkuje poza granicami Polski, tworząc diasporę polską. **Diaspora** to przedstawiciele danego narodu mieszkający na stałe poza państwem, z którego pochodzą.

Jest to jedna z możliwych definicji narodu i musimy pamiętać, że różni autorzy opracowali różne definicje tego zagadnienia. Sama definicja, z racji swojej zwięzłości, nie ujawnia tych kwestii w sposób bezpośredni. Dlatego rozdział ten będzie też dyskusją ujawniającą fakty i opinie, które odegrały kluczową rolę w budowaniu pojęcia "narodu".

Zastanówmy się dlaczego w ogóle kwestia narodu powinna nas interesować. Odpowiedź na to pytanie pozwoli wyjaśnić część kwestii związanych z definicją narodu. Pomoże też w zrozumieniu dlaczego dyskusje o narodzie wywołują tyle emocji i kontrowersji. Kluczowe w poszukiwaniu tej odpowiedzi jest pojęcie tożsamości.

Portret Arystotelesa namalowany przez włoskiego malarza epoki romantyzmu Francesco Hayeza.

(Autor: Francesco Hayez (1791–1882), domena publiczna, źródło: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Francesco_Hayez_001.jpg)

Ludzie od wieków próbują znaleźć odpowiedzi na pytania "kim tak właściwie jestem?" i "co właściwie mam ze swoim życiem zrobić?". Zarówno wybitni pisarze, filozofowie, jaki i współcześni psychologowie twierdzą, że pytanie to zaczyna trapić każdego, kto przestaje być dzieckiem a wchodzi w wiek młodzieńczy. Być może i Ty zaczęłaś lub zacząłeś się już nad tym zastanawiać. Jest to pytanie o naszą tożsamość.

Tożsamość to własne, indywidualne rozumienie tego kim jesteśmy; elementy tożsamości mogą być dzielone z innymi ludźmi – np. z rodziną, czy narodem. Kiedy mówimy, że człowiek zastanawia się nad swoją tożsamością po to, by wiedzieć co ma w swoim życiu robić, stwierdzamy jednocześnie, iż tożsamość wpływa na działanie człowieka. Człowiek bowiem wyznacza sobie w życiu do realizacji pewne cele i podejmuje konkretne działanie, by je realizować. Część tych celów będzie bezpośrednio związana z biologicznym aspektem naszego życia, czyli z potrzebami, które musimy zaspokoić, aby zapewnić naszemu organizmowi warunki do przetrwania. Przykładowo, jeżeli jesteśmy głodni, naszym

celem będzie zjedzenie czegoś pożywnego. Są to potrzeby uniwersalne (czyli każdego człowieka). Człowiek zaspokaja te potrzeby wyznaczając sobie cele i dążąc do ich realizacji poprzez działanie.

Nas ludzi interesuje jednak nie tylko przetrwanie, ale także jakość życia. Już starożytny grecki filozof Arystoteles zauważył, że człowiek dąży w swoim życiu do bycia szczęśliwym. Aby osiągnąć szczęście nie wystarczy jedynie zaspokoić głód. Człowiek dąży do spełnienia także wyższych potrzeb. Jednak przynajmniej niektóre cele związane z tymi wyższymi potrzebami człowiek może realizować tylko razem z innymi ludźmi. To wspólne działanie i dialog z innymi pozwoli człowiekowi zrozumieć kim jest i co powinien robić. Dlatego Arystoteles uważał, że człowiek to **istota społeczna** (w starożytnej grece: zoon politikon). Grupa ludzi działających razem na jednym terytorium i przez długi czas wypracowuje sposoby na wspólne zapewnianie sobie pożywienia, ubrania, czy „dachu nad głową". By to było możliwe, ludzie muszą wymyślić sposoby na komunikowanie się członków grupy ze sobą i stąd powstaje wspólny język. Jednak taka wspólnota kreuje również sposoby działania, które mają za zadanie pomagać człowiekowi w zaspokojeniu potrzeb nie tylko ciała, ale także tych ducha, czy umysłu. Potrzebujemy jeść i pić, jednak potrzebujemy także nabywać wiedzę, chodzić do kina, do teatru, czy choćby spotykać się z przyjaciółmi i porozmawiać o mniej lub bardziej ważnych tematach, które nas ciekawią czy trapią.

Pomyśl!
Jakie są Twoje potrzeby biologiczne, a jakie odnoszące się do potrzeb ducha, czy umysłu?

W ramach wspólnych przedsięwzięć grupa ludzi opracowuje również pewne normy postępowania, czyli to jak powinniśmy się zachowywać względem siebie podejmując się wspólnych inicjatyw. Z czasem grupy ludzi wytwarzają wiele norm postępowania i razem stanowią one coś, co jest nazywane moralnością, etyką, bądź prawem. Możemy powiedzieć, że tworzy się wspólnota tożsamości.

Język i normy są tworzone przez człowieka, ale jednocześnie wpływają też na jego zachowanie. Jednostki, które urodziły się w danej grupie, przejmują te elementy i stają się one częścią ich tożsamości. Ta tożsamość wpływa na to, czy wolimy pierogi ruskie czy hamburgera, czy posługujemy się widelcem czy drewnianymi pałeczkami, czy lubimy podróżować, albo czy jesteśmy skorzy do wojen czy raczej nastawieni pokojowo. Z naszej tożsamości wypływają również nasze prawa i obowiązki względem nas samych i społeczności, w której żyjemy, a także innych społeczności.

W skrócie:

- człowiek wyznacza sobie do realizacji pewne cele,
- cele te są związane z biologicznym aspektem jego funkcjonowania, ale także dotyczą wyższych potrzeb – potrzeb ducha, czy umysłu i od realizacji tych celów zależy to, czy człowiek będzie żył szczęśliwie,
- wspólnota ludzi żyjąca długo na jednym terenie tworzy wspólny język i normy postępowania,
- normy postępowania i język mają wpływ na tożsamość jednostki żyjącej w danej społeczności,
- tożsamość ma wpływ na rodzaj działania, jakiego podejmuje się w swoim życiu jednostka.

ROZUMIENIE POJĘCIA NARODU

Nasza narodowość określa dzisiaj to, kim jesteśmy, i to jak na siebie patrzymy, a w związku z tym, jak się zachowujemy czyli naszą tożsamość. Nie oznacza to jednak, że człowiek pozbawiony narodu pozbawiony jest jednocześnie swojej tożsamości czy wartości. Wiąże się to z tym, że naród to specyficzna, acz nie jedyna wspólnota języka i norm.

Pomyśl! Jakie aspekty swojej tożsamości otrzymałeś od wspólnoty narodowej, w której się wychowałeś?

Korzenie narodów sięgają XVI wieku i związane są z **Traktatami Westfalskimi** podpisanymi na zakończenie wojny trzydziestoletniej. Traktaty te ustanawiały **zasadę suwerenności państwa** na kontynencie europejskim. Zasada suwerenności dała z kolei początek nowoczesnemu państwu i pozwoliła ludności żyjącej w granicach danego państwa na zacieśnianie więzów (do tematu państwa wrócimy w dalszej części rozdziału). Historycy

przyjmują, że te procesy upaństwowienia życia wspólnotowego pozwoliły na wykształcenie narodów o silnie określonej tożsamości. Dlatego mówimy o silnym związku między narodem a państwem i o tym, że nie ma narodu bez państwa. Sprawne państwo umożliwia ujednolicenie tożsamości wspólnotowej wielu ludzi, na dużym terenie i w wielu aspektach. Istnieją również społeczności, które nie posiadają – i nigdy nie posiadały – swojej własnej i suwerennej organizacji państwowej (np. niektóre plemiona). **Suwerenność** oznacza niezależność względem innych podmiotów w kwestii stanowienia o sobie.

Dnia 3 maja 1791 r. uchwalona została pierwsza w Europie i druga na świecie po USA konstytucja. **Konstytucja 3 maja** zniosła odrębność ustrojową Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego, ustanawiając Rzeczpospolitę Polską i tworząc wspólne organy władzy centralnej.

Obraz Jana Matejki przestawiający uchwalenie Konstytucji 3 maja.

http://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Konstytucja_3_Maja.jpg
Licencja: domena publiczna

Naród to kategoria ekskluzywna – czyli, że definicja danego narodu wskazuje, kto jest jego członkiem a kto nie. Narodowość jest bardzo trudno nabyć, ponieważ przynależność do danej wspólnoty narodowej zależy w dużej mierze od akceptacji innych jego członków. Drugim kryterium, o jakim możemy mówić w przypadku nabywania narodowości to własne poczucie przynależności. Kryteria akceptacji nie są wcale jasne i opierają się często na emocjach. Inaczej sprawa się ma w określaniu przynależności do państwa. Państwa formułują swoje jasne kryteria zostania ich obywatelem. Przykładowo, jeżeli ktoś zamieszkuje na terenie Polski ponad pięć lat, może zwrócić się o nadanie mu obywatelstwa polskiego.

Podsumowując - ludzie urodzeni i wychowani w danej wspólnocie narodowej w naturalny sposób przejmują jej język i normy – stąd duży wpływ narodu na tożsamość człowieka. We współczesnych państwach rozwiniętych obywatelstwo zyskuje się po spełnieniu jasnych, zapisanych w prawie kryteriów. Nie przesądza to o akceptacji przez naród i poczuciu przynależności do danego narodu.

? **Pomyśl!** Dlaczego społeczeństwo może nie uznać narodowości kogoś, kto w drodze prawnej nabył obywatelstwo danego kraju? Czy społeczeństwo ma do tego prawo? Czy posiadanie obywatelstwa jest równoznaczne z posiadaniem danej narodowości? Zaproponuj argumenty na “tak” i na “nie”.

NARÓD A PAŃSTWO

Naród jest rozumiany jako wspólnota tożsamości. Tożsamość ta ma wpływ na wyznaczane przez wspólnotę cele do realizacji i sposoby ich osiągania. Z kolei państwo odgrywa tak znaczącą rolę w budowaniu wspólnoty narodowej, że często nie można mówić o narodzie bez państwa. **Państwo** to organizacja polityczna ludzi, zamieszkujących konkretne terytorium i podlegających konkretnej władzy, która to władza ma wyłączność na użycie siły na tymże terytorium. Jeżeli naród to wspólnota wyznaczająca sobie jednakie cele i sposoby działania wynikające ze wspólnej tożsamości, to państwo powinno być rozumiane raczej jako narzędzie osiągania tych celów. Państwo i cały aparat władzy, jaki za nim stoi jest kwestią tego, jak – razem z innymi – można realizować cele wynikające ze zbiorowej tożsamości. Państwo bywa postrzegane jako najwyższy stopień rozwoju społeczności. Często mówi się, że państwo to władza - i jest w tym dużo prawdy, ponieważ państwo ściśle wiąże się z konkretnym systemem politycznym porządkującym społeczeństwo dzieląc je na rządzących i rządzonych oraz określając relacje między nimi.

Romska mniejszość etniczna w nazistowskim obozie koncentracyjnym w Bełżcu w czasie II wojny światowej.

(Licencja: domena publiczna, autor: USHMM, źródło: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Porajmos.jpg)

Ścisły związek państwa i narodu może wyrazić się w powstaniu **państwa narodowego**. Jest to taka organizacja polityczna,

której zdecydowana większość mieszkańców to przedstawiciele jednego narodu. W związku z tym cele polityczne danego państwa będą zdeterminowane przez potrzeby dominującego narodu. Nie stanowi to problemu, kiedy dane państwo jest zamieszkane przez tylko jedną wspólnotę narodową. Jednak prawie zawsze na terenie jednego państwa zamieszkują ludzie reprezentujący dwa narody bądź więcej narodów lub – co jeszcze bardziej komplikuje sprawę – przestawiciele innych **grup etnicznych** (wspólnot ludzi nie posiadających państwa, posługujących się tym samym językiem, kultywujących te same obyczaje i stosujących te same normy etyczne względem swojego działania). Niejednokrotnie mniejszości narodowe i etniczne były prześladowane z samego tylko powodu posługiwania się odmiennym językiem, czy kultywowania odmiennych obyczajów. Uważano je za zbędny balast w państwie, o którym myślano, że powinno być jednorodne pod względem narodowościowym.

Niektóre państwa (np. Stany Zjednoczone) nie wiążą swoich działań z żadnym konkretnym narodem. Także ze względu na sprawiedliwość społeczną i coraz szerzej stosowane prawa człowieka nawet w państwach uznanych za narodowe (a więc zdominowanych przez jeden naród) dowartościowuje się mniejszości narodowe i mniejszości etniczne zabezpieczając ich prawa i przywileje.

Wyniki spisu powszechnego w Polsce z 2011 r. wykazały, że tożsamość polską na 38,5 mln ludności deklaruje 36,85 mln, a inną, jako jedyną 516 tys . Dodatkowo 1 388 tys. obywateli zadeklarowało równocześnie polską i inną: ślązacy (847 tys.) i kaszubi (233 tys.). Wśród mniejszości narodowych, mniejszość niemiecka liczy 148 tys., ukraińska 51 tys., białoruska 47tys., romska 17 tys., rosyjska 13 tys. i litewska 8 tys..

Natomiast Litwa nie jest państwem homogenicznym. Pomimo, że 84% mieszkańców stanowią Litwini, to 6,6% (212,8 tys.) to Polacy, 5% Rosjanie, 1,3% Białorusini, 0,6% Ukraińcy, 0,1% Żydzi, 0,1% Niemcy, 0,1% Romowie oraz 0,1% Tatarzy.

POSTAWY WZGLĘDEM PAŃSTWA

Jeżeli ktoś ma pozytywny stosunek do tej części swojej tożsamości, która została ukształtowana przez wspólnotę narodową, mówimy, że utożsamia się on ze swoim narodem. To uczucie utożsamienia może mieć różny stopień nasilenia. Zatem jeżeli ktoś darzy swój naród szacunkiem i docenia dorobek jego przodków oraz kulturę i normy, jakie wpoili oni w jego osobę, mówimy że prezentuje on postawę **patriotyczną**. Warto zapamiętać, iż z samej postawy patriotycznej nie wynika stosunek do przedstawicieli innych narodów, czy grup etnicznych. Patriotyzm to uczucie miłości, szacunku i przywiązania względem własnego narodu i jego historii.

Mural wyrażający solidarność z separatystami katalońskimi w Belfaście.

(Licencja: CC BY-SA 2.5, autor: Toniher, źródło: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Paisos_catalans_belfast.jpg)

Diogenes miał powiedzieć "jestem obywatelem świata", gdy został zapytany o jego kraj ojczysty.

(Licencja: domena publiczna)

Tożsamość narodowa może jednak przerodzić się w uczucie wyższości nad innymi narodami i grupami etnicznymi. Kiedy to uczucie wyższości dodatkowo nacechowane jest wrogością względem innych wspólnot narodowościowych czy etnicznych, mówimy o **szowinizmie**. Szowiniści podobnie jak patrioci kochają swój naród, jednak jest miłość połączona z wrogością do wszystkiego, co "inne". Dlatego z szowinizmem często łączymy pojęcie **nietolerancji**. Co ważne, szowiniści często będą określać się mianem patriotów, jednak przejawy wrogości względem innych nie mają nic wspólnego z patriotyzmem. Wyjątek stanowi sytuacja, kiedy dobro narodu czy państwa jest zagrożone przez inny naród. Patriota stanie w obronie własnego narodu, jednak czyni to z miłości do niego, a nie z powodu wrogości względem innych.

Warto również wspomnieć o **nacjonalizmie**, który jako postawa przejawia się w uznawaniu narodu jako najwyższego dobra. Oznacza to, że nacjonaliści wywyższać będą potrzeby własnej grupy narodowej ponad potrzeby innych grup narodowych i etnicznych zamieszkujących dane państwo. W wyborach politycznych będą się raczej kierować kategoriami dobra własnego narodu, aniżeli np. solidarności społecznej lub ogólnego dobrobytu. Często nacjonaliści będą również dążyć do oderwania się od innych grup i utworzenia własnego jednorodnego państwa narodowego.

Mówimy wtedy o nastrojach **separatystycznych** – przykładem mogą być dążenia narodu katalońskiego, zamieszkującego Hiszpanię.

Istnieją również ludzie, którzy albo nie doceniają dorobku własnego narodu, bądź uznają go za ograniczający. Nie chodzi tu o ludzi, którzy czynią to z pobudek związanych z poczuciem tożsamości narodowej; wszak patrioci również mogą przejawiać krytyczne nastawienie kierując się dobrem narodu. Mowa tu o postawie, według której nie powinno mieć znaczenia, kto do jakiego narodu przynależy. Mało tego – należy odrzucić wszelki dorobek historyczny i kulturowy swojego narodu, jako prowadzący do podziałów między ludźmi. Zwolennicy tej postawy nie czują się członkami żadnego narodu a członkami rasy ludzkiej. Nie czują się obywatelami żadnego państwa, dlatego też określają się, jako **kosmopolici** – czyli **obywatele świata.**

Między nacjonalizmem a kosmopolityzmem istnieje jeszcze jeden przypadek postawy względem narodu, o którym warto wspomnieć. Internacjonaliści to osoby, które nie odrzucają dorobku historycznego i kulturowego swojego narodu, głoszą jednak pojednanie wszystkich narodów całego świata.

Najważniejsze pojęcia

Diaspora to przedstawiciele danego narodu mieszkający na stałe poza państwem, z którego pochodzą.

Działanie celowe to zbiór działań nastawionych na realizację jednego konkretnego celu.

Grupa etniczna to wspólnota ludzi dzieląca ten sam język, kulturę, czy normy postępowania i nie posiadająca własnego państwa narodowego.

Kosmopolityzm to postawa charakteryzująca się brakiem poczucia przynależności do jakiegokolowiek narodu, bądź grupy etnicznej i położeniem nacisku na wspólnotowość.

Mniejszość etniczna to członkowie grupy etnicznej mieszkający w jakimś państwie.

Mniejszość narodowa to członkowie narodu zamieszkujący na terenie państwa i stanowiący w tym państwie niewielką część ludności.

Nacjonalizm to postawa charakteryzująca się wywyższaniem potrzeb danego narodu ponad potrzeby innych.

Naród to wspólnota ludzi posługujących się tym samym językiem, posiadająca wspólną historię, normy postępowania oraz najczęściej wspólne państwo.

Obywatelstwo to przynależność danej osoby do danego państwa, z czego wynikają prawa i obowiązki jednakowe dla wszystkich obywateli.

Państwo to organizacja polityczna ludzi, zamieszkujących konkretne terytorium i podlegających konkretnej władzy, która to władza ma wyłączność na użycie siły na tymże terytorium.

Patriotyzm to postawa charakteryzująca się głębokim szacunkiem dla dorobku (językowego, kulturowego, czy prawnego) własnego narodu.

Potrzeby uniwersalne to potrzeby będące przymiotem każdego człowieka niezależnie od rasy, płci, koloru skóry, przynależności narodowej, czy państwowej.

Separatyzm to chęć odłączenia się od państwa danego narodu bądź grupy etnicznej połączona z zamiarem założenia własnego państwa na terenie, który dany naród lub grupa etniczna zamieszkuje.

Stereotyp to często nieuprawnione ogólne mniemanie na temat jakiegoś aspektu rzeczywistości, które bywa przypisywane narodom.

Suwerenność to niezależność względem innych podmiotów w kwestii stanowienia o sobie.

Szowinizm to postawa charakteryzująca się wrogością wobec innych narodów, grup etnicznych, ras, kultur itp.

Tożsamość to własne, indywidualne rozumienie tego kim jesteśmy; elementy tożsamości mogą być dzielone z innymi.

Traktaty Westfalskie to seria porozumień pokojowych podpisanych w celu zakończenia wojny trzydziestoletniej w 1648 r., dających początek państwom narodowym na kontynencie europejskim.

PRAWA CZŁOWIEKA

W tym rozdziale dowiesz się, jak powstały prawa człowieka i czym właściwie one są oraz jakie są podstawowe dokumenty międzynarodowe, które chronią prawa człowieka. Poznasz kilka spośród tych praw oraz przykłady ich łamania.

POJĘCIE I GENEZA PRAW CZŁOWIEKA

Pojęcie praw człowieka jest oparte na przekonaniu, ze każdy człowiek jest wartością, którą należy chronić. Ochrona praw człowieka jest potrzebna szczególnie wtedy, gdy prawa te są łamane przez państwo lub inne podmioty, wobec których sam pojedynczy człowiek lub nawet grupa ludzi ma małe szanse obrony. Prawa człowieka są tarczą przeciwko nadużyciom władzy. O prawach człowieka mówi się we współczesnym świecie wiele – i wszędzie. Nawet najbardziej rozwinięte gospodarczo kraje nie są wolne od przypadków naruszeń praw człowieka. Z drugiej strony, również mieszkańcy najmniej rozwiniętych krajów są podmiotami praw człowieka.

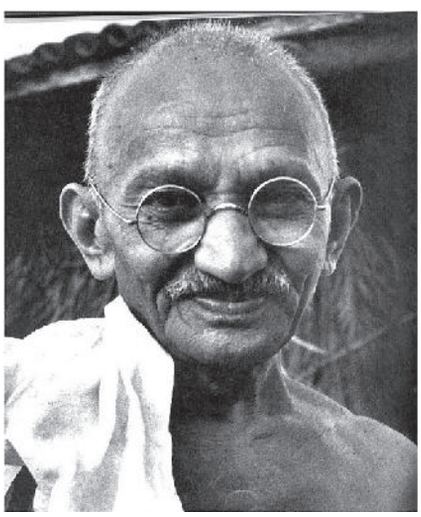

Historia pokazuje, że ochrona praw człowieka czasem wymaga wysiłku osób wrażliwych i odważnych. Mahatma Gandhi domagał się ochrony praw pracowników, kobiet i rolników, oraz grup osób tradycyjnie wykluczonych ze społeczeństwa. Podczas różnych inicjatyw, które prowadził na rzecz praw człowieka, stosował taktykę biernego oporu (sprzeciwu pasywnego, bez użycia siły fizycznej, polegającego na przykład na staniu w bezruchu lub położeniu się na ziemi). Jego przesłanie pokoju, prawdy i pojednania, zainspirowało między innymi Martina Luthera Kinga i Nelsona Mandelę. Domagali się oni zniesienia segregacji rasowej we własnych społeczeństwach.

(Licencja: domena publiczna, autor: nieznany, źródło: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:MKGandhi.jpg)

Teza o tym, że każdy człowiek ma prawa podstawowe, wynika z refleksji nad warunkami szczęśliwego wspólnego życia w społeczeństwie. Poszukiwaniom tym oddawano się już w starożytności. Grecki filozof Platon uznawał, że podstawą dobrego porządku publicznego jest **sprawiedliwość**. Jego uczeń Arystoteles uczył, że sprawiedliwość wiąże się z troską o dobro bliźniego. Żyjący w starożytnym Rzymie prawnik Ulpian definiował sprawiedliwość jako stałą i niezmienną wolę przyznawania każdemu należnego mu prawa. Jednak państwa starożytnych Greków czy Rzymian nie zapewniały równych uprawnień dla wszystkich - niewolnicy i cudzoziemcy nie mieli prawie żadnych praw.

? **Pomyśl!** Czy możesz wymienić kilka systemów politycznych z XX wieku, w których prawo nie chroniło równomiernie wszystkich członków społeczeństwa?

Nierówność w traktowaniu ludzi trwała przez wieki i nie było to tylko kwestią obyczajów czy osobistych poglądów sprawujących władzę. Wynikała ona w pewnej mierze z tego, jak były ułożone dawne społeczeństwa. Upraszczając, były one podzielone na warstwy społeczne; im wyższa warstwa, tym więcej miała ona praw i władzy, ale też tym większe obowiązki. W epoce średniowiecza, na samym szczycie rządzili monarchowie (królowie). Nieraz nadużywali oni swojej pozycji, zapominając o zobowiązaniach wobec poddanych. Próby ograniczenia władzy monarchów za pomocą prawa silnie wpłynęły na rozwój społeczeństw w średniowieczu i później. Próby te prowadziły do:

- wyeliminowania nadużyć władzy przez monarchów;
- silniejszego ugruntowania obowiązków władców wobec podwładnych (odpowiednikiem tych obowiązków były prawa poddanych).

Kopia Wielkiej Karty Swobód z XIV wieku

(Licencja: domena publiczna, źródło: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Magna_charta_cum_statutis_angliae_p1.jpg)

Pod tym względem, przełomowym dokumentem w historii Europy była **Wielka Karta Swobód** z 1215 roku. Pod presją swoich podwładnych baronów, król Anglii formalnie wyznaczył granice swojej władzy i ogłosił prawa obywatela. W tym samym

czasie filozofowie, sięgając m.in. do myśli Arystotelesa, starali się odkryć to, co świadczy o wyjątkowości człowieka na tle innych istot żyjących na Ziemi. Teologowie chrześcijańscy swoją refleksję opierali na wierze, że człowiek stworzony jest na obraz i podobieństwo Boga. W tym kontekście rozpoczęto też określać **prawa naturalne** człowieka (czyli prawa, które przysługują człowiekowi ze względu na jego ludzką naturę i pozwalają człowiekowi dążyć do szczęścia).

Upowszechnienie świadomości swoich praw naturalnych w społeczeństwach okazało się sprawą dość złożoną, szczególnie gdy wymagało to sprzeciwienia się dominującym interesom politycznym czy gospodarczym. Wśród pierwszych znanych **obrońców praw człowieka** możemy wymienić **Bartoloméo de Las Casasa**. Urodził się on w Hiszpanii w XV wieku, a więc w czasach odkrywania Ameryki. Jako młody człowiek Las Casas wybrał się do nowo odkrytych terytoriów, gdzie zajmował się handlem. Pod wpływem zakonników, którzy również przybyli na Nowy Kontynent Las Casas uzmysłowił sobie, że traktowanie Indian jako niewolników nie było sprawiedliwe. Przez następne kilkadziesiąt lat swojego życia domagał się poszanowania praw rdzennych mieszkańców Ameryki. Podobnie do wielu innych obrońców praw człowieka Las Casas walczył o prawa Indian w przekonaniu, że każdy człowiek posiada **godność**. Godność jest przyrodzona, to znaczy: każdy człowiek ją ma od samego początku życia aż do jego śmierci, niezależnie od jakichkolwiek uwarunkowań. Godność jest niezbywalna - godności nie można się pozbyć, ani jej komuś odebrać. Zgodnie z tą wizją człowieka każdy posiada prawa podstawowe, niezależnie od tego kim jest. Prawo ustanowione przez państwa może chronić prawa człowieka, ale nie jest ich źródłem: nie "przyznaje" tych praw ani ich nie "ustanawia".

W XVIII wieku koncepcja praw naturalnych znalazła swój wyraz w znaczących dokumentach świadczących o rozwoju społeczeństw. Prawa te zostały potwierdzone w Deklaracji Niepodległości Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej z 1776 r., jak też i w wielu konstytucjach poszczególnych państw. Teoria praw naturalnych wzbudzała jednak kontrowersje wśród filozofów i polityków. Argumenty przeciwko niej były różne. Przykładowo, teoria ta podkreślała istnienie odwiecznego porządku prawnego o większej mocy niż prawo stanowione przez państwa. Zdaniem niektórych krytyków teorii praw naturalnych podkreślanie istnienia tego nadrzędnego porządku mogło dać obywatelom "wymówkę" do łamania niekorzystnego dla nich prawa państwowego. Doprowadziło to do rozwoju teorii praw podstawowych każdej istoty ludzkiej, która stała się podstawą współczesnej teorii praw człowieka.

MIĘDZYNARODOWA OCHRONA PRAW CZŁOWIEKA

Umacnianie praw człowieka weszło w nowy etap od czasu, gdy prawa te stały się sprawą ważną w stosunkach między państwami, a nie tylko wewnątrz poszczególnych państw. Przez dłuższy czas, sposób traktowania obywateli uważany był za sprawę czysto wewnętrzną poszczególnych państw. Przykładowo, od władz Francji nie oczekiwano, że zainteresuje się losem mieszkańców Włoch, których prawa podstawowe nie były szanowane. Francja co do zasady nie mogła na takie naruszenia odpowiadać żadnymi sankcjami, na przykład ekonomicznymi. Jednak stopniowo zaczęto wprowadzać ochronę praw człowieka jako element **prawa międzynarodowego**.

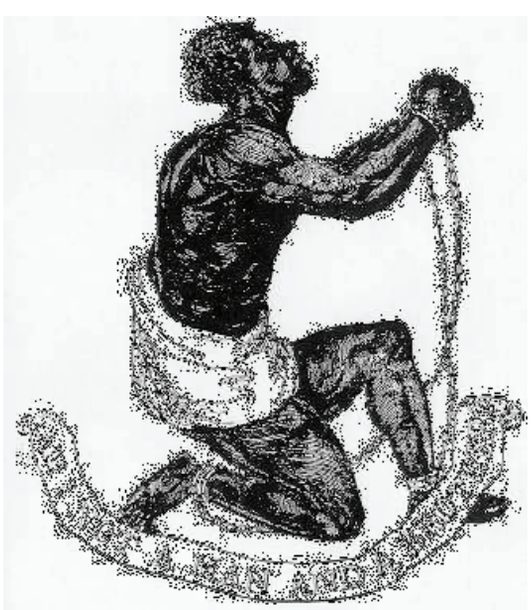

Medalion Brytyjskiego Towarzystwa przeciwko Niewolnictwu. Na dole widnieje napis "Czyż nie jestem człowiekiem i bratem?"

(Licencja: domena publiczna, autor: Josiah Wedgwood (1730-1795), źródło: http://commons.wikimedia.org/wiki/-File:BLAKE10.JPG)

Pierwszym porozumieniem międzynarodowym w sprawie niewolnictwa była "Deklaracja o zakazie międzynarodowego handlu niewolnikami" z 1815 r. Sto lat później w 1919 r. powstała Międzynarodowa Organizacja Pracy (MOP). Jest to istotny fakt, gdyż prawo do pracy i do godnych warunków pracy należą do współcześnie rozumianych praw człowieka. Konstytucja MOP, czyli umowa międzynarodowa o powołaniu Organizacji była częścią Traktatu Wersalskiego, który zakończył I wojnę światową. W Konstytucji podkreślono związek między ochroną praw pracowniczych a pokojem. Założyciele organizacji wychodzili z założenia, że "zastrzyk" sprawiedliwości w relacje między

pracownikami a pracodawcami zmniejszy prawdopodobieństwo niepokojów społecznych. W ramach MOP uchwalono w 1930 r. Konwencję o Pracy Przymusowej, która zobowiązuje państwa do zwalczania bezprawnych form pracy przymusowej.

Po II wojnie światowej została utworzona **Organizacja Narodów Zjednoczonych** (ONZ). "Konstytucja" ONZ, czyli **Karta Narodów Zjednoczonych** głosi umacnianie praw człowieka jako jeden z głównych celów ONZ. Karta podkreśla poszanowanie godności i praw człowieka, jako warunek trwałego pokoju.

PODSTAWOWE DOKUMENTY I ORGANY MIĘDZYNARODOWEJ OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA

W 1946 r. członkowie nowo powołanej Komisji Praw Człowieka ONZ rozpoczęli obrady nad najsłynniejszym dokumentem międzynarodowej ochrony praw człowieka. Członkowie ci pochodzili z 18 państw, które reprezentowały nieraz zupełnie różne kultury, wyznania i systemy polityczne. W początkowej fazie zaproszono filozofów z różnych krajów w celu ustalenia wspólnych podstaw tego przedsięwzięcia. 10 grudnia 1948 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ uchwaliło **Powszechną Deklarację Praw Człowieka**. Było to wielkim osiągnięciem, gdyż wachlarz praw człowieka zdefiniowanych w Deklaracji był bardzo szeroki, a mimo to został uzgodniony przez zróżnicowaną grupę państw. Deklaracja ta jest uznawana do dziś jako podstawa wszelkich dalszych umów międzynarodowych dotyczących praw człowieka.

Eleanor Roosevelt trzymająca tekst Deklaracji. Roosevelt była żoną ówczesnego Prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki i przewodniczącą komitetu, który pracował nad tekstem Deklaracji.

(Licencja: domena publiczna, autor nieznany, źródło: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Eleanor_Roosevelt_and_United_Nations_Universal_Declaration_of_Human_Rights_in_Spanish_09-2456M_original.jpg)

Podstawowe założenia Powszechnej Deklaracji są kluczowe w zrozumieniu jej uniwersalnego przesłania. Artykuły 1 i 2 uznają **równość wszystkich istot ludzkich pod względem ich godności i ich praw**, stwierdzając między innymi, że **każdy człowiek posiada wszystkie prawa i wolności (...) bez względu na jakiekolwiek różnice rasy, koloru, płci, języka, wyznania, poglądów politycznych i innych, narodowości, pochodzenia społecznego, majątku, urodzenia lub jakiegokolwiek innego stanu**. Akapit ten wyraża zasadę **zakazu dyskryminacji**.

W 1976 r. zaczęły obowiązywać dwie umowy międzynarodowe, które wspólnie z Deklaracją tworzą podstawę systemu ochrony praw człowieka przez ONZ. Są to: **Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych** (MPPOiP) i **Międzynarodowy Pakt Praw Społecznych, Gospodarczych i Kulturowych** (MPPSGiK).

Wybrane prawa gwarantowane przez MPPOiP oraz MPPSGiK:

MPPOiP	MPPSGiK
prawo do życia	prawo do pracy
wolność od tortur	prawo do tworzenia i uczestnictwa w niezależnych organizacji pracowników (związki zawodowe)
wolność słowa	prawo do ochrony zdrowia
wolność myśli, sumienia i wyznania	prawo do uczestnictwa w życiu kulturalnym
prawo do zgromadzeń i do stowarzyszania się	prawo do edukacji
prawo do rzetelnego procesu sądowego	prawo do odpoczynku

Jedna z głównych różnic między tymi dwiema umowami, to sposób w jaki określają one obowiązek państw w zakresie realizowania praw. Prawa obywatelskie i polityczne mają być przestrzegane i zapewnione natychmiast i w pełnym zakresie przez wszystkie państwa, które zostały stronami Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych. Natomiast według drugiego Paktu państwa mają się rzeczywiście starać realizować prawa społeczne, gospodarcze i kulturowe, ale nie muszą zapewnić ich natychmiast. Jedynym wyjątkiem jest zakaz dyskryminacji - różnego traktowania osób, które są w podobnej sytuacji i różnią się tylko cechami nieistotnymi z punktu widzenia prawa.

Podział dokonany przy umieszczaniu praw na listach obu Paktów ma korzenie polityczne w czasach tzw.

zimnej wojny między Zachodem i Wschodem. Czasami trudno powiedzieć czy dane prawo jest społeczno--gospodarcze czy raczej obywatelskie lub polityczne.

SZCZEGÓLNA OCHRONA NIEKTÓRYCH OSÓB

Niektóre jednostki i grupy ze względu na swoją specyficzną sytuację społeczną są bardziej podatne na naruszenia praw i wymagają szczególnej ochrony. Są to, na przykład: dzieci, kobiety, osoby niepełnosprawne, uchodźcy, cudzoziemcy i mniejszości narodowe. Dlatego państwa zawarły też bardziej szczegółowe umowy i powołały organy nadzorcze zajmujące się konkretnymi prawami człowieka lub kategoriami osób.

? **Pomyśl!** Z jakich powodów i w jakich sytuacjach wymienione wyżej grupy osób są szczególnie narażone na naruszenia ich praw podstawowych?

Niektóre inne konwencje dotyczące praw człowieka to:

- Międzynarodowa Konwencja w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Rasowej;
- Konwencja w Sprawie Zakazu Stosowania Tortur oraz Innego Okrutnego, Nieludzkiego lub Poniżającego Traktowania albo Karania;
- Konwencja o Prawach Dziecka;
- Konwencja w Sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet;
- Konwencja Dotycząca Statusu Uchodźców;
- Konwencja Ramowa Rady Europy o Ochronie Praw Mniejszości Narodowych.

Na bazie tych konwencji powstały następujące organy nadzoru:

- Komitet Przeciwko Torturom;
- Komitet do spraw Likwidacji Dyskryminacji Rasowej;
- Komitet do spraw Likwidacji Dyskryminacji Kobiet;
- Komitet Praw Dziecka.

KRAJOWE ŚRODKI OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA

Każdy organ państwa, w tym sądy, jest obowiązany do ochrony praw człowieka w myśl zasady praworządności. Taki obowiązek wynika z konstytucji, która jest najwyższym aktem prawa krajowego, oraz z prawa międzynarodowego. Szczególną rolę odgrywają **rzecznicy praw obywatelskich**. Są oni niezależni od wpływu i nacisków organów władzy, a mają za zadanie monitorować jak te organy wywiązują się z obowiązku ochrony praw człowieka.

Polski Rzecznik Praw Obywatelskich ustanowił nagrodę im Pawła Włodkowica "jako wyraz uznania (...) dla występowania w obronie podstawowych wartości i prawd, nawet wbrew zdaniu i poglądom większości".

Rzecznicy praw obywatelskich mogą z reguły:

- przyjmować skargi bezpośrednio od obywateli,
- badać akta spraw przechowywane przez administrację państwa,
- oraz występować ze wskazówkami poprawy sytuacji.

W niektórych państwach mogą oni też żądać od innego organu, w tym sądu, ponownego zbadania sprawy danego obywatela.

KATALOG PODSTAWOWYCH PRAW CZŁOWIEKA

Wszystkie prawa człowieka są powszechnie, niepodzielne, zależne jedno od drugiego i powiązane między sobą. Wspólnota międzynarodowa musi traktować prawa człowieka na całym świecie (...) z tą samą troską. (...) Państwa muszą upowszechniać wiedzę o prawach człowieka i chronić je niezależnie od systemu politycznego, ekonomicznego czy kulturalnego.

Z preambuły Deklaracji Wiedeńskiej i Programu Działania, przyjętych na Światowej Konferencji Praw Człowieka w Wiedniu 25 czerwca 1993 r.

Prawo do życia jest wymieniane jako pierwsze indywidualne prawo każdego człowieka w podstawowych międzynarodowych dokumentach. W celu zapewnienia realizacji tego prawa państwa są zobowiązane na przykład zapewnić ochronę osobie, której ktoś groził śmiercią z uwagi na jej pochodzenie i wyszkolić policjantów tak, aby używali oni siły przeciwko komuś tylko wtedy, gdy jest to absolutnie konieczne.

Prawo do wolności od tortur i okrutnego, nieludzkiego lub upokarzającego traktowania lub karania jest prawem nie podlegającym jakimkolwiek ograniczeniom.

Jednym z argumentów na rzecz zakazu tortur jest to, że jeśli zostaną dozwolone w ograniczonym zakresie, to nieuchronnie będzie to prowadziło do nadużyć.

Prawo do życia nie oznacza, że nie można pozbawić kogoś życia. Prawo międzynarodowe określa jednak ścisłe warunki, kiedy mogą się do tego uciec funkcjonariusze policji.

Licencja: CC BY 2.0, autor: Master Sgt. Juan Valdes, źródło: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Afghan_highway_police_in_2010.jpg

Prawo do wolności wypowiedzi wynika z tego, że człowiek z natury żyje w społeczeństwie. Prawo to obejmuje wolność posiadania i wyrażania poglądów oraz prawo do otrzymywania i rozpowszechniania informacji. Nie należy jednak korzystać z tego prawa w sposób, który mógłby naruszyć inne prawa, na przykład czyjeś dobre imię. Politycy, z racji pełnionej roli w społeczeństwie, wystawiają się na ostrzejszą krytykę niż to dopuszczalne wobec zwykłych obywateli. W demokratycznym społeczeństwie szczególna rola w realizowaniu tego prawa przypada mediom i dziennikarzom. Międzynarodowa organizacja pozarządowa **ARTICLE 19** działa na rzecz prawa do wolności wypowiedzi. Czerpie swoją nazwę od numeru artykułu Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, w którym prawo to zostało zagwarantowane.

Prawo do wolności myśli, sumienia i religii dotyczy przekonań i światopoglądu. Państwa mają obowiązek chronić ludzi przed wszelkimi formami dyskryminacji z powodu wyznawanej religii. Wolność ta wiąże się również z obowiązkiem zabezpieczenia prawa do okazywania i manifestowania swoich przekonań religijnych prywatnie i publicznie, wspólnie lub indywidualnie.

Prawa do spokojnego zgromadzenia i do swobodnego stowarzyszania się często wspominane są razem. Te prawa są podstawą pełnego uczestnictwa w życiu publicznym i pozwalają ludziom działać na rzecz dobra wspólnego. Uczestnictwo to nie musi być widziane jedynie jako prawo, którego ktoś może nie chcieć wykonywać. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka sugeruje w art. 29 par. 1, że mamy przynajmniej moralne obowiązki wobec naszego otoczenia (każdy człowiek ma obowiązki wobec społeczeństwa, bez którego niemożliwy jest swobodny i pełny rozwój jego osobowości).

Niektóre inne prawa człowieka:

- prawo do rzetelnego procesu sądowego;
- prawo mężczyzn i kobiet do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny;
- prawo do swobodnego poruszania się;
- prawo do posiadania własności;
- prawo do zabezpieczenia społecznego;
- prawo do sprawiedliwych warunków pracy;
- prawo do posiadania obywatelstwa.

Większość praw gwarantowanych głównymi umowami międzynarodowymi, a także w konstytucjach europejskich może być ograniczana. Wyjątkiem jest na przykład zakaz tortur. Warunki ograniczeń są co do zasady te same w różnych aktach ochrony praw człowieka.

Wszelkie ograniczenia w korzystaniu z praw i wolności uznanych w niniejszej Karcie muszą być przewidziane ustawą i szanować istotę tych praw i wolności. Z zastrzeżeniem zasady proporcjonalności, ograniczenia mogą być wprowadzone wyłącznie wtedy, gdy są konieczne i rzeczywiście odpowiadają celom interesu ogólnego uznawanym przez Unię lub potrzebom ochrony praw i wolności innych osób. Artykuł 52, Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej.

Zasada proporcjonalności jest to zasada działania tylko w takim stopniu, w jakim jest to odpowiednie dla osiągnięcia skutku.

Najważniejsze pojęcia

Bierny opór to sprzeciw pasywny, bez użycia siły fizycznej, polegający na przykład na staniu w bezruchu czy położeniu się na ziemi.

Godność człowieka (jako źródło praw człowieka) to przyrodzona, niezbywalna i niezniszczalna wartość, która cechuje każdego z tego tylko powodu, że jest człowiekiem.

Opinia przyjaciela sądu to opinia prawna w sprawie rozpatrywanej przez sąd, z reguły dotyczy trudnego lub precedensowego zagadnienia.

Opozycjonista to osoba aktywnie krytykująca dominujące ideologie, instytucje, lub sprzeciwiająca się polityce rządu.

Prawa człowieka to podstawowe prawa każdego człowieka, niezależne od ustaleń prawnych i mające swoje źródło w godności człowieka.

Prawa naturalne to te prawa, które przysługują człowiekowi ze względu na jego ludzką naturę i pozwalają człowiekowi dążyć do szczęścia.

Sprawiedliwe społeczeństwo to takie, w którym prawa każdego są trwale przestrzegane (zgodnie z punktem widzenia Arystotelesa).

Więzień sumienia to osoba pozbawiona wolności z powodu swoich poglądów i która nie stosowała przemocy ani nie namawiała innych do stosowania przemocy.

Zakaz dyskryminacji to zakaz różnego traktowania osób, które są w podobnej sytuacji i różnią się tylko cechami nieistotnymi z punktu widzenia prawa.

Zasada proporcjonalności to zasada działania tylko w takim stopniu, w jakim jest to odpowiednie dla osiągnięcia skutku.

PRAWO

W tym rozdziale dowiesz się czym właściwie jest prawo, poznasz też specyfikę języka, w jakim prawo jest napisane, poznasz funkcje jakie spełnia prawo, a także przekonasz się, jakimi dziedzinami życia prawo się zajmuje. Dowiesz się również, jak można oceniać, czy prawo jest sprawiedliwe.

CO TO JEST PRAWO?

Prawo można zdefiniować w różny sposób. Najważniejsze jednak jest to, że prawo

- to uporządkowany zbiór reguł zachowania ludzkiego,
- który państwo ustanowiło i
- którego przestrzegania państwo pilnuje.

? **Pomyśl!** Dlaczego nie jest prawem np. regulamin zachowania jaki uzgodnili między sobą koledzy wyjeżdżający na wyprawę górską albo uroczysta uchwała, w której parlament wyraża, w imieniu państwa, ubolewanie, że w innym państwie doszło do zamachu terrorystycznego?

Czy prawo reguluje wszystkie możliwe zachowania ludzkie? W państwie demokratycznym tak nie jest, wobec niektórych zachowań prawo jest po prostu obojętne. Przykładem mogą być zasady grzeczności w środkach komunikacji publicznej. Sprawy, którymi nie zajmuje się prawo, mogą regulować innego rodzaju zasady postępowania, takie jak moralność. Prawo i te inne reguły (normy) mogą też dotyczyć tych samych spraw (przykładowo: zawarcie małżeństwa). Skoro prawo nie reguluje wszystkiego i skoro nasze zachowanie może być regulowane przez różne systemy reguł, to ważne jest wiedzieć co jest prawem. Każde państwo wskazuje system źródeł swojego prawa. W Europie prawo zazwyczaj jest spisane w:

- **ustawach** (aktach prawa uchwalonych przez parlament, obowiązujących na całym obszarze państwa i wszystkich pod władzą państwa);
- **aktach wykonawczych** (uzupełniających ustawy, na przykład o przepisy techniczne; są to np. rozporządzenia czy dekrety wydawane przez premiera czy ministrów).

Ponadto:

- istnieją także **przepisy wewnętrzne** (są wydawane przez organy państwa i dotyczą wyłącznie spraw wewnętrznych administracji państwa; nie dotyczą praw i obowiązków obywateli);
- organy samorządu terytorialnego, na przykład rady miast, zajmują się **prawem miejscowym** (obowiązującym na terenie danej części - jednostki terytorialnej - państwa).

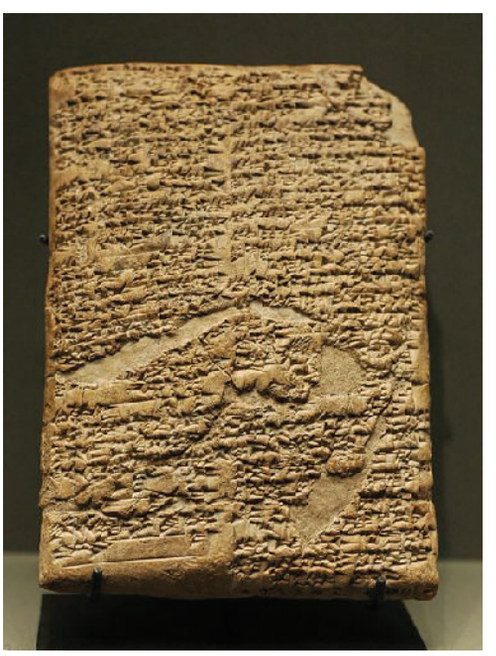

Niektóre "pomniki prawa" mają kilka tysięcy lat. Na tej tablicy, przechowywanej w muzeum Luwr w Paryżu, wyryty jest fragment tzw. Kodeksu Hammurabiego. Nazwa pochodzi od imienia króla starożytnego państwa babilońskiego, któremu przypisuje się ten spis prawa. Kodeks jest znany na przykład z tego, że posługuje się karą talionu, która ma ten sam skutek, co przestępstwo (oko za oko, ząb za ząb).

Licencja: domena publiczna, autor: Jastrow, źródło: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Prologue_Hammurabi_Code_Louvre_AO10237.jpg

Prawo nie musi być spisane w ustawach i aktach wykonawczych. Może również mieć swoje oparcie w **precedensach** sądowych (prawo precedensowe). Precedensy (czyli orzeczenia sądu, na które powołują się sądy w późniejszych orzeczeniach) dotyczą konkretnych sytuacji i konkretnych osób, ale można z nich

wywnioskować ogólne reguły, które można zastosować w podobnych okolicznościach do innych osób. Jeśli w danym państwie precedensy mają moc prawa, oznacza to, że od tych ogólnych reguł nie wolno - co do zasady - odstępować. W Europie jedynym państwem o prawie precedensowym jest Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej. W pozostałych krajach reguły zawarte w orzeczeniach sądów są w zasadzie ważną wskazówką, ale nie prawem.

Prawo może wynikać też z utrwalonego **zwyczaju**, o ile zwyczaj ten jest uznawany w społeczeństwie za prawo (prawo zwyczajowe). Sam zwyczaj – na przykład zdejmowanie okryć głowy podczas uroczystości państwowych - jest tylko pewną utartą praktyką. Jej nieprzestrzeganie może budzić czyjś sprzeciw, ale nie można w tym wypadku żądać przestrzegania przed sądem. Natomiast prawo zwyczajowe wiąże jak "litera prawa" zapisana w ustawie.

Istnieje również jest też prawo o charakterze religijnym (np. **szariat** obowiązujący wyznawców islamu, którego jednym ze źródeł jest Koran). Może mieć ono różny zakres zastosowania w różnych państwach.

Wiedza o tym jakie są źródła prawa w różnych państwach, pozwala nam wyróżnić różne systemy prawa na świecie. Każdy system obowiązuje co najmniej w kilku państwach. Nie oznacza to, że państwa będące w jednym systemie prawa mają dokładnie te samo prawo. Na przykład, reguły dotyczące wydawania gazet mogą być bardzo różne na Litwie i w Polsce, mimo że w jednym i drugim przypadku zasady te odnajdziemy w takim samym źródle prawa (w tym przypadku: w ustawie). Prawo każdego państwa ma swój specyficzny charakter, mówi się nawet o kulturze prawnej poszczególnych społeczeństw.

CELE I FUNKCJE PRAWA

Prawo jest instrumentem ułożenia życia w społeczeństwie, a także między państwami. Ma ono spełniać pewne cele przez wpływanie na zachowanie ludzi. Tworzenie ustaw i efekt tego procesu (ogół ustaw) nosi nazwę **legislacji**. Dzięki prawu możemy łatwiej przewidywać zachowanie innych podmiotów, a przez to lepiej kierować własnym postępowaniem. Wprowadza to więcej porządku, poczucia bezpieczeństwa i pozwala być bardziej skutecznym. Przykładowo, prawo określa, w jakich sytuacjach niezadowolony nabywca roweru może żądać naprawy roweru na koszt sprzedawcy. Dzięki temu sprzedawca nie musi się tak bardzo martwić ewentualnym nagłym masowym napływem skarg od klientów, którzy zrobili u niego zakupy dawno temu.

Prawo jest też instrumentem pokojowego rozwiązywania sporów. W tym celu zwracamy się do sądów, a także do mediatorów, których sposób działania określa prawo (są to osoby, które za zgodą stron sporu pośredniczą w rozwiązywaniu sporu i wspomagają strony w osiągnięciu ugody).

Prawo daje ochronę różnym interesom. Przykładowo, zakaz popełniania kradzieży chroni prawo własności, a zakaz tortur chroni, na przykład, zdrowie człowieka. Tymi interesami mogą być prawa człowieka.

Prawo organizuje funkcjonowanie państwa - na przykład przez ustalanie relacji między parlamentem a prezydentem oraz wskazanie kompetencji tych organów.

Skuteczne poinformowanie adresatów o celu przepisów prawa może zachęcić do ich przestrzegania. W każdym razie wiedza o tym celu może ułatwić zbudowanie na ich podstawie norm prawnych oraz zastosowanie ich do danych okoliczności. Będzie tak w szczególności wtedy, gdy przepisy są skomplikowane, albo pozostawiają pole do różnych interpretacji. Przykładowo, zgodnie z **preambułą** (czyli wstępną częścią aktu prawa, wskazującą na przyczyny, kontekst lub cel jego powstania) pewnego aktu prawa Unii Europejskiej o handlu elektronicznym, działalność portali internetowych powinna być objęta ochroną wolności słowa. Dzięki temu wiadomo, że przepisy, które umożliwiają przymusowe zamknięcie portali, powinny być stosowane tak, aby nie ograniczać nadmiernie wolności słowa. Może mieć to znaczenie, gdy ktoś zażąda zamknięcia forum internetowego zawierającego kontrowersyjne wypowiedzi.

Prawo jest tylko jednym z instrumentów wpływania na zachowania ludzkie i osiągania celów społecznych. Istnieją różne poglądy na kwestię korzystania z prawa w odniesieniu do zjawisk społecznych. Niemniej, każde prawo czemuś służy i w tym sensie ma jakiś cel. Jednakże zwrot "instrumentalizacja prawa" może budzić też negatywne skojarzenia. Te skojarzenia dotyczą sytuacji, gdy prawo wykorzystywane jest dla celów

osobistych wpływowej osoby czy partii politycznej. Nawet w sytuacji, gdy z tych lub innych powodów prawo nie prowadzi do realizacji założonego celu, najpewniej i tak powoduje ono jednak jakieś skutki. Idealnie jest wtedy, gdy cel i **funkcja** (czyli skutek) prawa się pokrywają.

? **Pomyśl!** Jaki cel przyświeca przepisom o ruchu drogowym, na przykład o dozwolonej prędkości poruszania się, lub o obowiązku zapinania pasów bezpieczeństwa? Czy, według Twojego doświadczenia, cel ten jest spełniony? Jeśli nie lub częściowo nie, jak powinien postąpić prawodawca (parlament)? Czy zmiana limitu prędkości o 10 km/h ma sens? Gdyby rząd chciał, aby rowerzyści jeździli w kaskach ochronnych, to jakie mógłby podjąć w tym kierunku środki - legislacyjne i inne?

Funkcję ochronną prawa wyraża też zasada praworządności (rządów prawa). Zgodnie z jednym z jej możliwych znaczeń, organy państwa nie mogą łamać prawa oraz muszą służyć szczęściu i własnemu rozwojowi obywateli państwa. Tak zasadę tę rozumieją Państwa uczestniczące Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE). Na zdjęciu: obrady Stałej Rady OBWE.

Licencja: GFDL, autor: Evstafiev, źródło: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:OSCE-Permanent_Council.JPG

PRAWO NATURALNE A PRAWO

? **Pomyśl!** Czy każde prawo, czy każda ustawa jest sprawiedliwa, dobra? Czy w ogóle jesteśmy uprawnieni do stawiania tego rodzaju pytań? Skoro ustawę ustanowiło państwo, to czy jest możliwe aby państwo uczyniło źle? Czy sprzeciw pojedynczych osób albo nawet jakiejś małej grupy ma jakieś znaczenie?

Wielu myślicieli wypowiadało się na temat związku prawa państwowego z innymi, nadrzędnymi porządkami normatywnymi. Byli wśród nich na przykład Arystoteles i św. Tomasz z Akwinu. Filozofowie posługiwali się różnymi terminami dla nazwania tego co ponad prawem i różnie ten inny system opisywali. Zbiorczo, możemy mówić o **prawie natury**. W niektórych koncepcjach prawo natury ma związek z planem bożym (starożytna Grecja, koncepcje chrześcijańskie). Refleksja nad prawem naturalnym przybrała bardzo konkretny wymiar po II wojnie światowej. III Rzesza dokonywała zbrodniczych aktów przeciwko jej obywatelom żydowskiego pochodzenia w zgodzie z wydanym przez to państwo prawem. W związku z tym problem powstał na przykład w procesach sądowych przeciwko osobom, które w czasie wojny zdradziły przeciwników nazizmu. Osoby zdradzone wystawione były na poważne represje, a nawet na śmierć. Mimo, że prawo III Rzeszy chroniło donosicieli, to sądy powojenne – odwołując się do prawa natury – skazywały ich na kary. Czyniły to na podstawie nowych, powojennych ustaw, co w zasadzie było wbrew fundamentalnej zasadzie **nie działania prawa wstecz**, która określa, że prawo może karać tylko za czyny zakazane w czasie ich popełnienia.

Pod wpływem doświadczenia nazimu niemiecki prawnik Gustav Radbruch zaproponował, kiedy należy sięgać po prawo natury. Według Radbrucha, co do zasady powinniśmy przestrzegać prawa. Pozwoli to zapewnić "bezpieczeństwo prawne". Jednakże posłuszeństwo prawu należy wypowiedzieć, jeżeli jego sprzeczność z zasadą sprawiedliwości jest rażąca. Stanowisko to nazywamy **formułą Radbrucha**.

Dla podkreślenia różnicy między prawem (państwowym) a prawem natury, używa się czasami pojęcia "prawo" z dodatkiem "stanowione". Służy to podkreśleniu, że państwo tworzy prawo i że reguły zachowania stają się prawem tylko wtedy, gdy pochodzą od państwa. Na prawo natury, które jest częścią odwiecznego, nadrzędnego porządku, człowiek nie ma wpływu.

? **Pomyśl!** Czy przekonanie, że istnieje prawo naturalne, niesie dla państwa jakieś zagrożenia? Jeśli tak, to jakie? Co Twoim zdaniem należy rozumieć pod pojęciem "bezpieczeństwo prawne" w formule Radbrucha? Jak ich unikać? Jakie instytucje i środki (mechanizmy) prawne mogą pomóc uniknąć tych zagrożeń?

GAŁĘZIE I DZIEDZINY PRAWA

Całe prawo w danym państwie możemy podzielić na części, które regulują poszczególne sfery życia.

Na **prawo konstytucyjne** składa się przede wszystkim konstytucja (najwyższy akt prawny danego państwa, zwany też ustawą zasadniczą) oraz inne akty prawne o szczególnej mocy prawnej lub regulujące fundamentalne kwestie w państwie, takie jak prawa i wolności człowieka czy zasady działania organów państwa. Konstytucja, albo szerzej prawo konstytucyjne, mogą w danym państwie nie być spisane. Wtedy funkcjonują tylko jako abstrakcyjny (niematerialny) zbiór norm, ale wcale nie odmawia to im najwyższej mocy prawnej.

Prawo karne dotyczy czynów, których popełnienie jest zabronione pod groźbą kary, na przykład zbrodni wojennych czy kradzieży. Ta gałąź prawa określa na przykład od jakiego wieku można ponieść karę, a także w jaki sposób kara ma być wykonywana. Zgodnie z art. 10 Kodeksu karnego, w Polsce karę ponosi ten, kto popełnia czyn zabroniony po ukończeniu 17 lat (w określonych wypadkach w wieku 15 lat), zaś na Litwie zgodnie z art. 13 Kodeksu karnego (LR Baudžiamasis Kodeksas) w wieku 16 lat, a w określonych wypadkach nawet po ukończeniu 14 lat. Prawo karne formułuje prawa osób podejrzanych o popełnienie czynu zabronionego oraz ofiar czynów zabronionych. Zgodnie z jednym z tych praw, osobę podejrzaną uważa się za niewinną dopóki jej wina nie zostanie stwierdzona przez sąd w prawomocnym wyroku (czyli wyroku ostatecznym, od którego nie można się już odwołać, chyba że za pomocą jakiejś specjalnej skargi). Jest to tak zwane domniemanie niewinności.

W wielu państwach istnieją sądy kompetentne do orzekania czy akty prawa są zgodne z konstytucją. Takim sądem jest na przykład Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych Ameryki (na zdjęciu) oraz trybunały konstytucyjne Polski czy Litwy.

Licencja: CC BY 2.0, autor: dbking, źródło: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:US_Supreme_Court_DC.jpg

Jeśli wyrabiamy prawo jazdy albo organizujemy koncert na placu miasta, to najpewniej w którymś momencie będziemy musieli załatwić coś przed administracją państwa. **Prawo administracyjne** obejmuje bardzo różne dziedziny naszego codzinnego życia, w tym procedury postępowania przed organami państwa. Często organy te decydują o naszych sprawach, a my mamy ograniczone możliwości wpływania na te decyzje. Z drugiej strony, przysługuje nam prawo do dobrej (rzetelnej, bezstronnej) administracji, a także – co do zasady - prawo odwołania do organu wyższego lub do sądu.

Prawo cywilne dotyczy takich spraw jak umów sprzedaży, odpowiedzialności za zniszczenie rzeczy, opieki rodziców nad dziećmi i dziedziczenia (nabywania praw i obowiązków po osobie zmarłej); to prawo cywilne decyduje też, kiedy osoba niepełnoletnia może kupować rzeczy samodzielnie, a kiedy tylko za zgodą innej osoby lub sądu. Zgodnie z przepisami polskiego Kodeksu cywilnego, osoby w wieku 13 - 18 lat mogą zawierać umowy powszechnie zawierane w drobnych bieżących sprawach życia codziennego. W innych wypadkach wymagana zgoda przedstawiciela ustawowego, którym najczęściej bywa rodzic. Natomiast na Litwie, zgodnie z kodeksem cywilnym (LR Civilnis kodeksas), osoba niepełnoletnia w wieku do 14 lat może m. in. zawierać drobne umowy w codziennych sprawach oraz transakcje związane z uzyskaniem osobistej nieodpłatnej korzyści. Gałąź ta dotyczy takich relacji, w których wszystkie strony są wobec siebie, co do zasady, równe. Przykładowo, to Ty zdecydujesz czy kupisz dany rower w sklepie za podaną przez sprzedawcę cenę, nawet jeśli sklep należy do państwa.

Prawo pracy reguluje w szczególności formy umowy o pracę, zasady jej rozwiązywania, kwestie ochrony praw pracownika, a także prawo do urlopu (corocznej przerwy w pracy, za którą pracownik otrzymuje wynagrodzenie).

Prawo ochrony konkurencji i konsumentów chroni rynek i konsumentów przed nadużyciami przedsiębiorców, np. wymuszaniem zawarcia innej umowy obok tej głównej.

Odrębnymi gałęziami prawa są procedury postępowania przed organami państwa i sądami w celu

rozstrzygnięciu spraw z pozostałych gałęzi prawa. Przykładowo, obowiązki sprzedawcy uregulowane są w prawie cywilnym. Jeśli sprzedawca nie chce usunąć wady roweru, który Tobie sprzedał, to prawo postępowania cywilnego poinstruuje Ciebie, sąd i sprzedawcę, jak wnieść skargę do sądu, jak ją zbadać i jak sprawę ocenić w wyroku.

Gałęzie prawa można pogrupować do dwóch dziedzin: **prawa publicznego** i **prawa prywatnego**. Podziału na dziedziny prawa można dokonać na podstawie różnych kryteriów. Według jednego kryterium, prawo publiczne dotyczy raczej interesu publicznego (ogólnego, ważnego dla społeczeństwa), a prawo prywatne raczej interesu prywatnego (konkretnej osoby).

Najważniejsze pojęcia

Akty wykonawcze do ustaw to akty uzupełniające ustawy, na przykład o przepisy techniczne; są to np. rozporządzenia czy dekrety wydawane przez premiera czy ministrów.

Analogia to wnioskowanie o czymś, co nie jest uregulowane wprost, na podstawie podobnej części prawa lub wynik takiego wnioskowania.

Domniemanie niewinności to zasada, zgodnie z którą osobę podejrzaną uważa się za niewinną dopóki jej wina nie zostanie stwierdzona przez sąd w prawomocnym wyroku.

Dziedziczenie to nabywanie praw i obowiązków po osobie zmarłej.

Formuła Radbrucha to zasada sformułowana przez niemieckiego prawnika Gustava Radbrucha, zgodnie z którą należy wypowiedzieć posłuszeństwo prawu, jeżeli jego sprzeczność z zasadą sprawiedliwości jest rażąca.

Funkcja prawa to skutek, jaki wywołuje prawo.

Gałąź prawa to część prawa, która reguluje jakąś sfery życia.

Język prawny to język aktów prawnych.

Kara talionu to kara w tej samej postaci, co skutek przestępstwa (oko za oko, ząb za ząb).

Kodeks to ustawa wyczerpująco regulująca jakąś gałąź prawa - inne ustawy powinny być z nią zgodne.

Konstytucja to najwyższy akt prawny danego państwa, zwany też ustawą zasadniczą.

Legislacja to tworzenie ustaw, albo efekt tego procesu (ogół ustaw).

Mediator to osoba, która za zgodą stron sporu pośredniczy w rozwiązywaniu sporu i wspomaga strony w osiągnięciu ugody.

Normy prawne to reguły (wzorce) zachowania, które trzeba "odkodować" ze źródeł prawa, na przykład jednej lub wielu ustaw.

Prawo to uporządkowany zbiór reguł zachowania ludzkiego, który państwo ustanowiło i którego przestrzegania państwo pilnuje.

Prawo miejscowe to prawo obowiązujące na terenie danej części (jednostki terytorialnej) państwa.

Prawo międzynarodowe to prawo, które rządzi stosunkami między państwami i przez nie jest tworzone.

"Prawo nie działa wstecz" to zasada, według której prawo może karać tylko za czyny zakazane w czasie ich popełnienia.

Prawo precedensowe to prawo oparte na precedensach sądowych uznanych za źródło prawa.

Prawo wewnętrzne (krajowe) to prawo stanowione przez państwo i obowiązujące na jego terenie.

Prawo zwyczajowe to prawo wynikające z utrwalonego zwyczaju.

Preambuła to wstępna część niektórych aktów prawa, w szczególności ustaw; wskazuje na przyczyny, kontekst lub cel powstania aktu.

Precedens (sądowy) to orzeczenie sądu, na które powołują się sądy w późniejszych orzeczeniach.

Przepis prawny to podstawowa część (jednostka) tekstu ustawy lub innego podobnego źródła prawa.

Przepisy wewnętrzne to przepisy wydawane przez organy państwa i dotyczące wyłącznie spraw wewnętrznych administracji państwa; nie dotyczą praw i obowiązków obywateli.

Szariat to prawo kierujące życiem wyznawców islamu, którego jednym ze źródeł jest Koran (święta księga muzułmanów).

Umowa międzynarodowa to umowa między dwoma państwami lub większą liczbą państw; zazwyczaj ma formę pisemną i tradycyjnie może przyjąć nazwę "traktat", "konwencja" lub inną.

Urlop to coroczna przerwa w pracy, za którą pracownik otrzymuje wynagrodzenie.

Ustawa to akt prawa uchwalony przez parlament, obowiązujący na całym obszarze państwa i wszystkich pod władzą państwa.

Wyrok prawomocny to wyrok ostateczny, od którego nie można się już odwołać, chyba że za pomocą jakiejś specjalnej skargi.

Zasada praworządności (rządów prawa) to zasada, według której organy państwa nie mogą łamać prawa oraz muszą służyć szczęściu i własnemu rozwojowi obywateli państwa.

Zwyczaj międzynarodowy to praktyka państw uznana przez nie za prawo.

OD REDAKCJI

Oddajemy w Państwa ręce najnowsze wydanie podręcznika „Polacy, Europejczycy, Obywatele". Jest to zbiór materiałów edukacyjnych z zakresu wychowania obywatelskiego dla Polaków mieszkających na Litwie. Kurs został przygotowany z myślą o młodzieży klas 9 – 12. Niniejszy podręcznik dostarczy Wam niezbędnych podstaw wiedzy o zachodzących w naszym otoczeniu procesach politycznych i społecznych, w tym również problemach i wyzwaniach współczesnego świata. Poruszany w podręczniku szeroki zakres tematyczny, dzięki bogatym odniesieniom do realiów życia na Litwie, staje się jeszcze łatwiej przyswajalny, a nauka wiedzy o społeczeństwie zdecydowanie ciekawsza.

Podręcznik powstawał w sposób dość szczególny. Projekt wdrażany był przez Fundację Nowoczesna Polska przy współpracy z Europejską Fundacją Praw Człowieka. Do stworzenia pierwotnej wersji podręcznika zaangażowani byli eksperci zarówno z Polski jak i Litwy: Krzysztof Kowaluk, Łukasz Zamęcki, dr Elżbieta Kuzborska, Brigita Zuromskaitė. Recenzentem wydania był prof. UwB dr hab. Jarosław Wołkonowski. Za redakcję merytoryczną odpowiedzialni byli: Magdalena Biernat, Jarosław Lipszyc oraz dr Łukasz Wardyn. Wynikiem pracy był tekst autorstwa zbiorowego. Wszystkie materiały dostępne są na licencji *Creative Commons Uznanie Autorstwa Na Tych Samych Warunkach*, co oznacza, że materiały mogą być edytowane i adaptowane do własnych potrzeb.

Obecnie projekt jest wdrażany samodzielnie przez Europejską Fundację Praw Człowieka. W drugim, uzupełnionym wydaniu podręcznika, Fundacja dokonała aktualizacji materiału z poprzedniego wydania. Dodano nowe rozdziały: naród i państwo, prawa człowieka i prawo (autorstwo zbiorowe). W aktualizację podręcznika zostały zaangażowane: Ewelina Baliko, Dorota Skoczyk, Edyta Urbanowicz i Krystyna Wojciukiewicz. Za redakcję merytoryczną odpowiedzialni byli: dr Małgorzata Runiewicz-Wardyn, dr Łukasz Wardyn i dr Elżbieta Kuzborska. Aktualizacja podręcznika zbiegła się również z kontynuacją innowacyjnego projektu edukacyjnego „Europejczycy, Polacy, Obywatele" mającego na celu wdrożenie nowoczesnego programu nauczania przedmiotu „Wiedza o społeczeństwie" w szkołach polskich na Litwie.

Wierzymy, że przygotowany podręcznik będzie bogatym i użytecznym źródłem wiedzy zarówno dla uczniów, nauczycieli jak i innych czytelników, pragnących pogłębić wiedzę o społeczeństwie obywatelskim.

Życzymy miłego czytania!

Europejska Fundacja Praw Człowieka